

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEMEL
İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELÂM PROGRAMI**

KELÂM AÇISINDAN İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ VE İRTİDAT

Yüksek Lisans Tezi

Recep Ali YAZICI

Danışman
Doç. Dr. Faruk SANCAR

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Recep Ali YAZICI tarafından, **Doç. Dr. Faruk SANCAR** danışmanlığında hazırlanan “**KELAM AÇISINDAN İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ VE İRTİDAT**” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 03.03.2023 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ OMÜ, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelâm Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelâm Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Faruk SANCAR OMÜ, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelâm Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynaklarda gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi?

Evet ☐

Hayır ☒

05 / 01 / 2023

Recep Ali YAZICI

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: KELAM AÇISINDAN İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ VE İRTİDAT

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 05.01.2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : %29

Tek kaynak oranı : %4 olarak çıkmıştır.

05 / 01 / 2023

Doç. Dr. Faruk SANCAR

ÖZET

KELAM AÇISINDAN İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ VE İRTİDAT

Recep Ali YAZICI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Kelâm Programı
Yüksek Lisans, Ocak/2023
Danışman: Doç. Dr. Faruk SANCAR

Bu çalışmada, kelam açısından inanç özgürlüğü bağlamında irtidat problemi ele alınıp değerlendirilmiştir. İnanç özgürlüğü, kişinin kendi iradesiyle istediği kutsala iman etmesi, istediği dini benimsemesi veya benimsememesidir. Bu özgürlük, serbest bir şekilde inanmayı, inancını açıklamaya zorlanmamayı ve inancından dolayı kınanmamayı gerektirmektedir. Nitekim iman; kalben inanmayı gerektiren, baskı ve zorlama olmaksızın özgür iradeyle tercih edilen ve teslimiyeti içinde barındıran bir olgudur. Kişinin istediği kutsala iman edebilmesi de yaratıcı tarafından ona tanınan en temel haklardan biridir. Yaratıcı, bu bağlamda doğru ve inanılması gereken, fitrata uyumlu dini, insanlara peygamberleri aracılığıyla göndermiş ve tercih noktasında onları özgür bırakmıştır. Daha sonra insanların yaptıkları bu tercihlerin, ahirette değerlendirilme konusu olacağını da onlara bildirmiştir.

İrtidat ise, klasik fıkıh kitaplarının ukubat bahsinde ele alınan, inanç olarak Müslüman olmayı seçmiş bir kimsenin daha sonra belirli sebeplerden dolayı, küfrünü açık bir şekilde ifade etmesi, ya da küfrü gerektirecek bir söz söylemesi veya bir davranışta bulunmasıyla açığa çıkan bir suç, olarak tanımlanmaktadır. Bu şekilde dinden dönen kimse ise mürted olarak anılmaktadır.

Tezin genel kapsam ve konusu açısından, “dinde zorlama yoktur” ilkesi merkeze alınarak, inanç özgürlüğü bağlamında dinden dönen kimsenin akıbeti konusunda uygulanan cezai işlemlerin meşruluğu irdelenecektir. Bunun yanında özgürlük açısından yapılan tercihlerin, kınanma veya cezayı gerektirip gerektirmediği olgusu da izah edilmeyi bekleyen temel bir problemdir. Yine ek olarak, kişiye dine giriş noktasında tanınan özgürlüğün, dinden çıkma noktasında da tanınıp tanınmadığı incelenecek ve kelâmî düşünce açısından bir değerlendirme yapılacaktır.

Tarihsel süreç içerisinde bu problemin incelenmesinde ortaya çıkan en temel sorunların başında konunun, göz ardı edilmesi gelmektedir. Bu konu daha çok fıkıh kapsamı açısından incelenmiş, problemin metafiziksel yönleri ve teolojik boyutu eksik bırakılmıştır. Problemin bu açıdan incelenip kelami bir hüviyet kazanması, meselenin daha iyi bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacağını ve ilgili soru işaretlerinin ortadan kalkmasına imkân tanıyacağını inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: İrtidat, Dinden dönme, Mürted, özgürlük, Hürriyet, İrade, İnanç.

ABSTRACT

FREEDOM OF BELIEF AND APOSTASY IN ISLAMIC THEOLOGY

Recep Ali YAZICI
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Basic Islamic Sciences
Kalam Programme
Master, January/2023
Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Faruk SANCAR

In this study, the problem of apostasy in the context of freedom of belief in terms of kalam is discussed and evaluated. Freedom of belief is the person's belief in the holy one they want, adopting or not adopting the religion they want. This freedom entails believing freely, not being forced to express one's belief, and not being condemned for one's belief. As a matter of fact, faith; It is a phenomenon that requires faith from the heart, is preferred with free will without pressure and coercion, and includes surrender. The ability of a person to believe in the holy one he wants is one of the most fundamental rights granted to him by the creator. In this context, the Creator sent the religion that is true and should be believed, compatible with the nature, to people through his prophets and left them free at the point of choice. He then informed them that these choices made by people would be a matter of consideration in the hereafter.

Apostasy, on the other hand, is defined as a crime that is dealt with in the ukubat section of classical fiqh books, and is revealed when a person who has chosen to be a Muslim as a belief later expresses his disbelief openly for certain reasons, or says a word or act that warrants unbelief. A person who turns from religion in this way is called an apostate.

In terms of the general scope and subject of the thesis, the legitimacy of the criminal proceedings regarding the fate of a person who apostatizes in the context of freedom of belief will be examined by focusing on the principle of "there is no compulsion in religion". In addition, the fact whether the choices made in terms of freedom require condemnation or punishment is a fundamental problem that awaits to be explained. In addition, it will be examined and evaluated whether the freedom given to the person at the point of entry into religion is also recognized at the point of leaving the religion.

In the historical process, one of the most basic problems that arise in the examination of this problem is the ignoring of the subject. This subject has been examined mostly in terms of the scope of fiqh, and the metaphysical aspects and theological dimension of the problem have been left incomplete. We believe that examining the problem from this perspective and gaining a theological identity will contribute to a better understanding of the issue and allow the related question marks to disappear.

Keywords: Apostasy, Apostate, Apostasy, Freedom, Liberty, Volition, Belief.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Özellikle günümüz dünyasında dillerde pelesenk olan özgürlük söylemi, bir hayli yüksek sesle seslendirilmekte ve inançla alakalı durumlar da bu özgürlük çerçevesi altında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda aralarında sıkı bir ilişki bulunan özgürlük ve inanç kavramları, birbirlerini etkilemesi bakımından ve insan hayatındaki konumu dikkate alınarak yeniden üzerinde durulması gereken kavramlar arasındadır.

İnanç kavramı her ne kadar bir şeye inanmayı gerektirse de inanmamanın da bir inanç olduğu unutulmamalıdır. İnanç nötr bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kabul veya red durumuna göre ise şekillenmektedir. Bu inancı oluşturan en temel etken ise özgür iradeyle alternatifler arasından bir şeyi seçebilmekten geçmektedir. Özgürlüğün inanç üzerindeki etkisi ve inancın ancak özgür iradeyle anlamlı olabilmesi bu çalışmamızın ana konusudur. Bu çalışmada, interdisipliner yaklaşım merkeze alınarak nihai bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Böylelikle inanç anlamında henüz zihninde bir zemine sahip olmayanlar, inancıyla özgürlük arasındaki etkileşimin farkına varamayanlar ve inancını dillendirme noktasında sıkıntı yaşayanlar farklı bir perspektifle bu zihinsel süreçlerini yeniden gözden geçirebilecektir. Çalışmamızın özellikle çağımız gençlerine ve ek olarak inanç ve özgürlük arasında bağ kurma sıkıntısı çeken tüm insanlara faydalı olacağına inanıyoruz.

Bu çalışmamda bana destek olan en başta aileme, bütün hocalarıma ve bana rehberlik edip yol gösteren sevgili danışman hocam Doç. Dr. Faruk Sancar'a teşekkürlerimi sunarım. Gayret bizden tevfik Allah'tandır...

Recep Ali YAZICI

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. İNANÇ KAVRAMI VE ÖZGÜRLÜK BOYUTU	3
1.1. İnanç Kavramının Tanımı, Sınırı ve Kapsamı	3
1.2. Epistemolojik Açıdan İnanç (İman) Kavramı	4
1.3. İnanca Etki Eden Nedenler	5
1.3.1. İç Faktörler	6
1.3.1.1. Zihin Faktörü	6
1.3.1.2. İrade Faktörü	6
1.3.1.3. Duygu Faktörü	7
1.3.2. Dış Faktörler	7
1.3.2.1. Başkalarının Sözleri (Haberler).....	7
1.3.2.2. Kişinin Kendi Tecrübe ve Tanıklığı.....	8
1.4. Özgürlük ve Hürriyet	10
1.4.1. Özgürlük ve Hürriyet Kavramlarının Tanımı	13
1.4.2. Kelamî Düşünce İrade Hürriyeti	16
1.4.2.1. İrade Kavramının Tanımı.....	16
1.4.2.2. İrade Konusunda Kelam Ekollerinin Görüşleri.....	17
1.4.2.2.1. Mu'tezile Ekolü.....	17
1.4.2.2.2. Eş'ârî Ekolü.....	19
1.4.2.2.3. Mâtürîdî Ekolü	21
1.4.2.2.4. Ekollerin Görüşlerine Dair Bir Değerlendirme	23
1.4.3. Modern Dönemde Özgürlük Meselesi	26
1.4.3.1. Modernlik ve Modernite'nin Tarihi Seyri.....	26
1.4.3.2. Modern Dönemde Özgürlük Söylemi ve Yansımaları	26
1.5. Dini Naslar Açısından Özgürlük.....	29
1.5.1. Kur'an'da Özgürlük Kelimesinin Kullanımı	31
1.5.2. Hadislerde Özgürlük Kelimesinin Kullanımı.....	33
2. İRTİDATLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE TARİHSEL ARKA PLAN	35
2.1. Temel Kavramlar	35
2.1.1. İrtidât.....	35

2.1.2. Kişinin İslâm'dan Çıkmasına Sebep Olan Durumlar	36
2.1.3. Semavi Dinlerde İrtidat Meselesi	37
2.1.3.1. Yahudilikte Dinden Dönme	38
2.1.3.2. Hristiyanlıkta Dinden Dönme	41
2.2. İslam'da Dinden Dönme ve Tarihsel Arka Plan	45
2.2.1. Peygamber Döneminde Vuku Bulan İrtidat Olayları	46
2.2.1.1. Abdullah b. Hatal Örneği	47
2.2.1.2. Esvedü'l-Ansî Örneği	48
2.2.1.3. Tuleyha b. Huveylid Örneği	48
2.2.1.4. Museylimetu'l-Kezzab Örneği	48
2.3. Hz. Ebubekir Döneminde Yaşanan İrtidat Olayları	49
2.3.1. Ridde Olayları	49
2.4. Yaşanılan İrtidat Olaylarının Perde Arkası ve Değerlendirilmesi	51
2.4.1. Müslümanları Saptırmayı Hedefleyen Planlı İrtidat	52
2.4.2. Nifak Eseri Olarak İrtidat	52
2.4.3. Fesad Amaçlı İrtidat	53
2.4.4. Cinayet Sonucu Kısas Cezasından Kurtulma Amaçlı İrtidat	53
2.4.5. Siyasi Otoriteye Başkaldırı Olarak İrtidat	54
3. MÜRTEDİN DİNİ VE HUKUKİ STATÜSÜ HAKKINDA REFERANS	
GÖSTERİLEN DELİLLERİN İNSAN ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN	
DEĞERLENDİRİLMESİ	56
3.1. Mürtede Yönelik Cezalarda Referans Gösterilen Şer'i Delil ve Uygulamalar	56
3.1.1. Kur'an Ayetleri Bağlamında İrtidat Cezası	56
3.1.2. Sünnette Yer Alması Bakımından İrtidat Cezası	58
3.1.3. Sahabenin Tatbikat ve Görüşleri Açısından İrtidat Cezası	59
3.1.4. Fıkıh Literatüründe İrtidat ve Cezası	60
3.2. İnanç Özgürlüğü Bağlamında İrtidat Sorunsalı	62
3.2.1. İnanç Özgürlüğünün Sınırları	63
3.2.2. Din Değiştirmenin Psiko-Sosyal Kodları	64
3.2.2.1. Aile Ortamı	65
3.2.2.2. Dini Bilgilendirme	66
3.2.2.3. Hâkim Kültür Algısı	66
3.2.2.4. Travmatik Tecrübe	66
4. SONUÇ	68
KAYNAKLAR	71
ÖZ GEÇMİŞ	74

SİMGELER VE KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
sy.	: sayı
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
M.Ü	: Marmara Üniversitesi
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör
c.	: Cilt
Mad.	: madde
Çev.	: Çevirmen
Trc:	: Tercüme

GİRİŞ

Din, insanların özgür iradeleriyle tercih ettiği, kalben inanmayı gerektiren ve teslimiyeti barındıran bir olgudur. Özgürlük, yapılan tercih ve seçimlerde hiçbir baskı altında olmamak ve istediği şeyi seçebilmektir. İnsan, özgür olabildiği müddetçe var olabilir ve kimlik arayışına bir anlam katabilir. Bu bakımdan özgürlük, insandan ayrı değerlendirilebilecek bir kavram değildir. İnsanı insan yapan şey, ona Tanrı tarafından tanımlanan akıl ve irade yetkisini özgür bir biçimde kullanabilmesidir. Dini naslar, insanı özgür bir birey olarak kabul edip ondan birtakım istedik davranışlar sergilemesini beklemektedir. Bu beklentiye yapılan her türlü müdahale ve baskı da din tarafından doğru kabul edilmemektedir. Bu nedenle din ve özgürlük bağlamında tartışılması gereken önemli bir konu olan irtidat kavramı ise; inanç olarak İslam'ı benimsedikten sonra bir takım sebeplerden ötürü veya sebepsiz İslam dininden çıkmak demektir. İrtidat kavramının inanç alanıyla mı yoksa hukuksal alanla mı ilgili bir konu olduğu problemi, oldukça tartışmalı bir sorudur. Literatüre baktığımız zaman irtidat veya mürted meselesi, daha çok fukahanın ele aldığı ve hakkında hüküm belirttiği bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak konunun inançla alakalı yönünün olması, konuyu kelami perspektiften de ele almayı gerekli kılmaktadır.

Tarihte meydana gelen olaylara bakıldığında irtidat edenlerin birden çok cezaya çarptırıldığı görülmektedir. Asıl problem ise bu cezaların özgürlük perspektifinden değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusudur. Bu konuda doğru ve objektif bir değerlendirme yapabilmemizin yolu ise tarihsel okumayı anakronizme düşmeden yapabilmemizden geçmektedir. Yaşanılan olayların, sosyolojik, psikolojik ve dini boyutları ihmal edilmemelidir. Şu anda mürted veya irtidat dediğimizde akıllarda canlanan resmi düzeltmenin en uygun yolunun tarihsel birikimin objektif bir şekilde değerlendirilmesinden geçtiğine inanıyoruz. Çünkü özgürlük retoriği savunulduğunda, kendisine sunulan bu özgürlük sebebiyle dinini değiştiren bireyin, mürted olarak kabul edilmesi onun en temel hakkının elinden alınması anlamına gelir ki bu durum ise din ve özgürlük söylemleriyle tutarlı gözükmemektedir. Durumun bu şekilde gerçekleşmesi, özgürlük konusunun dini açıdan, slogandan öte bir anlamı bulunmadığını gösterir. Böylesine önemli bir meselede dinin tek yetkili mercii olan Allah Teâla'nın kitabını ve bu kitabın yaşantıya yansıyan versiyonu olan Hz. Peygamberi konuşturmak gerekmektedir. Dolayısıyla Kur'an ve sünnette yer alan

hükümlerin, inanç özgürlüğü kapsamı altında yeniden değerlendirilmesi de elzem bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, inanç kavramı ve özgürlük boyutuyla alakalı temel kavramlar ele alınmıştır. İncanın kapsamı, sınırı ve mahiyeti değerlendirilmiş ve inancı etkileyen faktörler üzerinde durulmuştur. Buna ek olarak, özgürlük ve hürriyet tanımlamaları yapılmış ve kelami düşüncede irade hürriyeti konusu, ekollerin görüşleri kapsamında değerlendirilmiştir. Aynı zamanda özgürlük meselesinin modern dönemdeki yansımaları da çalışmamıza konu edinilmiştir. Daha sonra problemin asıl belirleyici unsuru üzerinde yani İslami açıdan özgürlük üzerinde durulmuştur. Özgürlük ve inanç, birçok yönüyle ele alınıp değerlendirildikten sonra dinden dönme konusuna geçiş yapılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, irtidatla ilgili temel kavramlar ve tarihsel arka plan incelenmiştir. Bu bölümde, irtidat kavramının analizi yapılmış, önceki dinsel geleneklerdeki yansımaları ele alınmış, peygamber ve sahabe döneminde meydana gelen irtidat hadiseleri tüm detaylarıyla değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Dahası meydana gelen bu hadiselerin temel sebepleri merkeze alınarak, meselenin akidevî bir zemine mi yoksa siyasi bir mahiyete mi sahip olduğu cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise, mürtedin dini ve hukuki statüsü hakkında referans gösterilen şeri deliller, insan özgürlüğü açısından ele alınmıştır. Burada mürtede yönelik referans gösterilen deliller değerlendirilmiş ardından tüm başlıklar kelâmî bir perspektiften ele alınarak sonuca varılmaya çalışılmıştır.

1. İNANÇ KAVRAMI VE ÖZGÜRLÜK BOYUTU

1.1. İnanç Kavramının Tanımı, Sınırı ve Kapsamı

İnanç, en geniş anlamıyla bir kişinin belli bir iddiayı ya da varsayımı, sezgisel yol ile yani hissederek "doğru" ya da "yanlış" hükmüne vardığı psikolojik bir durumdur. Tanrıya, herhangi bir düşünceye, bir dine bağlı olmak, onu benimsemek, ona güvenmek, meyletmek, boyun eğmek, doğrulamak, inanma duygusu, inanılan görüş, öğreti anlamlarına gelir. Ayrıca bir kimsenin ya da bir şeyin var olduğuna inanmak, inanılan şey, din, felsefe ve siyaset konusunda benimsenmiş kanı gibi anlamları da taşımaktadır.¹

İnanç, insanın maddi yapısından ziyade manevi duygusunun bir ürünü olduğu için bu duygunun değiştirilmesi yönünde yapılan bütün zorlamalar da aslında o inanç sahibinin, gerçekte olmayan bir inançla tanımlanmasına sebebiyet verecektir. Yapılan bu baskı ve zorlama ise inancın mahiyeti gereği doğru bir yaklaşım değildir.²

İslam literatüründe inanç kavramı tek başına ele alınan bir konu olmamış, genellikle iman, akaid gibi kavramlarla aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Çalışmamız açısından literatürde inanç kavramını karşılayan diğer kavramları da açıklamamız konunun anlaşılması açısından gereklilik arz etmektedir.

İman, “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamlarındaki **emn** (emân) kökünden türemiştir. Emn, “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” manalarına gelir. Terim olarak iman, “Allah’tan vahiy alan peygamberleri, tasdik edip onaylamak” demektir. Bu inancı benimseyen kimselere ise mümin denilmektedir. Kur’an-ı Kerim imanı, kurtuluş için gerekli bir argüman, kurtuluşun reçetesi olarak kabul etmekte ve imanı kalbe ait bir fiil olarak tanımlamaktadır.³

Akaid, “düşümlmek manasındaki” **akd** kökünden türemiş olan **akîde** kelimesinin çoğuludur. Aynı kökten türetilen ve iman ile eş anlamlı kullanılan **i’tikad** ise “düşüm atmışçasına bağlanmak, tasdik ve kabul etmek, bir şeye gönülden inanmak, onu benimsemek” demektir. Bu durumda **akîde** kavramı, “gönülden bağlanılan şey, gönülden bağlanmışçasına düşüm atılan şey” anlamlarına gelir.

¹ Yunus Vehbi Yavuz, “İslam’da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü”, *Safhalar Kitap Sarayı Yayınları*, İstanbul, s. 93.

²Abdurrahman Ateş, (2006), “ İnanç Özgürlüğünün Sınırı/Kapsamı ve İnanç Özgürlüğü Açısından Mürtedin Cezalandırılmasına Dair Farklı Bir Değerlendirme”, *Konya İlahiyat Derneği Yayınları*, s. 181.

³ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, (Ankara 2009), “Kelam Terimleri Sözlüğü”, *İsam Yayınları*, s.168.

Terim olarak ise, “inanılması zorunlu olan, inanılmaması veya inkârı düşünilemeyen ilke, iman esası diye tarif edilebilir. Buna göre akaid, “İslam dininin temel kaideleri, inanılması zaruri hükümleri” manasına gelir.⁴

1.2. Epistemolojik Açıdan İnanç (İman) Kavramı

Epistemolojik açıdan imanı, *süje* (inanan) ile *obje* (inanılan) arasındaki ilişkisel süreç oluşturmaktadır. Bu nedenle imanla alakalı birçok mesele, ya doğrudan veya dolaylı olarak süje ve objeye dayalı ya da onlardan kaynaklı bir mesele olmalıdır. En geniş anlamıyla *süje*; duyumsayan, düşünce üretebilen, bilgi sahibi ve irade eden “ben”dir. Bir başka ifadeyle bilinçli, iradeli ve akıllı olan yani süreç içerisinde aktif bir rol üstlenen insandır. İnsan, bir objeye yönelirken inanma, onu tanıma, onun hakkında bilgi sahibi olma ve davranışta bulunma amacı güder. *Obje* ise akli melekenin kendisine bilinçli bir şekilde yöneltildiği, düşünülen, zihinde resmedilebilen ve “ideal” olan bir şey olduğu gibi, zihinden bağımsız ve dış dünyanın bir parçası olarak var olabilen bir şey de olabilir. O halde süje ve obje ilişkisinden oluşan bir imanda; *duygu*, *bilinç*, *irade* ve potansiyel halde *fiil* mevcuttur. Bu demektir ki iman, insanın pasif olduğu, samimi olmayan, belli başlı zorlamalar sonucunda kabul edilen veya farkında olmadan aktif olduğu bir ilişki değildir. Aksine iman, bu duyguların ve temayüllerin yoğun yaşandığı, kişinin iradesel bazda aktif bir rol üstlendiği, bilinçli ve farkında olarak kabul ettiği ilişkiler bütünüdür.⁵

Süje ve obje, epistemolojik “akt”ın iki ayrı ucu olarak telakki edilmemelidir. Onların birbirlerini inanan ve inanılan şey haline getirmeleri, birbirinden bağımsız gerçekleşen süreçler değil, aksine aynı anda ve karşılıklı meydana gelen etkileşimin bir sonucudur. Bir insanın inanan bir özne (süje) haline gelmesi, belli aşamalardan geçip zihinsel olgunluğa ulaşması sonucunda gerçekleştiği için doğuştan bir imana sahip olması da düşünülemez. Süje-obje ilişkisinde temel olan objedir çünkü obje, yapısı itibarıyla ontolojik bir hüviyet taşıdığından dolayı öncelik ve belirleyiciliğiyle ön plana çıkmaktadır. Objenin önceliği meselesi, süjenin aktifliğini iptal etmemektedir. Buradaki öncelikten maksat, dinlerde inanılacak argümanların süjeye sunulması, yani onları süjenin icadının bir ürünü olması şeklindeki algıyı bertaraf

⁴ Ahmet Saim Klavuz, (İstanbul 1989), “akaid mad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, ss. 212-216.

⁵ Hanifi Özcan, (İstanbul 2019), “Epistemolojik Açıdan İman”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 59*, ss.20-22.

etmektir. Böylelikle objenin (inanılanın) önceliği, süjenin (inananın) iradesini iptal etmemektedir. Genellikle bu ilişkide aktif taraf daima süjedir ve bu aktifliği de objeyle ilgili bilgisinden almaktadır.⁶

İnanan ile inanılanın ayırt edilmesi noktasında imanın epistemolojik yönü son derece önemlidir. İnanandaki değişiklik inanılandan yani imanın konusundan kaynaklanmaktadır. Ancak inanılan şeyden etkilenme ve değişme kişiden kişiye farklılık arz etmektedir. Buradaki farklılığın temel sebebi ise, inananın bu süreçteki konumu ve aktifliğidir. Obje, süjeyi eğilimine ve müktesebatına uygun olarak değiştirdiği için bu ilişkide her zaman sübjektiflik (öznellik) söz konusudur. Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak iman, herkes üzerinde stabil bir etki göstermemektedir. Tam tersine inanmama eylemi de herkes için aynı ölçüde gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla söz konusu inanç olduğu zaman, inanan ve inanılanın bir ilişki içerisinde olduğu, bu ilişkiyi genelde inanan kişinin zihinsel kodlarının yönlendirdiği, bu ilişkinin toplumsal, psikolojik ve sosyolojik yönlerinin de olduğu ve herkes üzerinde aynı etkileri göstermediği unutulmamalıdır.

1.3. İnanca Etki Eden Nedenler

İnanç, kişinin kendi istendik davranışıyla istediği kutsala iman etmesi, din olarak istediği dini benimsemesi ya da benimsememesi anlamlarına gelir. İncanın oluşumunda birçok faktör rol oynamaktadır. Kişilerin doğmuş olduğu toplumlar, yetiştiği kültürler, aile ortamları, eğitim durumları gibi faktörler incanın oluşumunda etkili olmaktadır.

İncanın faktörleri, onun meydana gelmesini sağlayan temel unsurlardır. Bunlardan herhangi birinin eksikliği demek incanın varlığı açısından ciddi anlamda bir sorun oluşturmaktadır. Bu faktörlerden birisi inanan kişiyle alakalı diğeri ise inanılan şeyle alakalıdır. Yani birisi zihinsel süreci ifade ederken diğeri de inanca konu olan şeyle alakalı bir durumdur. Burada doğrudan zihin üzerinde değil, zihni aktif hale getiren, ona güven duygusunu kazandıran, olumlu veya olumsuz bir hükme varmasını sağlayan, yani *kabul* veya *redde* sevk eden sebepler üzerinde durulacaktır. Yani üzerinde durulacak olan temel konu, incanın oluşmasını sağlayan sebeplerdir.⁷

⁶ Ersnt Von Aster, (İstanbul 1994), “Bilgi Teorisi ve Mantık”, çev. Macit Gökberk, *Sosyal Yayınları*, ss. 12-13.

⁷ Hanifi Özcan, *a.g.e.* s. 59.

1.3.1. İç Faktörler

Bu faktörler doğrudan zihinsel süreçle alakalı olup, zihnin güven noktasında itminana ulaşmasını sağlayan, bunun sonucunda olumlu ya da olumsuz nihai bir hükme varmasına sebep olan, bir başka ifadeyle kişide bir inancın meydana gelmesine zemin hazırlayan faktörlerdir. Bu sebepler genellikle zihin, irade ve duygu aksiyonları içerisinde açıklanmaya çalışılmıştır.⁸

1.3.1.1. Zihin Faktörü

Bu teoriyi kabul edenler genelde inancı, zihinsel sürecin bir sonucu olarak tanımlamışlardır. İnancın açıklanmasında zihni esas alan filozoflar, zihinde meydana gelen inancın genellikle fikirler veya bilginin bir sonucu olarak oluştuğu savını ileri sürmüşlerdir. Örneğin zihne önem veren *empristler*; inancı, duyum ve izlenimlerin canlılık ve etkisinden kaynaklanan bir fikir olarak gördükleri halde, *rasyonalistler* fikirlerdeki kuvvet ve gerçekliğin inancı doğurduğunu ifade etmişlerdir. Hareket noktaları farklı olmasına karşın inancı fikre başvurarak temellendirme noktasında benzerlik arz etmektedirler.⁹

1.3.1.2. İrade Faktörü

Sözlükte “istemek, dilemek” anlamlarına gelen irâde; terim olarak “nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi, ona yönelmesi veya “canlıyı, kendisinden değişik mahiyetteki fiillerin doğmasını sağlayacak bir duruma getiren niteliktir.” Bir başka ifadeyle, “bir fayda elde etme inancının ardından doğan eğilim” gibi değişik şekillerde de tanımlanmıştır.¹⁰ İnanç bakımından irade, bir inancın tercih edilmesi noktasında aktif bir rol oynamaktadır ve inanca konu olan faktörler arasında yer almaktadır

İrade faktörünü ön planda tutanlara göre irade, genellikle bilgi sürecinin temelini oluşturmaktadır. Bu iradeci görüşün kökleri Antik Çağ Stoa Mektebine kadar dayanmaktadır. İradeci teoriler genellikle belirli bir inancın oluşması için iradenin önemli olduğunu, irade sayesinde insanda bir güven duygusunun oluştuğunu, dolayısıyla inancın, iradenin bir sonucu olduğunu ileri sürerler. Böylece

⁸ Hanifi Özcan, *a.g.e.* s. 60.

⁹ Hanifi Özcan, *a.g.e.* s. 61.

¹⁰ Mustafa Çağrıç-Hayati Hökelekli, (İstanbul 200), “İrade mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, s. 380.

onlar, inanç noktasındaki eksikliklerini iradenin gücüyle tamamlama yoluna giderler. Bu nedenle irade, inanç hususunda en önemli faktörlerden biridir ve insan ancak inanmayı tercih ettiği için inanabilir.¹¹ İleriki başlıklarda irade konusunu detaylı bir şekilde ele alacağız. Bu yüzden bu bölümde sadece inanca etki eden nedenler açısından değerlendirmekle yetineceğiz.

1.3.1.3. Duygu Faktörü

Duygu; bir olay, kimse ya da nesnenin insanın iç dünyasında oluşturduğu, uyandırdığı, onu harekete geçirici yankı, etki, tepki ve izlenim anlamlarına gelir. His, hissiyat gibi anlamlara da gelen duygu, içinde haz veya elem unsuru barındıran her türlü ruhsal olay olup kökleri insanın ihtiyaçlarında ve eğilimlerinde bulunur. Duygucu teorilere göre inanç, duygunun bir eseridir ve kalbin bir eylemidir. İncanın duygu olarak yorumlanması, çevresel anlamda insanlara cazip gelen bir boyuttur. Duygusal faktörler kişiyi inanç noktasında etkilediği için inanca konu olan faktörler içerisinde kendine yer edinmiştir.¹²

Genellikle insanın iç dünyasında meydana gelen zihinsel durumlar, iradenin devrede olduğu anlar ve aynı zamanda duygusal süreçler kişinin incancının oluşmasında son derece aktif bir rol oynamaktadır. Bu teoriler iman noktasında bir takım sonuçlar doğurmuştur. İmanın kategorize edilmesi ve kısımlara ayrılması da bu süreçlerin gerektirdiği bir sonuç olmuştur.

1.3.2. Dış Faktörler

Dış faktörler, incanın zihinsel anlamda belirlenmesini sağlayan en önemli kaynak ve vasıtalar arasında sayılmaktadır. Dış faktörlerin güvenilirlik boyutu, zihinde inanç öncesinde bulunan durumu belli bir hükme ve kabule sevk eden, güven duygusunun oluşmasına temel teşkil eden önemli bir etkidir. Bu faktörleri genel anlamda iki başlık altında değerlendirmek mümkündür.

1.3.2.1. Başkalarının Sözleri (Haberler)

Bu noktada kişi, inanç objesiyle doğrudan bir ilişki kurmaktan ziyade, dolaylı bir ilişki kurmaktadır. Yani inanan ile inanılan şey arasında, inananın dışında bulunan bir üçüncü etmen söz konusudur. Bu durumda her şeyden önce üçüncü

¹¹ Hanifi Özcan, *a.g.e.* s. 62.

¹² Hanifi Özcan, *a.g.e.* s. 63.

etmenin kendisi ve ona duyulan güven söz konusudur. İnananın inanılana ulaşmasını sağlayan bu üçüncü etmenler, inancın ilgili olduğu alana göre, nitelikleri itibarıyla farklılık gösterebilir. Örnek verecek olursak bu üçünü etmen, haber kaynağı taşıyan tarihi bir vesika, bir metin, bir kitap vs. olabildiği gibi; herhangi bir şahıs, bir otorite, vs. de olabilir. Başka bir ifadeyle, üçüncü etmen, yazılı bir envanter olabildiği gibi, herhangi bir kişi, bir peygamber veya önemli bir otorite de olabilir.¹³

Bu tür faktörlerde, üçüncü etmenle ilişki ne şekilde sağlanırsa sağlansın, inanan ile inanan şey arasında bir bağ oluşturan bu kaynağın derecesi, onun haberine güvenin derecesinden daha aşağı olamaz. Başka bir ifadeyle sebep, sebebi olarak teklif edildiği şeyden daha az kesinlik taşıyamaz. Bu demektir ki, bir otoritenin sözüne güven, otoritenin kendine güvenden daha sonra gelir. Yani kişi, önce otoriter olan etmenin kendisine güven duyacak ki daha sonra o otoriterin söyledikleri de kişi için geçerli ve bağlayıcı olabilsin. Böylece bir dini inanç söz konusu olduğunda, yani inanç konusu bir vahiy veya ona dayalı bir haber olduğunda, Peygamber'e güven ve iman, onun haberine güven ve imandan önce gelmelidir. Mamafih ilk olarak inanılana güven duyulmalı ki haberine de tam anlamıyla güven duyulabilsin.

1.3.2.2. Kişinin Kendi Tecrübe ve Tanıklığı

Burada inanan ile inanılan arasında dolaylı bir etkileşimden ziyade, doğrudan bir etkileşim söz konusudur. Yani süje ile obje arasında başka herhangi bir vasıta bulunmamaktadır. Tecrübe, kişinin ya bizzat katılarak ya da gözlemleyici olarak yaşadığı ve kişinin şuurunda veya farkında olduğu bir olaydır. İnanan ile inanılan arasında gerçekleşen bu ilişki kurma biçimine "*kesin tanıklık*" adı da verilmektedir. Bu tanıklık birkaç farklı şekilde gerçekleşebilir:

a) Başkalarının inançlarını sözle ifade etmek yerine davranışlarıyla ortaya koymaları ve inananın da buna bizzat tanık olması, böylelikle onların ortaya koydukları fiil ve hareketleri aynen kabul ederek onların inançlarını benimsemesi şeklinde gerçekleşir. Bu tür tanıklıklar ve kabuller toplumda bir hayli fazladır.

b) İnanan kişinin herhangi bir ortamdan, kişiler üzerinden gözlemlediklerini ve tecrübe ettiklerini, kendi akıl ve zihin süzgecinden geçirdikten sonra birtakım inançlar çıkarıp onları benimsemesi şeklinde gerçekleşebilir.

¹³ Hanifi Özcan, *a.g.e.* s. 64.

c) Kişinin, dini vb. çeşitli dokümanlardan veya temel bir inanç önermesinden kendi tecrübe, yorum ve akıl yürütmesine dayanarak bazı nihai sonuçlara ulaşması şeklinde gerçekleşebilir.

Eğer kişi, bu üç durumdan herhangi birisi sayesinde benimsediği inançları ifadeye dökerse, yani başkalarına aktarırsa, kendisi için birinci elden, başkaları için de bir haber olarak ikinci elden inanç konusu sağlamış olur. Eğer ki bu tecrübeyi ifade eden kişi statüsel açıdan önemli bir otoriteyse, ortaya koyduğu ve ifade ettiği inançlar büyük önem taşıyabilir. Eğer bu kişi bir Peygamber ise, vahiy de dâhil onun yaşadığı bütün tecrübeler ve ortaya koyduğu bütün ifadeler, kendisi için bilgi, başkaları için ise inanç niteliği taşır.¹⁴

Görüldüğü gibi kişide oluşan inanç durumu, belirli etkenlerin birleşmesiyle meydana gelen bir olgudur. Bu inancın yönlendirilmesi ve doğru bir şekilde konumlandırılması çok büyük önem arz etmektedir. Kişide ilk olarak ilgi süreciyle başlayan bu durum, daha sonraları oluşan ilgiye şüphe duymasıyla devam etmektedir. Bu şüphe duyma durumu ise zan kavramıyla açıklanmaktadır. Sözlükte “kuşkulanmak, kesin bilgiye ulaşmak, itham etmek” manalarına gelen zan, kesinleşmemiş kanaat anlamlarına gelmektedir.¹⁵ Bu kesinleşmemiş kanaati kesinlik boyutuna ulaştırmak için kişi bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada kişi, istidlal kavramıyla yani akıl yürütme, delil arama ya da bir iddiayı ispat etme amacıyla delil ortaya koyma, yolunu izlemek durumundadır. Ortaya konulan bu delille birlikte kişide zan durumunda bulunan şüphe bir nevi ortadan kalkmış olacaktır. Bu istidlal (akıl yürütme) sayesinde kişi, bilgilenme aşamasını tamamlayacak ve kendi zihinsel dünyasında bir inanç objesi oluşturmuş olacaktır. Artık kişiye düşen şey, oluşturduğu bu inancını destekleyici argümanlarla birlikte mantıklı ve rasyonel bir zemine indirgemek olacaktır. İnancın detaylı bir şekilde incelenmesinden sonra, ileriki bölümlerde inançla özgürlüğün arasındaki ilişki ele alınacaktır.

¹⁴ Hanifi Özcan, *a.g.e.* s. 66.

¹⁵ *Lisânü'l-'Arab*, “znn” md.; İbn Sîde, XI, 11; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, s. 147.

1.4. Özgürlük ve Hürriyet

Özgürlük ve hürriyet kavramlarının tanımını yapmadan önce, tarihsel süreç içerisinde nasıl anlamlandırıldığına bakmak çalışmamız için yararlı olacaktır. Çünkü tarihsel süreç içerisinde kavramlara yüklenen anlamlar da değişiklik gösterebilmektedir. Bu bakımdan özgürlüğün ne zaman ve hangi şartlardan sonra gündeme getirilip seslendirildiği veya bu seslendirmeye sebep olan şeylerin neler olduğu da oldukça önem arz etmektedir.

Özellikle 1960’lardan sonra Latin Amerika’da fakirlerin acı ve ıstırap çekmeleri, ezilenlerin ve zulüm görenlerin inanç algısından dolayı oluşturulan ‘özgürlük teolojisi’ akademik bir söylemden ziyade Hristiyan söyleminin pratik yaşama aktarılmasını savunan bir kilise teolojisidir. Bu teolojinin temelinde, modern tarihin kurbanlarının, Tanrı’nın eylemsel alanı ve kişiyi dönüştürücü etkisinin üzerinde düşünmesi gerekliliği yatmaktadır. Dahası Tanrı’nın yoksul ve mağdurlar üzerinde nasıl bir inisiyatif aldığı, hayatın nasıl yaşanması gerektiği ve Hristiyan tipolojinin nasıl olması gerektiğini ele alan bir teolojidir. Bu teolojinin ortaya çıkmasında rol oynayan en temel faktör, özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Latin Amerika ülkelerinde sömürüden doğan açlık, sefalet, yoksulluk ve adaletsizliklerdir. Sosyal hayatta yaşanan bu sorunlara çözüm bulmak maksadıyla ortaya çıkan, bizzat inancın bir konusu olan ve iman üzerinde düşünmeyi öngören bu teolojinin temel amacı, toplumda acı ve ıstırap çekenlerin yaşamsal tecrübelerine kulak vererek onları içinde bulundukları bu durumdan kurtarmaktır. Özgürlük teolojisi, amacı ve mahiyeti bakımından Hristiyan teolojisinden oldukça farklıdır. Çünkü özgürlük teolojisi, Hristiyanlık inancının doğruluğunu ve mantıki yönünü ispat etmeye çalışan Hristiyan teolojisinin aksine, ezilenlerle işbirliği içerisinde dünyanın adaletsiz ve sosyo-ekonomik yapısını değiştirmeyi ilke edinir. Böylelikle temel problem, Hristiyan olarak kalabilmekten ziyade, toplumsal eşitsizliğin nasıl giderilmesi gerektiği durumudur. Bu teoloji genel olarak, temel vurguyu anlama üzerine değil eylem üzerine yapar.¹⁶ Durumun böyle olmasına rağmen Yahudilik ve Hristiyanlıkta insan özgürlüğüne ket vurucu uygulamalar da görmekteyiz.

¹⁶ Mahmut Aydın, (2003), “Özgürlük Teolojisinin İslami İzduşümleri”, *Tezkire; Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, sy. 31-32, ss. 137-156.

Özgürlük kapsamında değerlendirilmesi gereken inanç değişikliği durumunda, dini otoritelerin aforoz yetkisini kullanarak özgürlüğe müdahale ettiğini de açıkça görmekteyiz. Latince'si *excommunicatio* olan *aforoz*; Türkçe'ye, Yunanca “dışarıda bırakma, dışarı çıkarma, kovma” manalarına gelen *aphorozein* kelimesinden geçmiştir. Topluluğun, kendisine karşı olanlarla ilgili bir savunma mekanizması olan “cemaatten çıkarma” cezasına bütün eski dünya kavimlerinde rastlanmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes'te lânetleme ve beddua, kişilere tanınan sosyal hakları bloke etme cezasından önce gelir. Cemaatten çıkarma ise ikinci derecede öngörülen bir cezadır. Zira lânetlenme, gözden düşmeye ve ayrı tutulmaya kâfi bir sebep teşkil etmektedir. Yahudiliğin ilk dönemlerinde, ahdi bozan ve ahd kanunlarını tanımayarak isyankâr bir tutum sergileyenler, Allah'ın lânetiyle cezalandırılmıştır.¹⁷ Cemaatten kovma anlamına gelen aforoz ise, Ezra zamanında farklı bir anlam kazanarak bağımsız bir durum haline gelmiştir. Babil esaretleri döneminde kendi inançlarından olmayanlarla yani putperestlerle evlenenler boşanmaya zorlanmış, bunu kabul etmeyenler hem mülkiyet haklarından mahrum bırakılmış hem de cemaatten atılmakla tehdit edilmiştir.¹⁸ Ayrıca ilk defa Yahudi din bilginleri tarafından uygulanan sinagogan çıkarma eylemiyle bu ceza kesinleşmiştir. Öte yandan milattan sonra 70'li yıllardan itibaren, dinden dönenlerin ve sapkın tavır sergileyenlerin süresiz olarak cemaatten men edildiği bilinmektedir. Hatta buna örnek olarak, ünlü filozof Spinoza, Yahudi kutsal kitaplarının orijinalliği hususunda şüphelerini dile getiren eserler yazıp bu kutsal kitapları eleştirdiği için aforoz edilmişti. Aforoz cezası Hristiyanlığa Yahudilikten geçtiği, dolayısıyla temelleri Tevrat'a kadar dayandırıldığı halde ilk kiliseler bu cezanın kaynağı konusunda, Hz. İsa'nın günahkâr biri hakkında söyledikleri şu sözleri ileri sürerler: “*Kardeşçe nasihatleri kabul etmeyi reddeden herhangi bir kişi kiliseye bildirilmeli, kiliseyi de dinlemeyi reddetmesi halinde putperest ve vergi tahsildarı olmaya mahkûm edilmelidir.*”¹⁹ Pavlus da mahremiyle, kendisine nikâhı düşmeyen bir yakınıyla zina yapan kişi hakkındaki hükmünü belirtirken bunu önce beddua şeklinde ifade eder, sonra da cemaatten atılmasını ister.²⁰ Ancak bu durum, havâiriler döneminden sonra lânetleme etkisini kaybetmiş ve zamanla bu ceza yalnızca cemaatten çıkarma şeklinde uygulanmıştır. Bunun yanında Aforoz cezası, Hristiyanlığın ilk dönemlerinden başlayarak dinî akide çizgisinden

¹⁷ Levililer, 26/14-39; Tesniye, 27/14-26.

¹⁸ Ezra, 10/8.

¹⁹ Matta, 18/15-17.

²⁰ Korintoslular'a I. Mektup, 5/2-6, 13.

ayrılanlar ile büyük günah işleyenlere verilmiş, bilhassa Ortaçağ'da papaların ve piskoposların elinde bulunan siyasî otoriteye karşı bir baskı ve başkaldırı aracı olarak kullanılmıştır. Bunun yanında Hristiyanların kendi mezhepsel doktrinleri içerisinde birbirlerini aforoz etmelerine de rastlanmıştır.²¹ Genel olarak özgürlük söyleminin izah tarzına baktığımızda dini geleneklerin yapmış oldukları uygulama ve cezalar, özgürlük meselesiyle pek de bağdaşmamaktadır. Siyasi kaygı ve kavgalar bir tarafa, insanın salt inanç anlamında özgürlüğünü kullanması sonucu cezai müeyyideye maruz bırakılması, özgürlüğün mahiyetiyle uyumlu bir görünüm arz etmemektedir.

İnsanı yaratılan diğer varlıklardan ayıran en temel yeteneği, onun düşünen bir varlık olmasıdır. Bu sayede insan diğer varlıklardan daha üstün bir yapıya sahiptir. İnsan düşünüp düşünce ürettiği ölçüde, özüne ve yaratılış formatına uygun davranmış olur. Düşünme eylemi ya da düşünce üretimi ise ancak insanın sahip olabileceği fikir hürriyetiyle gerçekleşebilir. Bu bağlamda insanı maddi ve manevi anlamda en değerli kılan şey, özgürlük olarak tanımlanmış ve insan, özgür olabildiği müddetçe gerçek insan olarak kabul edilmiştir. Düşünme ve fikir hürriyeti, yaşama hakkıyla birlikte insanın sahip olduğu tüm temel hak ve hürriyetlerin olmazsa olmazı ve en önemli ön şartı olarak telakki edilmiştir. Çünkü insanın bireysel ya da kolektif gelişimi, ancak fikişel anlamda hür olmasıyla gerçekleşebilir. İnsan, gelişimsel açıdan kat ettiği mesafeyi de bu özgürlüğüne borçludur.²²

Özgürlük, insan tarihinden bu yana tartışıl原因 önemli meselelerden biridir. Her insan, gündelik hayatında belirli alternatiflerle karşılaşır ve bu alternatifler arasından seçim yapar. Bu seçim ve tercih hakkını bazen istemsiz de olsa kullanmak durumunda kalır. Özgürlük kavramı, tıpkı akıl gibi insanın varoluşuyla ilgili bir meseledir. Bu açıdan özgürlük, insanın tanımında ve özünde yer alan bir gerçekliktir. Her insanın bireysel anlamda nevi şahsına münhasır olması, özgürlük algısının da bireye özgü olmasını gerektirmektedir. Öte yandan özgürlük algısı; içinde yetişip büyüdüğümüz sosyo-kültürel ortama, eğitim seviyesine ve bilgi birikimine göre farklı tanımlanabilmektedir. Özgürlükle ilgili yapılan çeşitli tanımlama ve farklılıklar aslında bu meselenin varoluşsal boyutunun derinliği hakkında bizlere bilgi vermektedir. Bir yanda insanı rüzgârın önündeki yaprak gibi tanımlayanlar olmakla birlikte, diğer açıdan insana mutlak anlamda özgürlük tanımlayan düşünce sistemleri

²¹ M. Süreyya Şahin, (İstanbul 1988), “aforoz mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1, ss. 412-413.

²² Abdülbaki Güneş, (2005), “Kur'an Işığında Düşünce, İnanç ve İfade Hürriyeti”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 1, s. 2.

de vardır. Bu mesele doğrudan insanın varlık alanıyla alakalı olduğundan, insan olmak ‘özgür olmak’ demektir. İnsan kendi bireysel benliğinin farkına varmaya başlayınca, kendi kendisinin yaratıcı konumunda olmadığını, yüce bir varlık tarafından inşa edilmiş olduğunu da anlamaya başlar. Bu gerçeklik ontolojik özgürlük kadar, insanın özgürlük anlayışının da belirleyici bir etken olmasına zemin teşkil etmektedir. Bu nedenle insan, varoluşsal açıdan özgür bir varlıktır. İnsan olmakla, özgür olmak birbirinden bağımsız ve ayrı tanımlanabilecek bir durum değildir. Özgürlük salt anlamda herhangi bir kısıtlama ve engele maruz kalmadan düşünebilme yetisi değildir; düşündüklerini söyleme dönebilme, farklı alternatifleri görüp aralarından birini tercih edebilme, sınırları keşfedip imkân dâhilinde zorlayabilme ve yaratıcının insana tanımlamış olduğu yetkileri kullanabilmektir. Özgürlük bir değerdir, insana yaratıcı tarafından verilen bir haktır ve daha önemlisi insan için bir imkândır.²³

İnsan, özgürlüğünün varoluşsal olduğunu keşfedebilirse, onu geliştirerek yaşam tarzının en temel noktasına yerleştirebilir. Yaşanılan hayat bir nevi özgürlük mücadelesi olduğu için, özgürlüğün olmadığı yerde ne dinden, ne yüksek insani ilkelere ve ne de ahlaki yapıdan bahsetmek mümkündür. Bu bakımdan düşünce özgürlüğü de doğrudan insanın varlık yapısıyla ilgilidir. İnsan, kendi düşünce sistemindeki özgürlüğünü en son aşamada yine sadece kendi sınırlayabilir. Bir başka ifadeyle, insan bu özgürlüğüne dışardan gelen herhangi bir müdahaleye izin vermediği müddetçe onun zihin dünyası ve özgürlüğüne müdahil olmak, etik bir davranış olmamaktadır.²⁴

1.4.1. Özgürlük ve Hürriyet Kavramlarının Tanımı

Özgürlük, kişinin dışarıdan gelen istenmedik herhangi bir etkiye maruz kalmaksızın bir eylemi yapıp yapmama seçeneğine sahip olmasıdır. Yani özgürlükten söz edebilmek için eylemi gerçekleştirmek ya da gerçekleştirmemekten kaçınabilmek, fiili yerine getiren kişinin kudreti dâhilinde olmalıdır.²⁵ Özgürlük kelimesi Arapça’da عِتْق ve حرية kelimeleriyle ifade edilmektedir. Hür kelimesi; bağımsız, serbest, liberal, cömert, saf, kerim, güzel, şerefli, asalet, köleliğin zıttı,

²³ Mustafa Erdoğan, (Ankara 2018), “Özgürlük, Hukuk ve Demokrasi”, *Siyasal Kitabevi Yayınları*, s. 50.

²⁴ Hasan Onat, “Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler”, *İslam Mezhepleri Araştırma Dergisi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, c. 29, sy. 2, ss. 169-192.

²⁵ Özcan Akdağ, (Ankara 2016), “Tanrı ve Özgürlük”, *Elis Yayınları*, no: 97, s. 19.

kişinin üzerine hiçbir şeyin hükmetmemesi, dünyevi meşguliyetlerden özgür olmak, gibi anlamlara gelmektedir. Hür kelimesi üstün, iyi, yüksek bir değere sahip olan şeyleri belirtmek için de kullanılmıştır.²⁶

Özgürlük kelimesi Türkçe de ise “Herhangi bir kısıtlama, zorlama ya da şarta bağlı olmayan, serbest, hiç kimseye bağlılığı olmayan, başka bir gücün etkisi altında bulunmayan, kendi kendine hareket edebilen, denetlenmeyen, tutsak olmayan, kendi düşüncesiyle karar veren” olarak açıklanmıştır.²⁷

Özgürlük, iradeli varlıklar arasındaki bir ilişkidir. Özgürlüğün biri olumlu diğeri ise olumsuz olmak üzere iki yönü vardır. Özgürlüğün olumlu yanı, insanı otoritelerden kurtarıp özerk bir hüviyete taşımasıdır. Bu noktada insan, özerk bir ahlaki fail (fail-i muhtar) olarak bireysel tecrübelerini anlamlı hale getirir. Böylelikle bütün sorumluluk insanın kendisine ait olur. Kendisinin elde edemeyeceğini kendisine bahşeden daha üst bir otorite olması mümkün olmaz. Söz konusu bu özgürlük, ruhsal özgürlüğün temelini oluşturmaktadır. Mutluluğun ya da acının temel faili insanın kendisidir. Bu türde bir özerklik söz konusu insan açısından, her türlü cebri/kaderciliği devre dışı bırakır ve insanın bir şeyi yapma hakkı olduğu kadar yapmama hakkını da içinde barındırır.

Özgürlüğün olumsuz yanı ise, bireye getirdiği yalnızlık duygusu ve güçsüzlük hissidir. Özgürlüğün bu yanı, insanın iradesel tercihini kötüye kullanmasından ya da özgürlüğü gerektiği ölçüde kullanmamış olmasından kaynaklanmaktadır. İnsan hayatında yer alan bütün pişmanlıkların ve hayıflanmaların temelinde, insan iradesinin veya ona tanınan özgürlüğün amacının dışında, kötüye kullanması yatmaktadır. Bu durum Kur'an'da hasret ismiyle anılmaktadır. Hasret, kaçırılan ve geri gelmesi mümkün olmayan fırsatları ve özgürlüğün kötüye kullanılması sonucunda oluşan durumları bir daha düzeltememenin insanda yarattığı iç ezikliğin adıdır.²⁸

Hürriyet ise, klasik sözlüklerde genellikle hem “soylu olmak” anlamında mastar hem de “âzat edilmek, bağımsızlığına kavuşmak” manasındaki harâr (harâre) mastarından isim olarak gösterilir. Hür (hürr) kelimesinin ise “köle olmayan, şerefli,

²⁶ Osman Bayraktutan-Nihat Demirkol, “Âl-i İmran Suresi 35. Ayet Bağlamında Özgürlük Meselesi”, *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştay Iğdır Üniversitesi Yayınları*, Iğdır, 30 Aralık 2017, ss. 539-547.

²⁷ Şükrü Haluk Akalın, “Türkçe Sözlük”, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara 2011. s. 1869.

²⁸ Şaban Ali Düzgün, (Ankara 2020), “Kimliksiz Hakikatler”, *Otto Yayınları*, no: 104, s. 27.

soylu; her şeyin en iyisi” gibi anlamlarına işaret etmekle yetinilir.²⁹ Hürriyetin “şeref ve asalet” anlamında kullanımı da yaygındı. Ayrıca hür kelimesi sosyal açıdan erkek için kullanıldığında köle olmayan, kadın için kullanıldığında ise cariye olmayan anlamlarına geliyordu. Ahlaki açıdan; soylu ve yüksek davranışlar ortaya koymayı, cömertliği ilke haline getirmeyi de ifade ediyordu.³⁰

Hürriyet kelimesi; ahlak, tasavvuf ve felsefe kitaplarına konu olması bakımından giderek ahlaki bir anlama doğru evirildi ve o şekliyle kullanılmaya başlandı. Fârâbî (ö. 339/950), geleneğe uyarak keremle eş anlamlı kabul ettiği hürriyet kelimesini, kibirlenme ve alçalma şeklindeki iki aşırı ucun itidal kısmında olan erdemi ifade eden bir ahlak terimi olarak kullanmıştır. İbn Sînâ (ö. 428/1037) da aynı tarifi yaptıktan sonra hürriyeti, “nefsin, değeri yüksek ve faydası büyük olan işler hususunda yapılması gerekli harcamalardan hoşlanması” şeklinde tanımlamıştır. İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) ise tasavvuf geleneğine uyarak hürriyeti daha çok “tutkuların esaretinden kurtuluş” anlamında kullanmıştır. Anlamsal çerçevede hürriyet ve özgürlük kavramları, mahiyetleri açısından aynı anlama tekabül etse de etimolojik açılardan farklılık göstermektedirler.

İnsanın ahlaken bozulmaya yatkın olması ve özgürlüğünü her zaman en iyi olanı seçme yönünde kullanamaması, dışardan otoriter bir güç tarafından desteklenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu durum Kur’an’da şöyle ifade edilmektedir: “İnsan zayıf yaratıldığı için, Allah yükünüzü hafifletmek ister.”³¹ İnsanın kendi yararı doğrultusunda bir eylemde bulunma noktasında gösterdiği zafiyet, Allah’ın yardımına ve inayetine duyduğu ihtiyacın ana gerekçesidir. Diğer bir ifadeyle, insanın seçimlerini doğru bir şekilde yapması ve kendi yararına çevirebilmesi için Allah’ın yardım ve desteğine ihtiyacı vardır.³²

Allah’ın işlevsel açıdan bütün varlıklardan farklı olarak yaratma sistemine dâhil ettiği insana; varlıkları akletme yeteneği ve dünyayı imar etme sorumluluğu yüklemiş, bunun akabinde bunları kendi iradesiyle başarmanın mutluluğuna erişsin diye onu seçimlerinde özgür bırakmıştır.³³ Bu özgürlüğünü doğru bir biçimde kullansın diye yaratıcı, insanla olan diyalogunu kesmemiş ve tarihin her döneminde

²⁹ Lisânü’l-‘Arab, “*hrr*” md.; Fîrûzâbâdî, el-Ğâmûsü’l-muhîr, “*hrr*” md.

³⁰ Mustafa Çağrı, (İstanbul 1998), “Hürriyet mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, ss. 502-505.

³¹ Nisâ, 4/28.

³² Şaban Ali Düzgün, *a.g.e.* s. 28.

³³ Şaban Ali Düzgün, *a.g.e.* s. 32.

seçtiği peygamberler ve gönderdiği kitaplarla insanın özgürlüğünü olumlu anlamda kullanmasını telkin etmiştir. Allah'ın insanı özgür bıraktığı bu eylemsel alan sonucunda da ortaya koymuş olduğu fiillerinden sorumlu olacağını insana bildirmiştir. Bu bağlamda meselenin kelimeler literatürü içinde nasıl ele alındığını incelemek konumuz açısından faydalı olacaktır.

1.4.2. Kelamî Düşüncede İrade Hürriyeti

1.4.2.1. İrade Kavramının Tanımı

İrade, “istemek, dilemek” anlamına gelip “bir şeyi yapıp yapmama hususunda karar verebilme gücü” olarak ifade edilir. Kelam ilminde irade, “bir zorunluluk söz konusu olmaksızın yapılması veya yapılmaması mümkün olan bir durumda iki taraftan birini tercih etmeyi gerektiren niteliktir. Bu özelliği sebebiyle irade için “sıfât-ı muhassisa” (alternatiflerden birini belirleyen sıfat) nitelemesi yapılmıştır. Benzer anlamda **ihitiyâr** ve **meşîet** terimleri de kullanılır. **Hayr** kökünden gelen **ihitiyâr**, birden çok alternatif davranış arasından en hayırlısını, en faydalısını seçme iradesi ve karardır. İrade daha genel bir anlama sahipken, ihtiyâr ise iradeye göre daha özel ve dar anlamlıdır. “İstemek, dilemek” manasında mastar olan meşîet de Allah'ın iradesinin mutlak manada hür, sınırsız ve karşı konulmaz olduğunu ifade eder. Bu üç kavram da Kur'an'da geçer ve hem Allah'a hem de insana nispet edilir.³⁴

Terim olarak hürriyet kelimesi Arap dilinde; kölelikten kurtulma, bir şeyin aslına başka bir şeyin karışmaması, asillik, cömertlik ve temizlik anlamlarına gelir. Yine hürriyet veya hür olma hali, istediğini herhangi bir engelle karşılaşmadan hukuk dairesinde yapabilme hali, serbestlik, baskı ve zorlama altında olmama durumu olarak da tanımlanmaktadır. Hürriyet kelimesi, bazı detaylara rağmen özünde, insanı sonradan kendisine dâhil olan bağ ve kayıtlardan azâde kılmak, onu gerçek özgürlüğüne kavuşturmak manasında Kur'an'da zikredilmektedir. Hürriyet kelimesinin farklı varyantları Kur'an'da; kölenin karşıtı hür anlamında,³⁵ kölelikten azâd (tahrir) anlamında³⁶ ve Allah yoluna adanmış (nezr) manasında³⁷ kullanılmıştır. Hürriyet, hakkın verdiği bir durumdur ve bunun mihenk taşı da serbestliktir. Bir

³⁴ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, (Ankara 2009), “Kelam Terimleri Sözlüğü”, *İsam Yayınları*, s. 172.

³⁵ Bakara, 2/178.

³⁶ Mâide, 5/89, Mücadele, 58/3.

³⁷ Âl-i İmrân, 3/35.

diğer açıdan hürriyet, kanun koyucu (Şâri') tarafından mükellefe verilmiş güç, yetki ve salahiyyettir.³⁸

1.4.2.2. İrade Konusunda Kelam Ekollerinin Görüşleri

İrade konusu, kelam ekolleri tarafından tartışılan bir konudur. Bu konu genel olarak kulun fiillerini seçme noktasında aktif olan merciin kim olduğu sorunsalından hareketle ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle insanın özgürce davranıp çok sayıda olası davranışlar arasından yaptığı özerk seçimlerin başka şeylere bağlı olup olmadığı hususudur. Bu konuyla alakalı çok fazla görüş ortaya atılsa da biz konuyu Mu'tezile, Eş'âri ve Mâtûridî mezhepleri açısından ele alıp inceleyeceğiz.

1.4.2.2.1. Mu'tezile Ekolü

Erken dönem Mu'tezilî düşünürler arasında, eylemsel açıdan insanın, kudreti sayesinde kendi fiillerinin yaratıcı olduğu konusunda fikir birliği olmasına rağmen, insanın kudretinden kastın tam olarak ne olduğu noktasında bir ittifak söz konusu değildir. Onların tartıştığı diğer bir mesele, insan fiillerinin seçimi hususunda insanın mevcut olan kapasitesiyle bu durumun açıklanıp açıklanamayacağı konusudur. Yani insanın eylemlerindeki özgürlüğünün bağlı olduğu bir etmenin olup olmaması meselesidir.

Dördüncü yüzyıla gelindiğinde Mu'tezile ekolü, artık entelektüel ve bağımsız düşünürlerin bir çabası olmaktan ziyade, iyi yapılandırılmış ve çeşitli alt gurupları olan bir sistem görünümü arz etmekteydi. Ekolün baskın öğretisi, Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/915) ve oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933) tarafından geliştirilen, biçimlendirilen ve sistematize edilen Basra ekolünün öğretisiydi. Onların öğretilerinde, insanın eylemde bulunma kudreti, çok önemli bir gayeyi yerine getirmektedir. Kudret kavramıyla onlar, insanın eylemde bulunabilmesi sebebiyle kendi bedeninde bulunan gücün manalarını kastetmişlerdir. Bu nedenle insanda bulunan eylem gücünün, eylemi gerçekleştirme noktasında hiçbir şekilde zorunlu olmadığı prensibini ileri sürmüşlerdir. Bunun yerine bu gücü, farklı seçenekler arasından kişiye imkân ve alternatif sağlayan bir alan olarak tanımlamışlardır. Yani

³⁸ Temel Şen, (İstanbul 2017), "İslam'da Fikir ve İnanç Hürriyeti", *Beyan Yayınları*, s. 42.

bir fiili yapmak, yapmamak veya onun yerine başka bir fiili yapmak da doğrudan insanın karar verebileceği bir alan olarak telakki edilmiştir.³⁹

Mu'tezile ekolünün genel ilkeleri, "Usûlû'l-Hamse" olarak belirlenmiştir. Bu ekolden bahsetmemiz için bu esasların bilinmesi çok önemlidir. Bu genel ilkeler olmaksızın Mu'tezile ekolünden bahsetmek mümkün değildir. İnsanın eylemleri, irade ve kader konularını bu beş ilkedен biri olan "adl" ilkesinin ekseninde değerlendirmek gerekmektedir. Onlar kader anlayışından söz ederken, insanın kendi fiillerini gerçekleştirme konusunda hür olduğunu, bu nedenle işlediği iyi amellerden ötürü ödüle mazhar olacağını ya da işlediği kötü amellerden dolayı cezaya çarptırılması gerektiğini, durumun böyle cereyan etmesinin de Allah'ın adaletiyle paralellik arz ettiğini ileri sürmüşlerdir. *Adl* prensibinden hareketle Mu'tezile, insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu, Allah'ın insanları iradelerini aktif kullanarak seçim yapma noktasında özgür bıraktığını ve onlara birtakım sorumluluklar yüklediğini konu edinmiştir. Böylece onlar, insanların akıbetlerini yine insanların yaptıkları seçimlere bağlayarak, insanlarla alakalı konularda Allah'a adaletsizlik izafe etmeyi reddetmişlerdir. Mu'tezile'ye göre ahiret gününün gelecek olması, bir Müslüman'ın adaletten yana tavır sergilemesini ve adl ilkesine gerekli önemi vermesini kaçınılmaz kılmaktadır. Mu'tezile, kullandığı tenzihi retorikle Allah'ın şerri yaratmayacağı ve onunla hükmetmeyeceği fikrini savunur. Buna gerekçe olarak da Allah'ın şerri yaratması ve onunla hükmetmesi, bunun sonucunda da kullarına azap etmesi halinde, kullarına zulmetmiş olacağını vurgulamaktadır. Oysaki adalet sıfatına sahip olan Allah'ın, diğer bir ifadeyle merhameti gazabını kuşatmış olan Allah'ın, kullarına zulmetmesinin düşünülemeyeceğini de belirtir. Yine Mu'tezile'den bir gruba göre Allah; zulme, yalana ve kötü şeyleri yapmaya gücü yetendir fakat bunu adalet, hikmet ve merhametinden dolayı yapmamaktadır. Bu konudan hareketle Allah'ın kulları için hayırlı ve en iyiyi yaratmasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır (salah-aslah).⁴⁰

Mu'tezile insanı mükellef bir varlık olarak kabul etmektedir. Mükellef olmasının sebebini; akıl, özgür irade ve kendisine verilen potansiyel güce (istitâat) bağlamaktadır. İnsanın kendi fiillerinin yaratıcısı ve faili olması, zulmü Allah'tan

³⁹ Jan Thiele, (2016), "IV. Yüzyıl İslâm Kelâmında İrade Hürriyeti Anlayışları: Tarihî Bağlamında Bâkılânî'nin İnsan Fiilleri Teorisi", trc. Zeynep Büşra Özdemir-Gülay Parlak Durmuş, *Kader Degisi*, c. 19, sy. 1, ss. 377-398.

⁴⁰ Osman Aydın, (2003), "Mu'tezile Ekolü, Teşekkülü, İlkeleri ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Marife Yayınları*, sy. 3, ss. 27-54.

nefyetme meselesi ve adl ilkesiyle irtibatlıdır. Mu'tezile insan fiillerine ilişkin görüşlerini; irade, kudret (istitâat) ve fiil düzleminde ortaya koymuştur. Sözelimi Ebu'l Huzeyl'e (ö. 235/849) göre istitâat (potansiyel güç), bir şeye veya o şeyin dışındakilere uygulanan bir güçtür. İstitâat, fiilin gerekliliğinin dışında bir etkidir. Bu potansiyel güç, fiilin ortaya çıkması konusunda rol oynayan bir etken değildir. Çünkü insan, bir şeyi yapmaya veya yapmamaya güç yetirebildiği ölçüde özerktir. Öyleyse istitâat, ihtiyârın dışındadır. Bu sebeple Mu'tezile genel olarak istitâati (potansiyen gücü) fiilinden önce kabul eder ve fiili zorunlu kılmayacağını savunur. Mu'tezile'ye göre insan fiillerindeki belirleyiciliği sağlayan en temel faktör, insanın niyeti ve iradesidir. Bu niyet ve irade ise objeyi gerçekleştirmenin ön koşuludur.⁴¹

1.4.2.2.2. Eş'ârî Ekolü

Eş'ârî'lere göre kulun fiili, iki kudretin birlikteliğiyle meydana gelir. Bu iki kudret; Allah'a ve kula ait olan kudretlerdir. Kulların bütün fiilleri, Allah'ın irade ve kudretinin birer yansımasıdır. Bununla birlikte bu fiillerin gerçekleşmesinde kulların tercihlerinin de etkisi söz konusudur. Kulların eylemlerini takdir eden Allah'tır; kullar ise Allah'ın takdir ettiği fiilleri kesb ederek eyleme dönüştürürler. Kulların fiillerinde kendi kudretlerinin bir etkisi yoktur. Fiilde gerçek manada kula ait tek bir yön vardır ki bu da kesbtir. Buna göre kesb; "hâdis kudretle güç yetirilen şey" veya "kudret mahalliyle gerçekleşerek güç yetirilen şey" anlamlarına gelmektedir. İnsanın eylem alanına konu olan bütün fiilleri için Allah'ın ilim, irade ve kudret sıfatları aktif bir rol oynamaktadır. İnsanın buradaki aktifliği ise, kendisi için ezelde yazılıp belirlenmiş olan eylemleri kesb etmekten ibarettir.⁴²

Eş'ârî'ye göre; bir fiili yaratan, ortaya koyan, başlatan, inşa eden vs. fiille ilgili bütün nitelemeler tamamıyla Allah'a aittir. Fiilde kula ait olan tek nokta kesb olduğundan, eylemle ilişkisi bakımından kula sadece müktesib (bu fiili kesb eden kişi) denilebilir. Allah'ın müktesib vasfıyla vasıflandırılması ise muhaldir. Kulların fiiliyle alakalı bütün olanakları yaratan, Allah'tır. Her ne kadar herhangi bir işe güç yetirebilmek kula ait olan bir vasıf olsa da bunu yaratan kudret Allah'tır. Bununla birlikte güç yetirmeyi yaratan kudret Allah olsa da, Allah için kasib nitelemesi de

⁴¹ Osman Aydın, *a.g.m.*, s.20.

⁴² Namık Kemal Okumuş, (İstanbul 2015), "Eş'ariliğin Ezeli Yazgı Anlayışı Üzerine Bazı Tespitler", Uluslararası İmam Eş'ari ve Eş'arilik Sempozyumu Bildirileri, *Beyan Yayınları*, c. 2, ss. 178-179.

yapılamaz. Yani Allah yaratandır fakat kesb eden değildir. Kesb konusunda Cüveyî (ö. 478/1085) şu açıklamalarda bulunmuştur:

*“Kulun müktesib olmasının anlamı, güç yetirilen şeyin meydana gelmesinde kendi kudreti etkili olmasa da kulun, bu file güç yetirmesidir. Murad edilen şey konusunda kulun herhangi bir etkisi olmasa da buradaki durum, irade edilerek gerçekleşen şey ile irade edilmeden gerçekleşen şey arasındaki farka benzer.”*⁴³

Yapılan bu açıklamalardaki dikkat çeken husus; kulun güç yetirdiği şeyde aktif olarak yer almaması ve yine irade ettiği şeyde de iradesinin etkin olmamasıdır.⁴⁴

İnsan eylemleri noktasında Eş’ârî düşüncesinin temel mihenk taşı, mutlak ilahi kudret doktrini oluşturmaktadır. Eş’ârî’ye göre Tanrı’nın bu mutlak kudreti, hiçbir şekilde sınırlandırılmaz. Bu kudret, tüm yaratılmışları kuşatır ve yaratılmışlar arasında cereyan eden bütün hadiseler de Tanrı’ya bağlıdır. Durum böyle olmasaydı, Tanrı’nın zayıf ve güçsüz olarak telakki edilmesi kaçınılmaz olurdu. Eş’ârî’nin her şeye kadir Tanrı anlayışı, insan fiillerine yönelik düşüncesini doğrudan etkiledi. İnsanın eylemleri, geçici âleme ait olduğundan dolayı onların Tanrı tarafından belirlenmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Eş’ârî’ye göre mâsiyet (meşru emir ve isteklere uymama durumu), Tanrı tarafından yaratılıp önceden takdir edilmiş bir durumdur. Benzer şekilde itâat, Tanrı tarafından yaratılmasaydı yani mümin aynı zamanda inkâr edebilseydi, Tanrı zorunlu olarak kudretini yarattıkları üzerinde vâz etmekten aciz olurdu ve bu durum, Tanrı’nın mutlak kudrete sahip olduğu anlayışını iptal ederdi. Müminler ve kâfirler böylelikle farklı davranma alternatifi olmadan eylemde bulunurlardı. Eş’ârî: “Eğer inkârcı, iman etmeye güç yetirebilseydi iman ederdi” demektedir.⁴⁵

Bâkîllânî (ö. 403/1013) ve Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027), Eş’ârî’nin cebre yaklaşan bu tutumunu isabetsiz bularak konuya, kulun sorumluluğuyla paralellik arz eden bir çözüm getirmeye çalışmışlardır. Eş’ârî’nin aksine Bâkîllânî, kulun ortaya koyduğu kudretin fiil üzerinde etkili olduğunu savunmuştur. Ona göre, insana ait eylemlerin aslını Allah yaratır; bir fiilin iyi veya kötü, itâat veya masiyet

⁴³ Cüveynî, “Luma’u’l-Edille fî Kavâ’idi Ehli’s-Sünneti ve’l-Cemâ’a”, Mısır: Müessesetü’l-Misriyyetü’l-Âmme, 1965, s. 107.

⁴⁴ Muzaffer Barlak, (Ankara 2020), “İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Anlayışları Eş’arilik”, *Ankara Okulu Yayınları*, no: 334, ss. 236-239.

⁴⁵ Jan Thiele, *a.g.m.* s. 9.

oluşu gibi vasıfların meydana gelişinde insanın gücü ve iradesi etkili olur. Ebû İshak el-İsferâyînî de kula ait fiillerin, Allah'ın kudreti ve kulun kudretinin ortak etkisiyle oluştuğunu ifade etmiştir.⁴⁶

Öyle görünüyor ki Eş'ârî ulehasının ekseriyetinin ulaştığı sonuç, bir yandan bütün iradeleri Allah'ta toplayıp diğer yandan ise eylemleri kazanan insanı sorumluluk açısından aktif hale getirme çabasından ibarettir. Bütün sistemi Allah'ın kudret sıfatıyla çözmeye çalışmak, insana ait sorumluluk ve alternatifler arasından seçim yapma özgürlüğü olan iradesini iptale yol açmıştır. Aslında Eş'ârîliğin geliştirdiği kesb anlayışı da insanı kısmen de olsa konunun içine dâhil etme çabasından ibarettir. Eş'ârî söylemde, sözde bir irade ve sözde bir kudretin kula tahsisi ile birlikte cebri duruşun girdabından sıyrılmaya çalışma ve bu işlevsiz vasıfların doğuracağı problemler ise Allah'ın mutlak hükümlerliliğinin gölgesinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca kulun gerçek anlamda muktedir ve mürid olmaması da yaptığı eylemlerin kendisine nispet edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu şekilde düşünüldüğü zaman, kula Allah tarafından verilen özgür eylemsel alanı çerçevesinde yapmış olduğu davranışların da kul açısından bir sorumluluğu kalmamaktadır. Yani doğal olarak kulların yapmış olduğu davranışlarda ödül veya cezanın beklenilmesi doğru değildir çünkü bu davranışı ezelde takdir eden kudret zaten yaratıcının ta kendisidir. Sonuç olarak Eş'ârî'lerin kesb teorisi ve kulların fiillerinin nispeti konusunda yapmış olduğu mülâhazalar, makul ve rasyonel bir tanımlama olmaktan bir hayli uzak bir hüviyet arz etmektedir.

1.4.2.2.3. Mâtürîdî Ekolü

Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre Allah, insanları mükellef olarak yaratmıştır yani onları iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırabilecek temyiz ehli kılmıştır. İnsanların akli idraklerine kötü davranışları çirkin, iyi davranışları da güzel göstermiştir. Yine onları zihinsel açıdan çirkinini güzele, yergiye layık olanı övülmeye ve değer bulunana üstün tutmayı tercih edebilecek donanımda yaratmıştır. Bu sebeptendir ki Allah, insanları fitratlarına uygun bir şekilde bir davranışı diğerine tercih etmeye davet

⁴⁶ Yusuf Şevki Yavuz, (İstanbul 1995), "Eş'ariyye mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, ss. 447-455.

etmiştir. Bunun yanında kendisini fitrat çizgisinden saptırıcı davranışları da onlara yasaklamıştır.⁴⁷

İslam mezhepleri içerisinde Cebriye ekolüne göre, insanın kendi fiilleri üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi yoktur. İnsan, dalda bir kuru yaprak gibidir ve rüzgâr ne tarafa eserse o yana savrulur. Bu düşüncenin aksine Mu'tezile ekolüne göre, insan sorumluluk sahibi bir varlıktır bu sebeple de kul, kendi fiillerinin yaratıcısıdır. Çünkü Allah'ın adaleti, bunu gerekli kılmaktadır. İnsanın fiillerinde herhangi bir etkisinin olmadığını söyleyen Cebriye ekolü ve fiillerdeki yetkiyi tamamen insana atfeden Mu'tezile ekolünün yanında Mâtürîdî, orta bir tutum sergilemiştir. Mâtürîdî'ye göre her şeyin yaratıcısı Allah olduğu için dolayısıyla kulların fiillerinin de yaratıcısı O'dur. Ancak Allah'ın insanda yarattığı hadis kudretle insan, tercih etme hakkına da sahiptir. Yani Allah'ın insanda yarattığı kudretle birlikte insan özgürce bir fiili kesb eder. İnsanın eylemsel alanını iyi veya kötü olarak belirleyen şey, kendi yaptığı seçimler olduğu için bu seçimlerin sonuçlarından da sorumludur. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre; insanın mükâfat ya da cezaya tabi tutulması, onun iyiye ve kötüye olan elverişli gücünü, bizzat kendi iradesiyle istediği yönde kullanmasından dolayıdır. Özetle insan, bu eylemlerin gerçek faili olduğu için, Allah ona bazı sorumluluklar yüklemiş ve bunların karşılığında da ödül veya ceza vadetmiştir.⁴⁸

Mâtürîdî, her şeyden önce insanın sorumluluk sahibi bir varlık olduğunu kabul eder. Madem fiil insanın tercihi sonucunda ortaya koyduğu bir davranıştır o halde, insan bu fiilin failidir. Ayrıca Mâtürîdî, dini naslardan hareketle insanın fiil sahibi bir varlık olduğunun anlaşılabileceği düşüncesindedir.⁴⁹ Kur'an'da insan fiillerinin Allah'a da nispet edilmesi meselesi, bu fiilin gerçekleşmesi noktasında kulun rolünü iptal etmez, aksine bu fiillerin Allah'la irtibatlı olduğunu kanıtlar.⁵⁰ O halde, ihtiyari fiillerin Allah'a nispet edilişi, onların kullar üzerindeki tercihini ortadan kaldırmaz, Fiiller, mahiyetleri açısından Allah tarafından yaratılmaları ve bir zamanlar yokken

⁴⁷ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, (Ankara 2019), "Kitâbü't-Tevhîd", trc. Bekir Topaloğlu, *İsam Yayınları*, no. 17, s.431.

⁴⁸ Muammer Esen, (Ankara 2008), "Mâtürîdî'nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. II, ss. 45-56.

⁴⁹ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelamında İnsan Hürriyeti Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 30, s. 156.

⁵⁰ Yusuf Şevki Yavuz, (Ankara 2003), "Mâtürîdî'ye mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, ss. 165-175.

O'nun tarafından icat edilmeleri açısından Allah'a, kesbedilmeleri ve davranış olarak ortaya çıkmaları bakımından da insanlara aittir.⁵¹

Özetle Mâtürîdî, insanların fiil ve eylemlerini ontolojik açıdan kesin bir hakikat olarak kabul edip görüşünü bu perspektifte temellendirmeye ve izah etmeye çalışır. Ona göre insanın eylemlerinin gerçek faili olduğu; akılla, duyularla ve naslarla açık ve seçik olarak bilinebilir. Allah, insanları bu gerçeklikten hareketle muhatap kabul ederek onlara bazı görev ve sorumluluklar vermiştir. Bu görev ve sorumlulukların karşılığı olarak da insan için ödül ve ceza aksiyonu geliştirmiştir. İnsanın eyleminin faili olabilmesi için de ona, eylem öncesinde ve eylem sırasında bu eyleme güç yetirebilmesi için kudret vermiştir. İnsanın bu gücü, cüz'î iradesinin bir sonucudur. Bu iradeyle birlikte insan, bir fiile yönelir veya yönelmez, özgür iradesiyle o fiili yapmaya yeltenir ya da o fiili yapmayı reddeder. Kul açısından iyi ve kötü bütün fiilleri gerçekleştirebilmesi ise Allah'ın kudretiyle olur. Bu açıdan olaya bakıldığında çıkan sonuç, insan fiillerinde, insanın rolü ve Allah'ın kudreti olmak üzere iki farklı yön bulunur. Mâtürîdî, kendi dönemine kadar tartışılan mutlak anlamda kulun fail olmadığı (cebr) ve mutlak anlamda sadece kulun fail olduğu (kaderiyye) fikirlerini benimseyenlerin görüşlerini bertaraf ederek, eylemlerin hem insana hem de Allah'a ait olduğu inancını sistemleştirerek konuya farklı bir ivme kazandırmıştır. Böylelikle bir fiile yönelmek, onu yapmak veya yapmamak insanın işidir. Her şeyin yaratıcısı olan Allah ise, insanın bu fiillerinin en temelde yaratıcısı konumundadır. Dolayısıyla yaratma yönünden fiile etki eden güç, Allah'a aittir. Yani gerçekte fiil, gerçekleşme (kesb) yönünden insana, yaratma yönünden de Allah'a izafe edilmektedir. Fiildeki bu ortaklık durumu, ayrı ayrı konular olması bakımından sorumluluk bilincine müdahale etmeyen bir ortaklıktır.⁵²

1.4.2.2.4. Ekollerin Görüşlerine Dair Bir Değerlendirme

Eş'ârî ekolü genel olarak insan fiilleri konusunu mutlak anlamda Allah'ın kudreti kapsamında değerlendirmiş ve insana ait olan sorumluluk ve özerklik alanını iptal etmiştir. Eş'ârî'ye göre fiillerin meydana gelmesindeki tek gerçeklik, Allah'ın bu fiilleri ezelde yaratması gerçeğidir. Yani Eş'ârîler bir yandan bütün kudreti Allah'a izafe edip diğer yandan da insanı da bir şekilde konuya dâhil etme çabası

⁵¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *a.g.e.* s. 439.

⁵² Sönmez Kutlu, (Ankara 2018), "İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik", *Otto Yayınları*, ss. 55-56.

içerisinde bir tutum sergilemişler. Bu noktada geliştirdikleri kesb anlayışı da insanı konuya dâhil etme çabasının bir sonucudur.

Mu'tezile ekolü, Allah'ın adalet sıfatı üzerinde yoğunlaşarak tenzihi bir dille, kulun fiillerini tamamen kula atfetmiştir. Durumu böyle izah etmelerinde, belirledikleri esaslardan adl ilkesinin etkisi görülmektedir. Mu'tezile'ye göre istitâat fiilden önce, insanın eylemsel alanında yaratılan bir güçtür ve fiili zorunlu kılan bir mesele değildir. Bu sebeple Mu'tezile, insanın fiillerindeki durumunu, yine insanın bu fiillerin yaratıcısı olmasıyla açıklamış ve Allah'a zulüm, adaletsizlik gibi vasıflandırmaların yapılabileceği, insanın sorumluluğunu ortadan kaldıran görüşleri de reddetmiştir.

Mâtürîdî ekolü ise, kulların fiileri noktasında iki yön olduğunu vurgulayarak farklı bir izahat ortaya koymuştur. Bu bağlamda birinci yön, kulun fiili yapmaya yönelmesi ve gerçekleştirmesi (kesb) bakımından kullara, yaratma yönünden ise Allah'a ait olmaktadır. Eş'ârî'nin insanın sorumluluğunu iptal etmesini ve Mu'tezile'nin tüm yetkiyi insana devretmesi, Mâtürîdî'yi üçüncü bir parantez açmaya itmiştir, diyebiliriz.

Mezhep ekollerinin irade konusundaki söylemlerine baktığımız zaman, insanın özgür iradesi baz alınarak, onun seçimleri noktasındaki aktifliğini de iptal etmemek kaydıyla Mu'tezile mezhebi konuya daha fazla ışık tutmuştur diyebiliriz. Nitekim Mu'tezile mezhebinin irade konusunda ortaya koyduğu parametreler, insanın özgür iradesiyle seçimler yapması ve bu seçimler sonucunda da yargılanması gerektiğini deklare etmiştir diyebiliriz. Bunun yanında Mu'tezile mezhebi sorumluluğun insandan alınarak tamamen Allah'a izafe edilmesine yani fiillerin seçimleri noktasında insanın bir özne değil de nesne durumunda konumlanmasına karşı çıkmış, Allah'ın adil bir varlık olmasından ötürü kullarını seçim yapma noktasında zorlayıp bu yaptığı seçimlerden hesaba çekmesini adaletli bulmamıştır.

İnsan Kur'an'da 'emanet' olarak kavramlaşan iradesel tercih yapabilme özelliğiyle birlikte yeryüzüne halife olarak tayin edilmiştir. Bu konu Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: *"Biz emaneti (sorumluluğu) göklere, yere ve dağlara sunmuştuk da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler, (sorumluluğundan) korkmuşlardı. Onu insan yüklenmişti. Şüphesiz ki o (insan), çok zalimdir, çok cahildir."*⁵³ Buradaki

⁵³ Ahzab, 33/72.

emanet; selim akılla birlikte yani iyiyi kötünden, faydalıyı zararlıdan, hayrı şerden ayırabilme gücüne sahip, yaratılıştaki temizliğini ve saflığını koruyan ve hiçbir dış etkenden etkilenmeyen akılla birlikte özgür iradenin devrede olduğu ve akabinde yapılan seçimlerden doğan sorumluluk duygusudur. İnsan hür iradesiyle yeryüzündeki bütün yaratılmış mahlûklardan üstün kılınmıştır. Diğer yaratılmış canlılardan farklı olarak yalnız insan, özgür iradesiyle içgüdülerine aykırı bir eylem ortaya koyma özelliğine sahiptir. İnsan dışındaki yaratılmış bütün canlılar, ne büyük bir iyilik yapabilme ne de büyük bir kötülük yapabilme özelliğine sahiptirler. Yaratılış kodlarına aykırı davranmak onlar için söz konusu dahi değildir. Bu noktada yalnız insan, yaratılışına karşı gelebilir, bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarına karşı koyabilir. Dolayısıyla insanın en büyük zenginliği, onun yaratılışında bulunan özgür iradesiyle eylem yapabilme yeteneğidir.⁵⁴

İnsanın özgürlüğü konusunda Kur'an'daki anahtar kavramlardan birisi de “mîsak”tır. Mîsak sayesinde her insanın, Allah tarafından muhatap kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu kavram Kur'an'da şöyle geçmektedir: “*Kıyamet gününde ‘biz bundan habersizdik’ demeyesiniz diye Rabbin Ademoğullarının bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ (Onlar da) Evet buna şahidiz’, dediler.*”⁵⁵

Belirtilen ayette her şeyden önce Allah, insanlara ‘Ben sizin Rabbinizim’ demek yerine ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ diye seslenişte bulunması aslında, insanlara evet ya da hayır cevabını verebilme özgürlüğü tanımlamıştır. Böylelikle seçim yapabilme hürriyetini Allah, ilk etapta insana vermiş olmaktadır. Ayetten çıkarılabilecek ikinci durum ise, Allah’ın bu hitabının teker teker her insana yönelik olmasıdır. Böylelikle hiç kimsenin başka bir kimse için olumlu veya olumsuz cevap verme durumu ortadan kalkmış olmaktadır. Bu durum, bireysel sorumluluk bilincinin de temellerini oluşturmaktadır. Allah’ın göndermiş olduğu bütün peygamberler de insana ezelde vermiş olduğu bu sözü hatırlatarak sözüne uygun davranışlar ortaya koymasını istemektedir. Bir diğer ifadeyle mîsak, Allah’ın insanı, ona vermiş olduğu özgür irade ve akılla kendisine ulaşabilecek donanımda yaratmasıdır, diyebiliriz.⁵⁶

⁵⁴ Şaban Ali Düzgün, (Ankara 2013), “Din, Birey ve Toplum”, *Akçağ Yayınları*, no: 227, ss. 61-62.

⁵⁵ Â’raf, 7/172.

⁵⁶ Şaban Ali Düzgün, *a.g.e.* s. 62.

1.4.3. Modern Dönemde Özgürlük Meselesi

1.4.3.1. Modernlik ve Modernite'nin Tarihi Seyri

‘Son zamanlar’ ve ‘tam şimdi’ anlamına gelen modern kelimesi Latince kökenli bir sözcüktür. İlk olarak İsa’dan sonra beşinci yüzyılın sonunda antik (eski) terimine karşı olarak kullanılmıştır. Onuncu yüzyıldan sonra ise, modern zamanlar ve bugünün insanları şeklinde bir revizyona uğramıştır. Modernlik, Hristiyan Orta Çağının bir icadıdır. Eski dünya pagan kültürünün hâkim olduğu bir dünya iken, yeni dünyada hâkim kültür Hristiyanlık üzerinde toplanmıştır. Modern dünya, İsa mesihle anlam değişikliğine uğramış, Hristiyanlık, zaman ve tarih kavramlarına etimolojik açıdan yeni anlamlar yüklemiştir. Devraldığı Musevi mesihçilik mirasını kullanan Hristiyanlık, mesihin gelişine odaklanarak zamana farklı bir anlam katmanı kazandırdı. Böylelikle zaman, mesihten önce ve mesihten sonra olmak üzere ikiye ayrıldı. Bunlara ek olarak ‘Modern Düşünce’nin on yedinci yüzyılda doğduğu kanaati de yaygındır. Bu doğuşa temel teşkil eden etkenler arasında; Montaigne’nin *Denemeler*’i (1580), Francis Bacon’un *Novum Organum*’u (1620) ve Descartes’in *Metod Üzerine Söylev*’i oldukça etkili olmuştur. İcatsal açıdan; barut, matbaa ve pusulanın icat edilmesi de moderniteye ivme kazandırmıştır. Çünkü bu üç icat, dünyanın bütün görüşünü ve durumunu değiştirmiştir. Böylelikle yeni bir dünya düzeni başlamış ve modernlik aynı zamanda sonsuz genişletilmiş bir gelecek zamana, insanlığın tarihsel seyrinde görülmemiş yeni gelişimlere uzanan bir zamana giriş olarak algılanmaya başlanmıştır.⁵⁷

1.4.3.2. Modern Dönemde Özgürlük Söylemi ve Yansımaları

Batı’da ve Orta Çağ’da yaygın olan okul felsefesi anlamına gelen *skolastik düşüncenin*⁵⁸ oluşturduğu baskıya direnmenin bir yolu olarak aydınlar, halka gerçek anlamda özgürlüklerini geri vermenin çeşitli yollarını aradılar. Kilisenin karşısında yer alan bu ‘Liberal Düşünce’⁵⁹, kişilerin hürriyetlerine engel teşkil eden merkezler

⁵⁷ Şaban Ali Düzgün, (Ankara 2020), “Kimliksiz Hakikatler”, *Otto Yayınları*, no: 104, ss. 163-164.

⁵⁸ *Skolastik Düşünce*: Orta Çağ düşüncesinde doğrunun zaten mevcut olduğu düşüncesine ve felsefenin okullarda okutularak öğretilmesine dayanan bir yaklaşım sergiler. Bu felsefenin temeli teolojidir, ona dayanır ve onu desteklemeye çalışır. Kısaca Orta Çağ’da kilisenin, hem toplum üzerinde hem de siyasi düşünce de hâkim olması demektir. Akla ve bilme önem verilmeyen, tek doğrunun kilisenin gerçekliği olduğuna inanılan bir düşünce sistemidir.

⁵⁹ *Liberalizm veya özgürlükçülük*, bireysel özgürlük üzerine kurulan bir siyasi felsefe veya dünya görüşüdür. Bireysel özgürlük ve bireysel haklar düşüncesiyle yola çıkan liberalizm, daha sonraki yıllarda farklı türlere bölündü ve bireylerin eşitlik ilkesinin de önemini vurgulamaya başladı. Klasik liberalizm bireysel özgürlüklerin rolünü vurgularken, sosyal liberalizm özgürlüğe vurgu yaptığı kadar;

olarak kiliseyi yani dini terminolojiyi, kraliyeti ve tabiatı görüyorlardı. Bundan ötürü düşünce özgürlüğü adına dine ve kiliseye, ekonomik özgürlük adına tabiata, siyasi özgürlük adına monarşiyi ve ahlaki özgürlük açısından da toplumsal değerlere karşı savaş açıldı. Bu süreçte özgürlüğü iptal eden faktörlerin yanlış tercihleri, toplumu yüzlerce efendiye bağlı birer köle haline getirmişti. Liberal düşüncenin en belirgin hatası ise, insanı tam anlamıyla tanımlayamamış olmasıydı.

Katolik inanç, yoğun bir hurafe söylemiyle insanı, ‘ilk günah’ doktriniyle ele alıyor ve onu, doğuştan kirli ve günahkâr bir varlık kabul ediyordu. Bu insanın kurtuluşuna ise ‘ilahi inayet’ten başka bir yol tanımıyordu. Bu durum ister istemez kiliseyi, insanın başvuracağı tek müracaat merkezi olarak konumlandırıyor ve kiliseye ‘endüljans’⁶⁰ yani günahtan kurtuluş belgesi verme yetkisini getiriyordu. Rönesans ve Reformla birlikte, kişinin bireysel çalışma ve çabası, ilahi inayetin kazanılması noktasında başat aktör olarak görülmeye başlandı. Liberal düşünce, insanı kendine tutkun egosu dışında bütün kayıtlardan kurtarma amacı taşıyan bir görünüm arz ediyordu. Bu sisteme göre insan; gayeleri, arzuları, korkuları, endişeleri ve ihtiyaçlarıyla yani tüm benliğiyle ne ise oydu. İnsanın bütün benliğiyle var olabilmesinin yolu ise kaygılarından kurtarılarak gerçekleşebilirdi. Bütün bu gelişmeler; ekonomik liberalizmin, politik demokrasinin, dini bağımsızlığın ve ahlaki kayıtsızlığın ortaya çıkmasına neden oldu.⁶¹

Günümüz post modern dünyası, din ile özgürlük arasında kurulan değişkenli ilişkiyle birlikte ve asıl maksadın görmezden gelinmesi sonucu, dinden ve Tanrı’dan uzaklaştıkça özgürlüğün artacağı gibi bir yanılsamayla karşı karşıya kalmıştır. Dinin insana ve toplumsal hayatın inşasına dair getirdiği düzenlemeler, insanın özgürlüğünü kısıtlayıcı ve onu mahrum edici perspektifte değerlendirilmiştir. Dahası dinin, emir ve yasaklardan oluşan bir sistem nezdinde tanımlanması, insan için

bireylerin eşitlik hakkı ilkesinin önemine vurgu yapar ve özgürlük ile eşitlik arasında denge kurmayı amaçlar. Liberal görüşü savunanlar geniş bir görüş dizisi benimsemekle birlikte genellikle ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, basın özgürlüğü, sivil haklar ve sivil özgürlükler, seküler devlet, liberal demokrasi, ekonomik ve siyasi özgürlük, hukukun üstünlüğü, özel mülkiyet ve piyasa ekonomisi gibi fikirleri destekler.

⁶⁰ *Endüljans*: İtiraf gizemi aracılığıyla affedilmiş olan günahların Tanrı önünde geçici bir ceza ile hafifletilmesi. Endüljans sisteminin mantığı şu şekildedir; lütuf aracılığıyla günahkâr günahlarını itiraf ettiğinde, pişmanlık gösterdiğinde ve telafi için eğer mümkünse bir kefaret ödemeyi kabul ettiyse, Kilise günahkarın Tanrı tarafından günahlarının affedildiğini eder. Endüljans sisteminin, itiraf gizemi/barışma sırrı ile güçlü bağlantı vardır. Geleneksel olarak Kilise'nin uygun gördüğü kefaretin ödenmesinin ardından günahkâra Kilise tarafından bir endüljans bağışlanır.

⁶¹ Şaban Ali Düzgün, (Ankara 2018), “Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar”, *Otto Yayınları*, no: 101, ss. 142-146.

özgürlüğü yok saydığı çıkarımının yanında insanın, Tanrı-Evren ve Tanrı-İnsan arasında ilişki kurmasının da önüne geçmiştir. Bunun tam zıttı olarak post modern dünyanın, kişiyi özgürleştirici özelliklere sahip olması defaatle vurgulanmaktadır. Serbest tüketim ile arzu ve isteklerin olabildiğince serbest bırakılması, toplumsal açıdan insanların özgür olduklarını göstermek için atılan bir adım niteliğindedir. Bunun yanında özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve belirli aralıklarla yinelenen tüketim, toplumda olabildiğince geniş alana sahip bir özgürlük düşüncesi uyandırabilmektedir. Bu durumun bu şekilde ele alınmasının temel nedeni, Batılılaşma süreci sonrası yaşanan etkileşimin artmasıyla bağlantılı olması yadsınamaz bir gerçekliktir.⁶²

Özellikle Batı dünyasındaki teokratik egemenlik, ruhban sınıfı üzerinden toplumda büyük bir hegemonya inşa etmişti. Modern düşünce ise Tanrı yerine insanı merkeze alırken, yeni bir dünya düzeni ve buna bağlı olarak da Tanrı, insan ve evren düzeni kombine etmiştir. Daha önce tüm benlik ve anlam arayışının kökeni olarak Tanrı'yı konumlandıran insan, yeni düzenle birlikte yeni benlik arayışları ve anlam karmaşasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu noktada bireye düşen sorumluluk, bir yandan kim olduğunu, nasıl yaşaması gerektiğini ve ne olmak istediğini çözümlemek iken, diğer yandan da özgür iradesiyle kendi ahlaki otonomluğunu sağlayarak kendi yaşamının efendisi olma isteği durumudur. Bu nedenle birey kendisini, özgürlüğün belirleyicisi olarak görürken, Tanrı'yı da kendisine dışardan bir müdahale olarak tanımlar. Kişinin ilerleyen sürecinde bu tanımlama, kendisine birtakım problemler dizini oluşturarak geri döner.⁶³

Özellikle Batı'da başlayan modernite retoriği ve bununla gelen modern yansımalar, insan üzerinde sınırsız bir özgürlük alanı tanımlamıştır. Özellikle skolastik düşünceyle birlikte gelen mutlak doğruluğun kilise üzerinde toplanması, halk nezdinde dine karşı önyargılar oluşturmuş ve halkın dine karşı mesafeli bir yaklaşım tarzı benimsenmesine yol açmıştır. Ardından gelen liberal ve özgürlükçü söylemler, aslında skolastik düşünceye karşı reaksiyoner bir tavrın sonucu olarak seslendirilmeye başlanmıştır. Liberalizmle beraber tek gerçekliğin insanın amansız özgürlüğü olduğu öne çıkarılmıştır. Bu durum ise dine karşı nefret duygularının bir

⁶² Mustafa Tekin, *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri*, “Özgürlük ve Dindarlık İkileminde Gençlik ve Güncel Sorular” (7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri-Sakarya 2016), *Ensar Yayınları*, s. 366.

⁶³ Mustafa Tekin, *a.g.m.* s. 367.

hayli kabarmasına ve bu nedenle irtidat olaylarının da artmasına zemin hazırlamıştır diyebiliriz.

1.5. Dini Naslar Açısından Özgürlük

İslam açısından birey, Âdemoğlu olarak yeryüzünü imar etmekle görevlendirilmiş ve kendisine halife denilmiştir. Bu sayede İslam, bireye değer vererek onu onurlandırmıştır. Bunun yanında kişi, varoluşunu gerçekleştirecek bir birey olarak ‘nötr’ halde yaratılmıştır. Ona tanımlanan özgür irade ve eylem yapabilme yeteneğiyle, kimlik ve kişiliğini inşa ederek kendi öz değerini oluşturacaktır. Ölüm ve hayatı bir imtihan olgusu üzerinden tanımlayan İslam⁶⁴ açısından hürriyet, asıldır ve hayat bu hürriyetin üzerine bina edilir. Yaratılan varlıkta hayat seviyesi yükseldikçe bununla doğru orantılı olarak özgürlük de yükselir. Bu nedenle Kur’an, özgürlükleri tek tek sıralamaktan ziyade onu, fitrî bir özellik olarak ele alıp tanımlar. İslam, hem medeniyetin hem de beşerin özgürlüğünün bir şartı olarak bilgiye, akla ve düşünmeye özel bir önem vermiştir. Bu konuda Kur’an: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁶⁵ ayeti ile bilgiye ne denli önem verdiğini gözler önüne sermiştir. İslam’ın tevhid anlayışı açısından beşeri bilgilerde mutlak manada doğru yoktur. Yani tekçi epistemolojik anlayışa karşıdır. Kur’an açısından kişinin aklı ve şuuru, Hristiyanlıkta olduğu gibi kutsal kabul edilen kişi veya ruhban sınıflarının gözetimine bırakılamaz. Bu sebeple birey, Allah’a bağlılık içerisinde sorumluluk ve özgürlük bilincini düalist bir yapıda ve eşzamanlı düşünerek hareket eder.⁶⁶

Sonuç olarak İslam, bireyi muhatap alır. Birey, yalnız doğar, kendi kendine yaşar, yalnız haşrolunur ve yalnız hesaba çekilir. Birey Allah’a kul olarak gerçek özgürlüğünü elde eder. Allah, bireyle oluşturduğu bu ilişkisel düzlemde ise araya hiçbir aracının alınmasını istemez. Allah bireyi, toplumda var olabilecek her olayda kendi üzerine düşen sorumluluğu omuzlayacak cesaretle ve donanımda yaratmıştır. Ortam fark etmeksizin Allah, bireye anlam yüklemiş ona değer vermiş, onun fikir ve eylemlerini esas almıştır. Gönderilen peygamberlere bile birey üzerinden zorlayıcı bir misyon edinmeyi yasaklayan İslam, bireyi tarihin aktörü olarak konumlandırmış ve senaryosunu kendisinin yazmasını istemiştir. Böylelikle Allah bireye,

⁶⁴ Mülk, 67/2.

⁶⁵ Zümer, 39/9.

⁶⁶ Recep Ardoğan, (2012), “Kelami Açıdan Birey-Siyasi Güç İkileminde Bireysel Özgürlük”, *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20, ss. 33-34.

senaryosunu yazma hususunda dikkatli olması gerektiğini, yazdığı bu senaryodan ötürü hesaba çekileceğini de bildirmiştir. İslam’a göre her bir fert, insanlığın ve toplumun kaderinden devlet başkanı kadar sorumludur. Tarihsel tecrübenin sağlıklı bir şekilde okuması yapıldığında, Kur’an’ın nasıl etkin bir birey yaratmaya çalıştığı da tüm detaylarıyla birlikte görülecektir. Nitekim Hira Dağına bir birey olarak çekilen peygamber, vahiyle birlikte tekrar toplumun içerisine yönlendirilmiştir. Böylelikle İslam, bireyin toplum içerisinde bir şahıs olarak etkinlik göstermesini temel bir ilke olarak kurumsallaştırmıştır.⁶⁷

Günümüz İslam toplumunun problemlerinin nedenlerinden birisi de özgürlüğün yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. İslam, inanç noktasında kişiye özgür bir alan tanımlamış ve istediği kutsala iman edebileceğini ifade etmiştir. Ya da hiçbir kutsala inanmama gibi bir tavır takınabilecek özgürlüğü de kendi inisiyatifine bırakmıştır. Dolayısıyla herkes inancında serbest ve muhayyer bırakılmıştır. Durumun bu şekilde görülmemesi sonucunda birçok fikir ayrılıkları ve İslami kavgalar ortaya çıkmıştır. Çünkü farklı inançtaki kişiler, diğerlerine göre yanlış yolda oldukları için özgür olamamaktadırlar. Netice itibarıyla bu zihinsel yapıya sahip olan kişiler, diğer insanların özgür alanına müdahil olma hakkını kendilerine tanımlamışlardır. Hâlbuki Allah’ın çizdiği özgürlük alanı dâhilinde bir hayat yaşamak, beraberinde birçok problemi de ortadan kaldırmaktadır.

Özgürlük, geniş kapsamlı olup tek bir manada tanımının yapılabilmesi de bir hayli zor olan bir kavramdır. Her ne kadar karşımıza birçok tanım çıksa da yapılan her tanımlama ilgili olduğu alanla alakalıdır. Mesela bir kimse siyasi anlamda özgürlüğü tanımlayacağı zaman, ‘siyasi hürriyet’ başlığı altında konuyu ele almalıdır. Vatandaşlık alanıyla alakalı tanımlamada bulunacak bir kimse de ‘medeni hürriyet’ olarak konuya yaklaşmalıdır. Dolayısıyla özgürlük, bulunduğu alanla ilgili birçok tanımı olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bu konuyu daha çok ‘inanç özgürlüğü’ kapsamında değerlendirip dini naslarda yer alış biçimini inceleyeceğiz.⁶⁸

⁶⁷ Şaban Ali Düzgün, “*Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*”, s. 149.

⁶⁸ Osman Bayraktutan - Nihat Demirkol, “Âl-i İmran Suresi 35. Ayet Bağlamında Özgürlük Meselesi”, Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı Aralık 2017, *Iğdır Üniversitesi Yayınları*, s. 539.

1.5.1. Kur'an'da Özgürlük Kelimesinin Kullanımı

Kur'an'da özgürlüğü ifade eden pek çok ayet bulunmaktadır. Genel anlamda Kur'an'da özgürlük, daha çok hukuki anlamda kullanılmıştır. Türevleriyle birlikte toplamda sekiz yerde geçen özgürlük kavramı, en çok İslam hukukuyla alakalı meselelerde zikredilmiştir. İlgili ayetleri kısaca şöyle ifade edebiliriz:

I. Kısas konusunda kölenin karşılığı olarak iki defa tekrar edilmiştir.⁶⁹

II. Bir Müslümanın yanlışlıkla başka bir Müslümanı öldürmesi durumunda, kefaret olarak “*Mü'min bir köleyi azâd etmesi*” yani ‘*tahrir*’ şeklinde üç defa kullanılmıştır.⁷⁰

III. Yeminin ve zîharın kefareti olarak zikredilmiştir. Burada ise yemin ve zîhar konusunda özgürlük kelimesi yine ‘*tahrir*’ olarak geçmektedir.⁷¹

IV. Çocuğun mabede adanmasında kullanılmıştır. Bu ayette, İmran'ın eşi, hamile kaldığı çocuğunu yani Hz. Meryem'i mabede adamasında özgürlük kelimesi ‘*muharrer*’ olarak geçmektedir.⁷²

Kur'an'da özgürlüğün doğrudan geçtiği ayetler, genellikle İslam'ın hukuksal meseleleriyle ilgili olsa da dolaylı olarak özgürlüğe vurgu yapan ayetler de vardır. Şimdi bunları inceleyeceğiz:

“*De ki: ‘Hak (gerçek) Rabbinizdendir.’ Öyle ise dileyen iman etsin; dileyen inkâr etsin!*”⁷³ Bu ayette açık bir şekilde inanç noktasındaki özgürlüğe dikkat çekilmektedir. Kur'an'da hidayetin, isteyene verileceği beyan edilmekte, bunun şansa ve kadere bağlanamayacağı vurgulanmaktadır. Yüce Allah, hidayeti dileyen kimsenin yolunu kolaylaştırır ona hidayet verir; delaleti ve sapkınlığı dileyene de onu verir. İman edene ve Hak'ka yönelene hidayet edilir. Çünkü hidayet, bir istendik bir davranışın neticesidir. Bu noktada bağlayıcı olan şey, kişinin kendi tercihi ve iradesidir.

“*Şüphesiz ki biz ona (insanoğluna) yol gösterdik. Ya şükredici (olur) ya da nankör.*”⁷⁴ Bu ayet, insan hürriyetine dair Kur'an'da yer alan en açık ayetlerden

⁶⁹ Bakara, 2/178.

⁷⁰ Nisa, 4/92.

⁷¹ Maide, 5/89, Mücadele, 58/3-4.

⁷² Âl-i İmran, 3/35.

⁷³ Kehf, 62/29. Benzer mesajlar: Teğâbun 64/2.

⁷⁴ İnsan, 76/3.

biridir. Yüce Allah, insanın yaratılış gayesine değindikten sonra, kararın insanın tercihinin bırakıldığını ifade etmektedir. Böylece insan, bu yoldan istifade etme veya etmeme noktasında tam anlamıyla özgür bırakılmıştır. İsterse hidayet yolunu takip eder ve böylelikle şükredici mü'min olur, isterse hakikate sırtını dönüp inkârcı bir nankör olur.

*“İnkâr ederseniz, şüphesiz ki Allah size muhtaç değildir. O, kullarının küfrüne razı olmaz. Şükrederseniz sizden bunu kabul eder. Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenemez.”*⁷⁵ Bu ayette de inkâr veya şükür, insanın tercihinin bırakılmıştır. Aynı zamanda işlediği günaha başka kimseleri bahane etmesinin de önüne geçilmiştir.

*“Yüz çevirirlerse, biz seni onların üzerine bekçi olarak göndermedik. Sana düşen (görev) sadece tebliğdir.”*⁷⁶ Peygamber dahi hiçbir şekilde zorba olmamıştır. Çünkü inanç, zorla dayatılan veya zorla aktarımı yapılan bir kabul değildir. İman, kalbin bir eylemidir. Gönüldeki kabulle başlar ve eylemsel davranışlarla devam eder. Bu ayette, peygamber bile insanlar üzerinde onların özgürlüklerini kısıtlayıcı yani istemedikleri halde onları inanmaya zorlayıcı bir tavır takınmaz, mesajı bizlere verilmektedir. Aynı zamanda tebliğde bulunan insanların, yüz çevirebilme haklarının olduğu da bu ayetten anlaşılmaktadır. Eylem yüz çevirmek olsa da tebliğden vazgeçilmemeli ve tebliğe devam edilmelidir. Bu tebliğin metodu da yine Kur'an'da “en güzel şekilde mücadele”⁷⁷ olarak belirlenmiştir.

Özgürlüğün yer aldığı bu ayetlerin yanında, suçu kadere ve alın yazısına atfedenlerin tutumlarını eleştiren ayetlerde vardır. Mekkeli müşriklerden bazıları kendi inkârlarını, kendi seçimleri olarak görmemekte ve faturayı kadere yani Allah'a kesmektedirler. Kur'an bu tavırları da eleştirmektedir. Bunların yer aldığı ayetler şöyledir:

*“Müşrikler şöyle diyecekler: ‘Allah dileseydi biz de ortak koşmazdık; atalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.’ Onlardan öncekiler de aynı şekilde (peygamberleri) yalanlamış ve sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: “Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı?”*⁷⁸ Yüce Allah Mekkeli müşriklerin ilerleyen dönemde tam da kaderciliği, alın yazısını benimseyen bir anlayışla ve suçu Allah'a

⁷⁵ Zümer, 39/7.

⁷⁶ Şûrâ, 42/48. Benzer mesajlar: Ğaşiye, 88/22. Kâf, 50/45.

⁷⁷ Ânkebut, 29/46.

⁷⁸ En'âm, 6/148.

atarak O'nun dilemesi durumunda kendilerinin de geçmiş atalarının da şirk koşmayıp, hiçbir şeyi de haram kılmamış olacaklarını dile getireceklerini haber vermektedir. En'âm 6/35. ayette de belirtildiği gibi, Allah'ın dilemesi durumunda herkesi hidayete erdirebileceğini ifade etmektedir; ancak bu durumda hayatın da imtihanın da hiçbir anlamı kalmayacaktır. Yüce Allah böyle bir şey dilemediğine göre, insanların şirk koşmasını da elbette dilemiş değildir. Müşriklerin bu konudaki sözleri her haliyle yalan ve iftiradan ibarettir.

*“Ortak koşanlar şöyle demişlerdi: ‘Allah dileseydi biz de babalarımız da O’nun peşi sıra başka şeylere tapmazdık. O’nun peşi sıra (O’na rağmen) hiçbir şeyi de haram kılmazdık.’ Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Elçilere apaçık tebliğden başka ne düşer ki!”*⁷⁹ Bu ayette de durum aynıdır. Kendi tercihiyle yaptıkları ortak koşma eylemini, Allah'ın razı olduğu ya da bu durumdan başkasını dilemediği düşüncesinin arkasına sığınmışlardır. Bu noktada Allah'ın dilemesi, kullar için özgür eylemler yapabilmesi ve yapılan bu eylemlerin sorumluluğuna katlanıp hesap verecek bilinçte kullar yaratmasıdır. Allah, insan için özgür eylem yapabilmeyi dilemiştir.

1.5.2. Hadislerde Özgürlük Kelimesinin Kullanımı

İslam dininin özgürlüğe vermiş olduğu önemi, peygamberimizin hadislerinde de görmek mümkündür. Peygamberin gelmiş olduğu coğrafyada o dönemler, özgürlükten söz etmek pek mümkün değildi. Çünkü o dönemle kul kula köle olmuş bir durumdaydı. Peygamber, her fırsatta köle azat etmiş ve birçok kez köle azat edilmesi emrini vermiştir. Kölenin karşıtı olan hür kelimesine, hadislerde de rastlamaktayız. Mesela birkaç hadiste peygamberimiz şöyle buyurmaktadır:

*“Kim mü'min bir köleyi azat ederse Allah'ta onun (kölenin) her uzvuna karşılık (azat edenin) her bir uzvunu ateşten azat eder.”*⁸⁰

*“Kim Allah yolunda bir ok atarsa bir köle azat etme mesabesindedir (sevab açısından).”*⁸¹

Bu hadislerde geçen hürriyet, kişilerin yaşama hürriyeti bağlamındadır. Peygamber, kişilerin köleleştirilmesine karşı gelmiş, onların özgürce yaşayabilmeleri

⁷⁹ Nahl, 16/35.

⁸⁰ Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, “Müsned-i Sahih”, Dârul İhya-i Turasi, Beyrut, ts. İtk, 6.

⁸¹ Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi, “el-Camiu's-Sahih”, Mısır, 1985, Reml fi Sebilillah, 1.

için zemin hazırlamıştır. Bu hürriyet noktasındaki azat eylemini, bazen cezai müeyyide olarak emretmiş bazen de ibadet mesabesinde emretmiştir.

Bunların yanında savaşlarda ele geçirilen esirler, çoğu kez karşılıksız olarak serbest bırakılmış, bazen de bir fidye karşılığında serbest bırakılmışlardır. Peygamber, birçok savaşta esir alınan kölelerin de öldürülmelerini yasaklamıştır. Örneğin Bedir Savaşında yetmiş kişi esir alındı. Alınan bu esirler, malları miktarınca fidye verip kurtulmayı talep ettiler. Ayrıca onlar, okuma yazma biliyorlardı. Onlardan on köle, Medineliler on gence okuma yazma öğretme karşılığında serbest bırakıldılar. Bu onların fidyesiydi.⁸²

İslam, hiçbir sosyal ve hukuki hakka sahip olmayan köleleri, belli haklara sahip bireyler statüsüne erdirmişti. Mekke döneminde köle azat etmek, faziletli ve erdemli bir davranış olarak değerlendirilmiştir. Medine dönemindeyse köle azadı, katil fidyesi olarak sayılmış, yemin kefareti olarak görülmüş ve sonuç olarak bu sınıfın ortadan kaldırılması için gerekli mücadele ve adımlar atılmıştır. Köle azadı her sebep ve vesileyle teşvik edilip özendirilmiştir.⁸³

Özgürlük, bir inancın oluşmasında en önemli tutamaklardan biridir. Bir insan ancak özgür olduğu müddetçe bir inanca sahip olabilir. İnanıp inanmama durumları, ancak özgürce seçim yapabilme hürriyetine sahip olduğunda anlamlı bir hale gelmektedir. Aksi takdirde baskı ve dayatma sonucu oluşan inanç veya inanmama durumu, kişinin gerçek duyguları olmamaktadır. İslam'ın bizden istediği ise, kişinin kendi hür iradesiyle inanıp inanmama eylemini tercih etmesidir. Bu tercihi sonucunda da hesap verebilme bilincini taşımasıdır. İrtidat (dinden dönme) söz konusu olduğunda, bunun tercih mi, yoksa zorlama ve dayatma sonucu mu olduğu da önemlidir. İnanç ve özgürlük kavramları üzerinde durduktan sonra irtidat konusunu ele almakta fayda vardır.

⁸² Mehmet Nadir Özdemir, "Hz. Peygamberin Toplumu Dönüştürürken Köleleri Hürriyetlerine Kavuşturması ve Konunun Günümüz İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi", İnsan Hakları ve Din Sempozyum Bildirileri, *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Yayınları*, no. 105, s. 399.

⁸³ Mehmet Nadir Özdemir, *a.g.e.* s. 401.

2. İRTİDATLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE TARİHSEL ARKA PLAN

2.1. Temel Kavramlar

2.1.1. İrtidât

Sözlükte “dönmek; geri çevirmek, kabul etmemek” anlamlarındaki *redd* kökünden türeyen *ridde* ve *irtidât*, fıkıh terimi olarak Müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslâm dininden çıkmasını ifade eder. İrtidat eden erkeğe *mürted*, kadına ise *mürtedde* denir.⁸⁴ Terim olarak irtidat; İslâm’dan herhangi bir dine dönme şeklinde ifade edilir. Burada kişinin İslâm’dan çıktıktan sonra önceki dinine veya başka bir dine dönmesinin bir önemi yoktur. Bu sebeple irtidat, bir şekilde İslam dairesinden çıkıp başka bir inanca yönelme durumu ve o inancı benimsemektir.⁸⁵

Kur’an’da aynı kökten türeyen kelimeler, sözlük anlamlarının dışında birçok yerde terim anlamlarıyla kullanılırken, hadislerde de durum buna benzer bir hüviyet arz etmektedir. Klasik fıkıh literatüründe mürtede ait hükümlere, dinden çıkmaya yol açan söz ve davranışlara göre farklı başlıklar altında yer verilirken irtidatın unsurları ve cezası “ahkâmü’l-mürteddîn, kitâbü’l-mürted, kitâbü’r-ridde” gibi başlıklarla, bilhassa Hanefî kaynaklarında devletler hukukuna dair “kitâbü’s-siyer” içerisinde “ahkâmü’l-mürteddîn” başlığı altında incelenir. Dinden çıkma eyleminin hukuksal açıdan bir suç unsuru olarak nitelenmesi, İslam’dan öncesine kadar dayanmaktadır. İslam öncesi dönemlerde de dinden çıkma, hukuksal açıdan suç olarak telakki edilmiştir. Hatta Yunan ve Romalılarda dinden çıkanlara ölüm cezaları verilmiş, Yahudilikte taşlanarak öldürme cezası uygulanmıştır. Hristiyanlık da ise dinden dönenler için engizisyon mahkemeleri kurulmuş, çeşitli dönemlerde ölüm ve aforoz gibi cezai müeyyideler uygulanmıştır.⁸⁶ Genel çerçevede iki türlü irtidattan söz etmek mümkündür:

a) Fitrî İrtidat: Müslüman bir ailede doğan bir kişinin daha sonra birtakım sebeplerden ötürü din değiştirmesine ‘Fitrî İrtidat’ denir.⁸⁷ Bu durum fitratından dönme olarak da tanımlanabilir.

⁸⁴ İrfan İnce, İstanbul (2008), “ridde mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 35. ss. 88-91.

⁸⁵ Şükrü Aydın, (2017), “Kur’an Açısından Dinden Dönme ve Cezası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 10, sy. 54. s. 960.

⁸⁶ İrfan İnce, İstanbul (2008), “ridde mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 35. ss. 88-91.

⁸⁷ Şükrü Aydın, *a.g.m.* s. 960.

b) Milli/Dini İrtidat: Önceden kâfir olan bir kişinin Müslüman olduktan sonra tekrar küfre düşmesine ise ‘milli/dini irtidat’ denir.⁸⁸ Burada yaşanan temel mesele ise, Müslümanlığı kabul ettikten sonra tekrar dinini değiştirmektir.

İslam hukukçuları tarafından bir Müslümanın, dinin inanç esaslarından herhangi birini veya bu esaslarla bağlantılı temel hükümleri inkâr etmesi özel bir suç olarak ele alınmıştır. Hangi davranışların irtidat suçu kapsamında değerlendirileceği, irtidat eden kimsenin İslam’a tekrar dönebilme yolları, bunlar için alınacak önlemler ve imkânlar, muhakeme ve infaz sistemi, mürtedin hak ve borçları gibi hususlarda ayrıntılı bir doktrin oluşturmuşlardır. Nasların yorumu ve tarihi uygulamalar dikkate alınarak mürtede yönelik cezalar, yeniden değerlendirilmeye tabi tutulsa da klasik İslam fukahası, irtidat eden erkeğin cezasının ölüm olması yönündeki görüşlerinde ittifak halindedirler. Fakihlerin bir kısmı bu cezayı ‘had’ kapsamında değerlendirirken, diğer bir kısmı ise bu cezayı had kategorisine dâhil etmeyip ayrı bir suç olarak (ta’zir) değerlendirmişlerdir.⁸⁹ Konu açısından hangi davranışların kişiyi İslam dairesinin dışına çıkaracağı meselesi, üzerinde durulması gereken bir konudur.

2.1.2. Kişinin İslâm’dan Çıkmasına Sebep Olan Durumlar

İslam sözlükte; “kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak; teslim etmek, vermek; barış yapmak” anlamlarındaki silm (selm) kökünden türemiştir. İslâm’ın etimolojisini yapan ilk âlimlerden İbn Kuteybe (ö. 276/889) kelimeyi “boyun eğmek ve iradî olarak uymak suretiyle barış ortamına girmek”, İbn Manzûr (ö. 711/1311) da “boyun eğmek (inkıyâd) ve itaat etmek” şeklinde açıklamıştır.⁹⁰ Sonraki kaynaklarda genellikle bu açıklamalar tekrar edilmiş, “sulh ve selâmet gayesiyle boyun eğmek, tâbi ve teslim olmak” mânaları öne çıkarılmıştır. İslâm’ın sözlük anlamındaki inkıyâd ve itaat her ne kadar mutlak ise de kelimenin örfteki kullanımı sadece “doğruya ve hakka uyma” mânası taşır. Yanlış ve kötüye boyun eğme şeklinde bir teslimiyet İslâm’a aykırıdır ve isyan olarak nitelendirilir.⁹¹

İslam’ı kabul eden kişiye Müslüman denilir. İlahi emir gereği yüce Allah, din olarak İslam’ı seçenlerden birtakım davranışlar beklemektedir. İster semavi kaynaklı olsun ister ise insani unsur taşısın bütün dinlerin ortak parametresi insandır, bu

⁸⁸ Şükrü Aydın, *a.g.m.* s. 960.

⁸⁹ İrfan İnce, *a.g.m.* ss. 88-91.

⁹⁰ İbn Manzûr Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânül-Arab*, I-XV, Bulak 1299-1308, Beyrut: Dârus Sâdır, ts.

⁹¹ Mustafa Sinanoğlu, İstanbul (2001) “İslam mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 23 ss. 1-2.

nedenle insandan inancı doğrultusunda belli bir uygulama ve tavır ortaya koyması beklenilmektedir. İslam da insana belirli sınırlar çizmiş ve o sınırlar doğrultusunda özgür iradesiyle ondan eylem yapmasını istemiştir. Nitekim o sınırların dışında eylem yapanlar ise İslam dairesinin dışına çıkmıştır. Kişinin İslam dairesinden çıkmasını gerektiren eylemler ise genel olarak 4 kategoride incelenebilir:

i. İmanın temel dinamikleriyle örtüşmeyen ve kişiyi inkâra götüren bir söz, tav'an söylemek,

ii. Yıldızlara, güneşe, aya vb. şeylere secde gibi küfrü gerektiren bir eylemde bulunmak,

iii. İslam'da zaruretle sabit ve itikadı vacip bir hükme aykırı, örneğin âlemin kıdemi veya Sâni-i âlemin hudûsu gibi, bir fikre kalben inanmamak ve

iv. İslam'da katî surette sabit ve bilinmemesi düşünülemeyen zarurât-ı diniyye, örneğin; kıyametin gerçekleşmesi hakkında şüphe etmek.⁹² Fiilen veya sözle izhar edilen bu gibi eylem ve davranışlar, kişiyi İslam dairesinin dışına çıkarmaktadır.

Peygamberin açık tebliğ başlamasından sonra İslam, giderek yayılmaya başlamıştır. Kimileri bu davete icabet etmiş kimileri de icabet etmemiştir. Din olarak İslam'ı seçtikten sonra başka bir dine dönenler ise “mürted” ismiyle adlandırılmışlardır. O dönemlerde mürtede yönelik bazı cezai müeyyideler de uygulanmıştır. İrtidat ve mürted kavramlarını daha iyi analiz edebilmemiz için tarihsel arka planda yaşanan olayların muhtevasına odaklanmamız gerekmektedir.

2.1.3. Semavi Dinlerde İrtidat Meselesi

Dinden dönme ya da irtidat, sadece İslam'la ilgili durum değildir. Tarih boyunca farklı dini geleneklerde yansımaları olan, belirli yaptırımları ve uygulamaları olan bir durumdur. Her ne kadar isimlendirilme noktasında farklılıklar olsa da genel olarak dinden dönme hadisesini bütün dini geleneklerde görmek mümkündür. Daha çok Hristiyanlık, Musevilik ve İslam açısından değerlendireceğimiz konu başlığımız, bu semavi dinlerdeki isimlendirilme ve uygulamalarıyla ele alınacaktır.

⁹² Recep Ardoğan, (2015), “Tarihsel Nedenler ve Teorik Sakıncalarıyla İslamda İrtidatın Cezalandırılması”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 26, ss. 311-330.

2.1.3.1. Yahudilikte Dinden Dönme

Yahudilik, İslam ve Hristiyanlıktaki gibi bir dini teolojiye sahip değildir. Yahudilik, bütün yaptırım gücünü, sözlü (tanah) ve yazılı (talmud) kutsal metinlerinden almıştır. Yahudilik, kolektif dini ve tarihi tecrübelerle zaman içerisinde şekillenmiş, Yahudi şeriatıyla birlikte bir dini sistem haline gelmiştir.⁹³ Yahudilikte hukuk, Hristiyanlıktan farklı olarak kamusal ve özel alanla ilgili olduğu için hukuk birliği esas alınmıştır. Yahudi hukukunda, evrensellik ve bölgesellikten ziyade önemli olan unsur ise tüm Yahudilerin şahsi hukukudur.

Yahudilikte, dinden çıkmaktan kasıt, bireyin böyle bir eylemde bulunsa bile dinin buna izin verip vermemesi meselesi değildir. Yahudilik için önemli olan şey, birey dinini terk etse de hatta başka dini pratik ve ritüelleri uygulasa dahi, İsraili kimliğini kaybetmemesidir. Ancak sahip olduğu bu kimlik, din değiştirme sebebiyle diğer Yahudilerle aynı haklara sahip olmasının da önünü kapatmaktadır. Yani başka bir dine geçmesi, onun bu tavrına müsamaha gösterilmesi ya da hiçbir cezai müeyyidenin uygulanmaması anlamına gelmemektedir. Hukuksal açıdan mükellef kabul edilen ve dinden dönen bir Yahudi için, toplumdan ötekileştirilmekle kalmayıp mali ve bedeni cezaların yanında sahip olduğu birtakım hakları da elinden alınmaktadır.⁹⁴

Yahudi din hukukuna göre, Yahudi bir anneden doğmuş olan veya tam manasıyla Yahudiliğe geçmiş bir insanın dininden dönmesi pek mümkün değildir. Bu kabul, kişinin büyük günah işlemesi veya bazı inanç ve esasları kabul etmemesi halinde bile değişmemektedir. Diğer bir ifadeyle, bir kimse bir kez Yahudi olmuşsa her zaman Yahudi olarak kabul edilir. Dinini değiştirmesi onu, yabancılarla aynı kategoride değerlendirilmesi anlamına getirmemektedir. Aynı şekilde dinini değiştirenler bazı hak ve ayrıcalıklardan mahrum olsa da babalarının hukukuna bağlı kabul edilmektedirler. Örneğin Mişna'da Yahudi olmayan bir babadan olan biri dinini değiştirmiş diğeri ise Yahudi olmayan iki kardeşe miras kalırsa, mürted olan diğer kardeşine putperestlikle ilgili şeyleri ve şarabı almasını, parayı ve ürünleri kendisine bırakmasını teklif edebilir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, din değiştirmiş olsa bile bir Yahudi, Yahudi olmayandan farklı tutulmaktadır. Bunun

⁹³ Salime Leyla Gürkan, (2002), “Yahudilik’te İhtidâ Meselesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 7, ss. 31-55.

⁹⁴ Ali Osman Kurt, (İstanbul 2020), “Yahudilik Hristiyanlık ve İslam’da Din Değiştirme”, *Gökkubbe Yayınları*, ss. 65-66.

temel sebebi ise Tanrı ile İsrail arasında yapılan anlaşmadır. Ayrıca Yahudiliğe geçiş, hem manevi hem de biyolojik anlam da mümkündür. Bunun en tipik örneği ise, Kıpçak ve Hazar Türkleridir. Bunların dışında da tarihte Yahudiliği kabul eden başka millet ve devletler de olmuştur.⁹⁵

İlahi dinlerde, Tanrı'nın geçmiş kavimlerden, kendi yolundan ayrılanları, hak dini bozup başka şeylere tapmaları ve ahlaksızlık yapıp düzeni bozmaları sebebiyle bazı kavimleri henüz dünyada iken cezalandırdığını kutsal kitaplarda görmekteyiz.⁹⁶ Benzer şekilde Yahudi kavminin putlara tapmaları, kutsal kitaplarını bozmaları, Yehova'ya verdikleri sözlerden dönmeleri ve peygamberlerini haksız yere öldürmelerinden dolayı birtakım cezalara çarptırıldığını yine kutsal kitaplardan öğrenmekteyiz. Tanrı'nın suçluları bu dünyada cezalandırması, işledikleri hataların cezasını henüz onlar yaşarken onlara vermesidir. Yoksa ahirette yaşanacak cezaları iptal etmesi demek değildir. Yani bu kimseler, dünyada bu eylemlerinin bedelini çektikleri cezalarla ödeseler de ahirette cezasız bırakılmayacaklardır.

Tevrat metinlerinde, başka tanrılara ibadet edilmesi yönünde direktiflerde bulunanlara ve dinini değiştirenlere karşı uygulanan cezai müeyyideler bir hayli ağırdır. Eski Ahit'te onlara verilecek ceza şöyle ifade edilmektedir: *“Eğer kardeşin, ananın oğlu yahut kendi oğlun kendi kızın yahut koynundaki karın yahut canın gibi olan dostun, seni gizlice baştan çıkarmak için... Sana yakın yahut senden uzak olan milletlerin ilahlarından biri hakkında; gidelim ve başka ilahlara kulluk edelim, derse; ona uymayacaksın ve onu dinlemeyeceksin ve gözün ona acımayacak ve esirgemeyeceksin ve onu gizlemeyeceksin; fakat onu mutlaka öldüreceksin... Ve ölsün diye onu taşılayacaksın... Ve bütün İsrail işitip korkacaklar ve bir daha aranızda bunun gibi kötü bir şey yapmayacaklar.”*⁹⁷ Benzer şekilde Yahudi asıllı havari Pavlus'un, Yahudileri dinlerinden döndürmeye çalışmakla suçlanması üzerine Kudüs'e geldiğinde Yahudilerin kendisini cezalandıracaklarını öğrenmiş ve bu cezadan kurtulmak için Yahudi törenlerine katılmış, Yehova adına da kurbanlar sunmuştur. Bu konu Yeni Ahitte aynen anlatılmıştır.⁹⁸

⁹⁵ Ali Osman Kurt, *a.g.e.* s. 66.

⁹⁶ Eski Ahitte yer alan Tesniye, Yeşu ve Hakimler, I. Ve II. Samuel ile I. Ve II. Krallar kitapları; Tanrı'ya itaatin başarı, itaatsizliğin ise felaket getirdiğini anlatır. Bkz. Michel. 24; Ayrıca bkz. A'raf, 7/80-84.

⁹⁷ Tesniye, 13/6-18.

⁹⁸ Resullerin İşleri, 21/23-26.

On Emir’de kesin olarak açık bir şekilde yasaklanmasına rağmen Yahudilerin, putperestlik gibi alışkanlıklarına zaman zaman dönüş yaptığı ve böylelikle Yehova’yı kızdırıp şiddetli cezalara çarptırıldığına dair örneklere Eski Ahit’te sıkça rastlanmaktadır. Örneğin Musa döneminde, İsrailoğulları Mısır’daki esaretten kurtulmalarından sonra Rablerini unutup eski alışkanlıklarına dönmek istemişlerdir. Musa’nın Sina dağından gelmesi birkaç gün gecikince kardeşleri olan Harun’dan kendilerine bir put yapmalarını talep etmişlerdir. Rivayetlere göre Harun, onların ellerindeki altınları toplayıp, onlara altından dökme bir buzağı yapmıştır. Sonra da önlerine kurbanlar için bir sunak kurmuştur.⁹⁹ Bu yaptıklarının cezası olarak Tanrı, Musa’ya emreder. Musa da onlardan üç bin kişiyi birbirleriyle savaştırıp öldürtür. Bu husus Tevrat’ın Çıkış bölümünde şöyle anlatılır: “...Herkes kılıcını beline kuşansın ve ordugâhta kapıdan kapıya dolaşsın. Ve herkes kendi kardeşini ve kendi arkadaşını ve kendi komşusunu öldürsün. Ve Levi oğulları Musa’nın söylediği gibi yaptılar. Ve o gün kavimden üç bin adam kadar düştü.”¹⁰⁰ Burada dikkat çekici husus; cezayı veren insanlar olmasına rağmen cezanın niteliği ve uygulanması bizzat Tanrı’nın emri ile gerçekleşmektedir.

Yahudi hukukunda mürtedin, şahsı ve malları konusunda da birtakım cezaları vardır. Mürtedin evliliği meselesi ilk zamanlarda klasik anlayışa göre yasak olmasına rağmen sonraki dönemlerde bu anlayış biraz daha yumuşatılmıştır. Yani önceleri yabancıyla ve mürtedle evlenmek kesinlikle yasak olmasına karşın bu evliliğe ve hatta din değiştirme sebebi olur endişesiyle şeriatın kesin olarak reddettiği yenge-kayın evliliğine bile izin verilmiştir.

Yahudi yasalarına göre mirasçılık hakkı da, kan bağı nedeniyle ilk olarak erkek çocuğun hakkıdır. Bu sebeple çocuk mürted bile olsa babasından kalan tüm haklara mirasçı olur. Aynı şekilde baba da çocuğa mirasçı olur. Fakat mahkeme, mürtedi cezalandırmak maksadıyla istimlak yetkisini devreye sokup mürtedi mirastan mahrum bırakabilir. Mahkemenin bu tavrının sebebi ise irtidatı önlemek ve teşvik edici unsurları ortadan kaldırmak olarak yorumlansa da bu görüş, çoğunluk tarafından kabul görmemiştir. İsrail devletinin kurulmasından sonra bazı Yahudi

⁹⁹ Bu konu Eski Ahit’te şöyle anlatılır: “Rab Musa’ya: “Harun Mısır’dan zorla çıkarıp getirdiğin kavmini ifsat etti. Onlar, tavsiye ettiğin doğru yoldan ayrıldılar. Kendilerine dövme bir buzağı yaptılar. Ona secde edip onun adına kurban kestiler.” Bkz. Çıkış, 32/1-8.

¹⁰⁰ Çıkış, 32/18-28.

hukukçular, irtidat etmiş kimseyi “ölü” hükmünde kabul edip mallarının ölen bir kimsenin bıraktığı mirası gibi taksim edilmesi savını ileri sürmüşlerdir.

Mürtedin şahitliği meselesi, Yahudi hukukçularına göre kabul edilmemektedir. Mürted, Tevrat’ı çiğneyip Kutsal Yasa’dan ayrıldığı için şahitli noktasında yalan söyleme ihtimali muhtemel kabul edilir. Konumsal açıdan mürted, “İsraili” kabul edilse bile şahitlik konusunda kendisine güvenilmemektedir. Sadece mürted kadının, kocasının öldüğüne dair yapmış olduğu şahitlik muteber kabul edilmektedir. Reformist Ortodokslar, mürtedlerin şahitliklerinin hiçbir şekilde dinlenmemesi ve kabul edilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Yine yas tutma konusunda da ani ölümler hariç, mürtede yas tutulmaması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü ani ölümler tövbe ihtimalini kaldırdığı için istisna kabilinde değerlendirilmiştir.¹⁰¹

Netice itibariyle dinden dönme konusu, Yahudilikte geniş anlamda yankıları olan bir mesele olup hakkında gerekli hukuksal sistemin oluşturduğu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İrtidat eden kimsenin belli haklardan mahrum bırakılması, şartlara ve zamana göre irtidat etmesi sonucunda ölümle cezalandırılması da kaynaklarda mevcuttur. Gerek kutsal metinleri Tevrat’a baktığımızda gerekse yaşanan olayları göz önünde bulundurduğumuzda mürted ve ona yönelik öngörülen yaptırımları görmek pek mümkündür.

2.1.3.2. Hristiyanlıkta Dinden Dönme

Hristiyanlık, iki milyara yaklaşan nüfusu ve mensuplarının sayısı bakımından dünyanın en kalabalık dini konumundadır. Katolik, Ortodoks ve Protestanlık olmak üzere üç büyük mezhep ve daha birçok küçük çaptaki tarikatlardan meydana gelen ve değişik cemaatlara ayrılmış bir yapıdadır. Temel doktrinel kaynakları göz önüne alındığında Hristiyanlık, her şeyden önce İsa Mesih anlayışı üzerine bina edilen bir inanca sahiptir. Ana fikri Yeni Ahid’de (Ahd-i Cedîd) bulunan bu inanca göre İsa Mesih, hem tanrının oğlu hem de insanlığın kurtarıcısı konumundadır. Tanrı insanlığı günahattan kurtarmak için ‘biricik oğlunu’ yeryüzüne göndermiştir. İsa Mesih bu ilahi planı gerçekleştirmek için insanlığın kurtuluşunun sembolü olarak çarmıha gerilmiş, sonra da ölümlerden kıyam ederek Baba’nın yanındaki yerini almıştır. Hristiyanlığın merkezinde bulunan bu temel doktrin, Hristiyanlık teolojisinin içerisinde işlenerek değişik görüşlerin çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Hz. İsa ve onun

¹⁰¹ Ali Osman Kurt, *a.g.e.* ss. 65-77.

getirdiğine inanılan mesaj, bütün Hristiyanları birbirine bağlayan ortak bir bağ olarak varlığını sürdürmektedir.¹⁰²

Hristiyanlıkta irdidat konusuna geçmeden önce inanç esaslarının bilinmesinde fayda vardır. Hristiyanlık, Yahudilerin inanç, ibadet ve geleneklerini, Yunan-Roma dünyasının kültlerini ve Helenistik-Gnostik dinleri birleştirici bir kurtarıcı Tanrı dini olarak telakki edilmektedir. Bu perspektiften bakıldığında Hristiyanlığın inanç esaslarının tespiti bir hayli zor gözükmemektedir. İsa, kısa süren peygamberliği döneminde, içinde iman esaslarının yer aldığı, gerekli emir ve yasakları içeren yazılı bir kitap bırakmamıştır. Böylelikle havariler ve ilk Hristiyanlar döneminde din akidelerinin toplu bir halde bulunmasından kaynaklanan istekleri, onları birtakım yazıları kaleme almaya itmiştir. İsa'nın getirdiği din, belli bir sınırları olan bir yapıya sahip olmamasına rağmen sevgiyi temel alan bir dindir. Bu dinin ana gayesi, saf bir ibadet fikrinden oluşmaktadır. Bu kaideler mutlak olmadığı gibi, her türlü yoruma açık teşbihler şeklindedir. Bununla bağlantılı olarak Hristiyanlıktaki peygamberlik algısı, Yahudi ve İslam'dan çok daha farklıdır. Bu farklılığın temelinde Hristiyanlık inancının ve hatta inançtan kaynaklanan anlaşmazlıkların yattığı söylenebilir. Çünkü İsa'nın Hristiyanlığın içindeki konumuyla diğer peygamberlerin telkin ettikleri din içerisindeki konumları aynı değildir. Özetle bütün bölünmeler ve anlaşmazlıkların odağında Mesih'in bulunması, onun Hristiyanlık dini açısından merkezi bir öneme sahip olduğunun en temel göstergesidir.¹⁰³

Hristiyanlıkta inanç esaslarının ilk tespiti, Pavlus'la birlikte görülmektedir. Pavlus'un Hristiyanlığa ihtida etmesinden sonra İsa'nın kendisine ruhani bir surette vahyettiğini iddia etmektedir. Pavlus'tan önce Yahudi kökenli Hristiyanlar, Yahudi geleneklerine göre, Pagan kökenli Hristiyanlar da pagan kültürlerine göre inançlarını devam ettiriyorlardı. Özellikle Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş olanlar, ilk zamanlarda Yahudilikten ayrılıp farklı bir sistemi ve inanç esasları olan yeni bir dine geçtiklerini düşünmüyorlardı. Bu nedenle bu kimselerin ilk başlarda eski inançları üzerine devam etmeleri din değiştirme olarak sayılmamıştı. Kilise'nin kendisini İsa cemaatinden ve postiklerden ayrı olarak kabul etmesiyle birlikte din değiştirme olgusu gündeme gelmiş ve eski inançlarını devam ettirenler mürted olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

¹⁰² Kürşat Demirci, (İstanbul 1998), "Hristiyanlık mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, ss. 328-340.

¹⁰³ Ali Osman Kurt, *a.g.e.* ss. 117-118.

Hristiyanlık ve İsa'nın temel öğretileri, cezalar yerine sevgi ve barış üzerine inşa edilmiştir. Genel anlamda yakınlardan başlamak suretiyle iyilik etmeye ve kötülükten kaçınılmaya dair öğütler verilmiştir. Dinsel öğretiler esasında öldürmeyi yasakladığı gibi; bir yanağına vuran kimseye, ikinci yanağını çevirmeyi, düşmanına bile hayırla dua etmeyi emreder. Ancak Konstantin'in Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte, Hristiyanlık devletin resmi dini olmuş ve o günden itibaren mürtetlere karşı kılıç ve kamçı gibi cezai müeyyideler uygulanmaya başlamıştır. Hristiyanlıkta mürtetlere yönelik uygulanacak cezalarda belirleyici aktör; kimi zaman kilise konsilleri tarafından, kimi zaman Roma kanunlarıyla, kimi zaman da içinde bulunulan ülkenin kanunlarıyla sağlanmıştır. Bu nedenle teknik anlamda dinden dönenlere uygulanacak cezalar net değildir. Din değiştirenlere, farklı dönemlerde farklı muameleler uygulanmıştır. Kaynaklara bakıldığı zaman ilk üç asır boyunca dinden dönenlere karşı manevi yaptırımlar dışında bir cezaya rastlanılmamaktadır. Konstantin'le birlikte ilk mücadele girişimleri paganizme karşı yapılmıştır. Konstantin, kiliseden askerliklerini yapmayanlar için aforoz edilmesini istemiştir. Bu istek üzerine 314 yılında Arles'te toplanan bir konsilde, *“barış zamanlarında silahlarını atanların aforoz edilmeleri”* kararı çıkmıştır. Böylece devlet ve kilise ortak bir adım atarak din değiştirmeyi, kanunla cezalandıran bir suç olarak tanımlamışlardır. Bu kanunla birlikte Hristiyanlık'tan başka bir dine geçenlerin, her türlü cezaya çaptırılmalarına, mallarına el konulmasından vasiyetlerin yok sayılmasına kadar tüm vatandaşlık haklarının ellerinden alınmasına karar verilmiştir. Hristiyanlık devletin resmi dini olarak tanımlanmasından sonra, paganizm resmen yasaklanmıştır. İmparator Konstans, *“Herkesin sungularda bulunmaktan kaçınmasını istiyoruz; bir kimse bu tür eylemde bulunursa hakkında en ağır ceza hükmü uygulanacaktır”* fermanını vermiştir. Daha sonra 356 yılında çıkarılan yeni bir yasa ile birlikte *“Buyruğumuzdur; sungulara katılmaya ya da putları yüceltici davranışlara kalkışan kimseler ölüm cezasına çarptırılır.”* hükmü getirilmiştir. Sonraki yıllarda 391'de *“tapınakların çevresinde gezinme”* 392'de putlara mum dikip ışık yakarak saygı gösterme yasaklanır. 395'te *“tapınaklara bakınma”* yasağı getirilirken 399'da *“kırlardaki tapınakları yıkma”* emri çıkarılmıştır. Bu yasalara uymayıp karşı gelenlerin de ölüm cezalarına çaptırılacakları bildirilmiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Ali Osman Kurt, a.g.e. ss. 139-142.

Hristiyanlıkta din değiştirenlerin toplumsal statüleri ile medeni ve sosyal haklarına ilişkin hükümlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. İrtidat suçu beraberinde düzensizlik ve yasaya aykırı davranış bulunduğundan inan kimselerin mürtetlerle evlenilmesine izin verilmez. Evlendikten sonra eşlerinin birisinin dinden dönmesi halinde eşlerin birinin ayrılma hakkı yasal olarak aktif olur. Hristiyanlıkta inanç farklılığı sebebiyle getirilen evlilik yasağının temel amacı, evlilik kurumunu korumaktır.

2. Mürtedler tarafından yazılan dini kitaplar, Katoliklere karşı yazılmamış olsa dahi yasaklanmaları gerekir. Bu kitapları yazanlar, bastıranlar ve yayımlayanlar Saint-Siege’de özel bir yargılamadan geçerler ve aforoz edilirler.

3. Mürted bir kimseye miras kalması durumunda, mirastan mahrum bırakılır. Ancak tekrar dine dönünceye kadar bu hak askıda kalır. Dine tekrar dönünce bu mirastan faydalanabilir.

4. Dinden çıktığı kesin olarak bilinen kişiler, ölümden sonra yapılan dini törenlerden mahrum bırakılırlar. Eğer ölmeden önce pişmanlık belirtisi veya herhangi bir tövbede bulunurlarsa, bu mahrumiyet ortadan kalkmış olur. Bu yasaklar; ayinler, doğum günleri ve defin törenlerine katılmalarını dahi kapsar.

5. Başka bir yasak ise, bir ay kadar kaybolan ve yaşadığına dair bir haber alınamayan kişiler içindir. Bu kişiler, toplumla olan bağlarını koparmış sayılır ve mürted statüsünde değerlendirilir. Ancak bu sağlam bir hüküm olarak görölmemektedir.

Katolik kilisesinin uyguladığı cezaların hepsini bu maddeler altında toplamak mümkün de değildir. Zira din değiştirenlere yönelik cezalar daha önce de söylediğimiz gibi kişilere ve bölgelere göre değişik yaptırımlar içermektedir. Bunların dışında kaynaklara bakıldığında uygulanan cezalar arasında ölüm cezasını da sıkça görmemiz mümkündür. 1724’te yayınlanan bir Katolik Bildirisi “*Dine saldıracı, zihinleri bulandırıcı, otorizme karşı gelici, düzeni bozucu nitelikte yazı yazanlar, yazdıranlar, bunları yorumlayanlar, ölüm cezası ile cezalandıracaktır.*” buna örnektir.¹⁰⁵

Yahudilik ve Hristiyanlık özelinde din değiştirme ve mürtetlere yönelik uygulama ve yaptırımlara baktığımızda ufak tefek farklılıklar olsa da böyle bir

¹⁰⁵ Ali Osman Kurt, *a.g.e.* ss. 143-150.

gündemin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Durumlara ve şartlara göre cezalar değişiklik gösterse de mürted diye bir gündem ve bunlara yönelik cezai müeyyideler mevcuttur. Dolayısıyla dinden değiştirme durumu aslında sadece İslam'la alakalı bir olgu da değildir. Şimdi meseleyi İslami perspektiften ele alıp dinden dönmenin İslami yansımalarını inceleyeceğiz.

2.2. İslam'da Dinden Dönme ve Tarihsel Arka Plan

İnsanın sorunsuz bir şekilde yaşamını ikame ettirebilmesi, ancak onu garanti altına alan bazı temel haklarının varlığıyla mümkün olabilir. İslam medeniyetinin *zarurat-ı diniyye* olarak sistematize ettiği, İslam hukukunda ise *makasidu's-ş-şeriatu'l-İslamiyyin* olarak bu haklar din, akıl, can, mal ve namus olmak üzere beş esasta toplanmıştır. Bu haklara *zarurat-ı hamse* de denilmektedir. İnsanın doğuştan sahip olduğu bu haklar, insanı insan yapan en önemli değerlerdir. İslami dünya görüşüne göre söz konusu bu haklar her ne sebeple olursa olsun herhangi bir otoritenin onayı, hediyesi veya lütfu olarak insanlara bağışlanmış haklar değildir. Bu haklar insanın dil, din, ırk ve millet ayrımı gözetmeksizin Yüce Allah tarafından her bir bireye tanımlanan ilahi birer ikramlardır. Allah'ın insana tanımladığı ve insanı değer açısından ayrıcalıklı hale taşıyan bu haklar, dokunulamaz, müdahale edilemez ve vazgeçilemez haklardır. Söz bahis bu haklar, sadece İslam medeniyetinin değil hemen hemen her hukuk sisteminin içinde yer alan ve korunmaya çalışılan şeylerdir.

İslam dini, Allah tarafından kişilere tanımlanan özgürlük sonucunda serbest iradeyle karar vermeye dayanır. Bir inancın kabul edilebilmesi için baskı veya dayatma unsuru taşımaması gerekmektedir. Kur'an bu hususta zorlama yoluyla kişilerin belli inançları kabul etmesinin sadece bir beyan hükmü taşıdığını¹⁰⁶ ve imanın kalbin bir fiili olduğunu söylemektedir. Bu açıdan konuya bakıldığında, kişilere İslam'ın temel esaslarının veya herhangi bir inancın zorla dayatılması, muradı ilahiye uygun olmadığı gibi gerçek dünya görüşüyle de örtüşmemektedir.

Günümüzde modern dünyanın en çok rağbet gören kavramları arasında zikredilen din ve vicdan hürriyeti İslam dininin, Müslüman olmayanlara karşı bile uygulanacak tavırlar konusunda daha teşekkül döneminde bile referans aldığı bir yöntemdir. İslam, kişilerin inançlarını kendi iradesel tercihleri doğrultusunda yaşamayı en temel bir hak olarak görmüştür. İslam'ın en temel özellikleri arasında

¹⁰⁶ Hucurat, 49/14.

ikrah bir yana en hafif zorlama durumu bile kabul edilir görülemez. Zorlama neticesinde tercih edilmeye maruz bırakılan durum istendik bir davranış olarak ortaya çıkmadığından, davranış sonucu ödül olarak gösterilen mükâfat da anlamını yitirmiş olacaktır. Yapılan amellerin ibadet hükmünde değerlendirilebilmesi için gönül hoşnutluğu ve samimiyetle eylem tercihinde bulunmak gerekmektedir. Zaten iman, korkudan uzak bir şekilde emniyette olmak ve nefsin itminana ulaşması demektir. İslam'ın koruma altına aldığı bu temel haklar, tarihsel süreçte bir teori olarak kalmamış aksine bütün İslami devletlerin hukuk sisteminde yerini almış ve fiili olarak da uygulanmıştır. Müslümanların tarihsel medeniyet birikimi açısından, özellikle zimmi statüsünde bulunan gayri-müslim kimselere yönelik uygulamalar, günümüzde dahi çağdaş dünyanın çok ötesinde olan uygulamalardır. Durumun bu şekilde telakki edilmesi birçok insafli batılı düşünür tarafından da dile getirilmiştir.

İslam'ın, Müslüman olmayan kimselere karşı zorla dayatılmaması gerektiği hususunda İslam geleneği, görüş birliği içerisinde. Ancak Müslüman olanların İslam'dan ayrılımlarını ifade eden ve tarihsel süreç içerisinde *ridde*, *mürted* veya *irtidat* gibi kavramlarla isimlendirilen durum üzerinde bir ittifak söz konusu değildir. Her ne kadar bu konu, bir cezai müeyyide olarak fıkıh literatürü içerisinde hadler kısmında detaylı bir şekilde ele alınmış olsa da, bu literatür oluşturulurken sosyal atmosfer ve psikolojinin ıskalandığını görmek mümkündür. Bu perspektifte fukahanın konu hakkında aktarmış olduğu detaylı bilgilerde boğulmadan, problemin daha çok teolojik ve psiko-sosyal yönlerden ele alınması faydalı olacaktır. Ayrıca konunun inançla ilgili olması da kelami açıdan ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Olayın tarihsel seyri, yaşanan dinden dönme durumlarının örnekleriyle incelenmesi ve perde arkasındaki sebepleri ele almak da durumun netliği açısından gerekli olacaktır.

2.2.1. Peygamber Döneminde Vuku Bulan İrtidat Olayları

Klasik İslam kaynaklarında irtidatla ilgili toplam 11 hadiseden bahsedilir. Bunlardan üçü, Hz. Peygamberimiz döneminde, yedisi Hz. Ebubekir döneminde ve bir tanesi de Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber döneminden bu yana belli başlı nedenlerden ötürü irtidat olayları gerçekleşmiştir. Bunların içerisinde amacı sadece din değiştirmek olan kesime veya kişiye karşı herhangi bir cezai müeyyide uygulanmamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamberin hayatı boyunca, sadece

din değiştirme amacıyla irtidat eden bir kimseyi cezalandırmadığını söylemek yerinde ve isabetli olacaktır.¹⁰⁷

Hız. Peygamberin öldürölmelerini emrettiği mürtetlere gelince; bunlardan kimi dinden dönmekle birlikte yalancı peygamberlik iddiasında bulunmuş, kimi de bununla yetinmeyerek halk arasında ayaklanma çıkarıp toplu isyanlarda bulunmuş ve hatta bazı beldeleri istila etmişlerdir. Şehrin valisi ve memurlarını oradan çıkarmış ve çok sayıda Müslümanın ölümüne sebep olmuşlardır.¹⁰⁸ Örnekleriyle birlikte bu olayları incelemek faydalı olacaktır.

2.2.1.1. Abdullah b. Hatal Örneği

Müslüman olarak Medine'ye hicret etmesine rağmen Hatal, bedir savaşında müşriklerin safında yer almış ve yine bu savaşta Müslümanlara esir düşmüştür. Kültürlü ve becerikli bir şahsiyet olmasından ötürü peygamber tarafından devlet işlerinde kâtip olarak görevlendirilmiştir. Hız. Peygamber Hatal'ın yanına Arap kabilelerinin zekâtlarını toplamak için Ensar veya Huzaa kabilesinden bir kişi ve Rum asıllı Müslüman bir köle vermiştir. Bunun üzerine emri yerine getirmeyen Hatal, bununla da kalmayıp Rum asıllı Müslüman köleyi de öldürmüştür. Yanındaki şahsın da olaya şahit olması sebebiyle Hız. Peygamberin kendisine kısas yapacağı korkusuyla, topladığı zekât mallarına da el koyarak Mekke'ye kaçıp irtidat etmiştir. Bunun üzerine katil ve gaspçı olarak Mekke'ye kaçmak zorunda kalan Hatal, gerçeğin aksine “Sizin dininiz daha iyi, Muhammed'in yanında bir şey bulamadım” diyerek İslam karşıtı propagandalar yapmaya başlamıştır. Tüm bunların üzerine Hız. Peygamber, suç dosyası bir hayli kabarık olan Hatal'ın Mekke'nin fethinde bulunduğu yerde öldürölmesini emretmiştir. Abdullah b. Hatal, yapmış olduğu bu eylemlerden ötürü herhangi bir af girişiminde bulunmamış ve dahası silah kuşanarak Halid b. Velid komutasındaki Müslüman orduya karşı saldırıda bulunmuştur. Daha sonra Kâbe örtüsünün altında saklandığı yerde yakalanan Hatal, peygamberin emriyle öldürölümüştür.¹⁰⁹

Peygamber efendimiz daha çok yalancı peygamberlik iddialarıyla ortaya çıkan ve irtidat ederek toplumda kaosa sebebiyet veren kimselerle mücadele etmiştir.

¹⁰⁷ Şükrü Aydın, *a.g.m.* s. 961.

¹⁰⁸ Şükrü Aydın, *a.g.m.* s. 961.

¹⁰⁹ Fatih Güzel, (Çankırı 2021) “Hız. Peygamber Döneminde Bireysel İrtidat”, İslami İlimler Perspektifinden Dinden Dönme İrtidat, *Vadi Grafik Yayınları*, s. 143.

2.2.1.2. Esvedu'l-Ansî Örneği

Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Esvedu'l-Ansî, dini olmaktan çok milli ve siyasi birtakım emellerle hareket etmiştir. Yemen Araplarının bazılarını da arkasına almayı başaran Esved kısa süre içerisinde Yemen bölgesinde hâkimiyet kurmuştur. Yemen halkının bir kısmı içlerinden İslam'a sıkı sıkıya bağlı olmasına rağmen korkularından dolayı dinden dönmüştür. Esvedu'l-Ansî, Hz. Muhammed'in vefatından bir gün önce Farisî kökenli Azad isminde Müslüman bir genç tarafından öldürülmüştür.¹¹⁰

2.2.1.3. Tuleyha b. Huveylid Örneği

Beni Esed kabilesinden olan Tuleyha, Hz. Muhammed'in veda haccı dönüşü hastalandığını duyarak kendi kabilesi ile birlikte Tayy ve Gatafan kabilelerini de yanına alarak peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Tuleyha'ya göre Hz. Muhammed'in peygamberliği nasıl Kureyşlileri Araplar içinde farklı bir statüye getirmişse, kendisinin de peygamberliği Esedoğlularını Araplar içerisinde farklı bir konuma getirecektir. Tuleyha'nın irtidat etmesine etki eden bir diğer faktör ise Medine otoritesine boyun eğmeyi sembolize eden zekâtı ödememektir. Bunun üzerine Hz. Ebubekir, Halid b. Velid'i Tuleyha'nın üzerine gönderir. Yapılan savaş sonucu Tuleyha'nın ordusu bozuna uğra, Tuleyha da kaçarak canını zor kurtarır. Bu şahsın Hz. Ömer döneminde tekrar Müslüman olduğu rivayet edilmektedir.¹¹¹

2.2.1.4. Museylimetu'l-Kezzab Örneği

Museylimetu'l-Kezzab, henüz islamın tam olarak ulaşamadığı Necd bölgesi insanları üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Müseylime'nin başlangıçta Hz. Muhammed'den nübüvvete ortak olmayı ve otoriteyi paylaşmayı teklif ettiği, kabul edilmeyince de isyan edip peygamberlik iddiasına kalkıştığı rivayet edilmektedir. Müseylime'nin Hz. Muhammed döneminde başlayan isyan hareketi Hz. Ebubekir döneminde de devam etmiştir. Hz. Ebubekir Müseylime üzerine, Şurahbîl b. Hasen'e ve İkrime b. Ebi Cehil komutasında ordu göndermişse de başarı sağlayamamış daha sonra Halid b. Velid komutasında bir ordu daha göndermiştir. Müseylime, diğer yalancı peygamberlik iddiasında bulunanların aksine taraftarlarının çok güçlü olması

¹¹⁰ Mustafa Fayda, (İstanbul 1992), "Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid", *Çağ Yayınları*, ss. 246-247.

¹¹¹ Bahriye Üçok, (Konya 2022), "İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler", *Kırmızı Kedi Yayınevi*, ss. 76-79.

sebebiyle ona yürekten bağlı bir kitleye sahip olmuştur. Ancak çok şiddetli ve kanlı bir çarpışmanın ardından Museylime ve ordusu kılıçtan geçirilmiştir.¹¹²

Sahte peygamberlik iddialarının ortaya çıkmalarındaki en temel faktör, peygamberden önce belli bir statü ve otoritesi olan insanların vahye karşı sıradan bir kimliğe dönüşmesi yer almaktadır. Asabiyet kavramının da vermiş olduğu cesaretle birlikte bu kimselerin zihinlerinde, peygamberi bir tip takınarak eski statülerine tekrar kavuşma arzusu yatmaktadır. Bunun en tipik örneği ise otoriteye baş kaldırı olarak zekât verme gibi emirlere karşı çıkmalarıdır.

2.3. Hz. Ebubekir Döneminde Yaşanan İrtidat Olayları

İlk İslam neferleri olan sahabe, Hz. Muhammed'in vefatıyla ortaya çıkan ve Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi ile kısmen çözüme kavuşturulan halifelik meselesi ile uğraşırken Arap yarımadasının değişik bölgelerinde henüz kalplerine iman yerleşmemiş olan kişiler arasında yalancı peygamber ve irtidat hareketleri baş göstermeye başlamıştı.¹¹³

Yaklaşık iki buçuk yıl süren halifelik döneminde Hz. Ebubekir neredeyse halifeliğinin tamamını savaş ve mücadele için geçirmiştir. Peygambersiz dönemin başlamasıyla büyük bir sorumluluk üstlenen Müslümanların halifesi, asi ve isyankârlara karşı tavizsiz bir tutum sergilemiş ve bu süreçte toplumsal refahı sağlamak için büyük uğraşlar vermiştir. Girdiği bütün mücadeleleri kazanarak bu kargaşalı süreçte Müslümanları uçurumun kenarından alarak, bozulan dengeleri yerli yerine oturtmayı başarmıştır. Yönetimi devraldığında Medine, Mekke ve Taif hariç neredeyse bütün bölgelerde irtidat ve isyan hareketleri başlamıştı. Bu yüzden Hz. Ebubekir dönemindeki mücadeleler “ridde” veya “irtidat” savaşları olarak nitelendirilir. Hz. Ebubekir'in mücadele ettiği kabileler iki gruba ayrılır. Bunların bir kısmı zekât adı altında mevcut siyasal otoriteye ödedikleri vergiyi kabul etmeyerek devlete karşı asi olanlar, diğer kısım ise hem siyasal otoriteyi reddeden, yani zekât olgusuna karşı çıkan hem de yalancı peygamberlik iddiasında bulunanlardır.¹¹⁴

2.3.1. Ridde Olayları

Ridde olayları, Peygamber'in Vedâ haccından dönüp Medine'de rahatsızlandığı günlerde bazı yalancı kimselerin peygamberlik iddiasıyla ortaya

¹¹² Ali Osman Kurt, *a.g.e.* s. 216.

¹¹³ Ali Osman Kurt, *a.g.e.* s. 218.

¹¹⁴ İsrail Balcı, Ankara (2016), “Sadık Halife Hz. Ebubekir”, *Ankara Okulu Yayınları*, s. 167.

çıkmasıyla başlamıştır. Peygamberin vefat etmesiyle birlikte bir kısım bedevî kabilelerin, namaz kılacaklarını ancak zekâtı ödemeyeceklerini ilân etmesiyle genişleyip isyana dönüşen bir hal almıştır. Bunların başlıca örnekleri ise Esvedu'l Ansi ve Müseylimetu'l-Kezzab'tır.¹¹⁵

Rivayete göre Mekke, Medine ve Taif bölgelerindeki kabileler hariç, diğer bölgelerdeki kabilelerin neredeyse tamamı ya kısmen ya da bütünüyle bu isyana dahil olmuştur. Kabilelerin durumu Taberî'deki bir rivayette şöyle dile getirilir:

“Resulullah vefat ettikten sonra Usame ordusu gönderilince Arap kabilelerinin hepsi veya bir kısmı isyan etti. Müseylime ve Tuveylid peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktı ve önemli ölçüde güç topladı. Tayy ve Esedoğluları Tüleyha'nın etrafında toplanıp ona destek verdiler. Gatafan kabilesi de irtidat etti. Ancak onların Eşca' kolu ile soyları belirsiz olan bazı Araplar irtidat etmediler. Gatafanlar Tüleyha'ya tabi oldular. Hevazinli'ler ise tereddüt edip zekâtlarını ödemediler. Sakifliler ile muhtelif kabilelerden gelip onlarla birleşenler irtidat etmediler. Cedile kabilesinin tamamıyla, Acaz toplulukları onları kendilerine örnek aldılar. Süleymanoğluları da isyan etti. Diğer kabilelerin durumları da her yerde bu şekildeydi.”¹¹⁶

Görüldüğü üzere Hz. Ebubekir döneminde Arabistan'ın birçok bölgesinde isyan hareketleri başlamış ve mevcut siyasi otoriteye karşı ayaklanmalar gerçekleşmiştir. Hz. Ebubekir, önemli komutanlarını bu bölgelere göndererek yapılan ayaklanmaları bastırmıştır. Bu ayaklanmaların ana merkezinde, dinden dönme yani irtidat mı söz konusudur yoksa mevcut otoriteye karşı bir isyan mı söz konusudur meselesi oldukça tartışmalıdır. Olayların genel insicamına bakıldığında zaman; peygambersiz kalan bir toplumun nasıl davranacağından emin olamayışı ve bununla birlikte de asabiyet ve kabiliyetçiliğin tekrar damarlarda dolaşacak gücü bulmasının bu akıbeti kaçınılmaz kıldığı muhtemeldir.

İsyancılar içerisinde salt anlamda dinden dönerek irtidat edenler olduğu gibi mevcut halife Hz. Ebubekir'in hilafetini kabul etmeyip ona isyan içerisinde olan kimseler de vardı. Mürtedin suçunun hukuki mi yoksa siyasi mi olduğu tartışması bir yana, Hz. Ebubekir'in hilafetini tanımadıkları için ona zekât vermeyen Müslümanların durumları tamamen siyasi içerikliydi. Dolayısıyla halife Hz.

¹¹⁵ Mustafa Fayda, (2008), “Ridde mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 35. ss. 91-93.

¹¹⁶ Taberî, “*Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*”, Beyrut, III, 222.

Ebubekir, kendisine zekât vermeyenlerin durumunu bir isyan olarak değerlendirdi. Çünkü ortada devlete yani mevcut siyasi otoriteye bir başkaldırı söz konusuydu. Halife ise devletin bekası ve bütünlüğünü korumak için bu isyancılara karşı askeri güce başvurdu. Çünkü hukuki sitemin yaşanılabilir olması da siyasi sistemin yaşanmasına bağlıdır. Bu bakımdan Hz. Ebubekir'in bu isyancılara karşı askeri güç kullanması siyasi ve doğru bir karar olarak gözükmektedir.¹¹⁷

Görüldüğü üzere Ebubekir döneminde meydana gelen olayları sadece din değiştirme adı altında değerlendirmek bir hayli zor gözükmektedir. Yaşanılan olaylar, sadece din değiştirmekle kalmayıp siyasi, ekonomik ve hukuki anlam barındıran meseleleri ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Ebubekir dönemi ve uygulamalarını dikkate alarak irtidat ve mürtede alakalı bir cezai müeyyide düzenlemek, pek isabetli bir çıkarım olmayacaktır. Aksine Ebubekir dönemi iyi analiz edilmeli ve gelişen olayların perde arkasındaki sebepler iyice araştırılmalıdır.

2.4. Yaşanılan İrtidat Olaylarının Perde Arkası ve Değerlendirilmesi

İslam'ın ilk dönemlerinde meydana gelen irtidat olayları, teşekkül dönemine yeni başlayan İslam toplumuna karşı tehdit oluşturan, onu bertaraf edip parçalamaya yönelik girişimlerdir. İrtidat ve mürtede uygulanan cezai müeyyideler ise, amacın din değiştirmekten daha ziyade siyasi ve politik olması bakımından yani mevcut otoriteye bir isyan olması bakımından ağırdır. Bundan dolayı irtidat; dinin aleyhinde propaganda yapıldığı, düşman saflarına geçerek Müslümanlara karşı savaş ilan edildiği, devlete karşı ayaklanıp güç ve tehlike oluşturulduğunda cezayı gerektiren bir suç olmaktadır. Salt anlamda, sadece başka bir dini seçmekle irtidat eden kimsenin öldürülmesi gibi ağır bir cezaya çarptırılması ise tarihsel süreçte rastlanılan bir durum değildir. Çünkü böyle bir kimsenin inkârı da kendi aleyhindedir.

Kur'an'ın indiği dönemde yaşanan irtidat olayları, muhteva açısından sadece dinden dönme şeklinde değil daha farklı ve kapsamlı anlamlar ihtiva ediyordu. Bunların arkasında yatan asıl etkenleri beş maddede kategorize etmek konunun ehemmiyeti açısından faydalı olacaktır.

¹¹⁷ Ahmet Akbulut, Ankara (2019), "Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayırışmasının Arka Planı", *Otto Yayınları*, 7. Baskı, s. 123.

2.4.1. Müslümanları Saptırmayı Hedefleyen Planlı İrtidat

Bu irtidat, Yahudilerin planladığı ve amaçları Müslümanları inandıkları şeylerden saptırmak olan bir irtidat çeşididir. Onlar, sırf insanları saptırmak ve dinden döndürmek amacıyla bunu, daha İslam’a girmeden önce tasarlıyordu. Kur’an bu komploşu şöyle açıklamaktadır: *“Ey kitap ehli! Niçin hakkı batıla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz? Kitap ehlerinden bir grup: “Müminlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar da dönerler.” dedi.*”¹¹⁸

Rivayete göre, Abdullah b. Dayf, Adiyy b. Zeyd, Haris b. Avf adlı Yahudiler, aralarında “Gelin, Muhammed’e ve ashabına indirilene gün başlarken iman edelim, akşam olunca da inkâr edelim ki, dinleri hakkında kafalarını karıştıralım. Onlar da bizim gibi dinlerinden dönsünler.” demişler ve bunun üzerine bu ayetler nazil olmuştur. Yahudiler ehl-i kitaptan olmalarını bir üstünlük sebebi olarak sürekli dile getiriyor ve müşrikler tarafından da kabul edilen bu üstünlüklerini, Müslümanlar aleyhinde insanları yanıltmak için kullanıyorlardı. Nitekim Uhud savaşından sonra 70 atlıdan oluşan bir Yahudi heyetiyle Ka’b b. Eşref, Hz. Muhammed’e karşı savaşmak üzere Kureyş ile antlaşma yapmaya geldiğinde Ebu Süfyan’ın “Sen Kitap okuyan ve bilen birisin, biz ise Kitap bilmeyen ümmî bir toplumuz. Hangimiz daha doğru yolda ve hakka daha yakın, Muhammed mi biz mi?” diye soruyordu. Böyle bir ortamda planlı irtidatın Müslümanlık hakkında oldukça önemli bir yanıltma haberler silsilesi oluşturacağı açıktır.¹¹⁹

2.4.2. Nifak Eseri Olarak İrtidat

Bu irtidat çeşidi, imanı alay konusuna dönüştüren, münafık kimselerin bir özelliği olan ve insanlar arasında nifak çıkarma maksadı taşıyan bir irtidattır. Münafıkların bu tutumunu Yüce Allah şöyle ifade etmektedir: *“İman edip sonra inkâr eden, sonra iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenleri Allah ne bağışlayacak, ne de doğru yola eriştirecektir.*”¹²⁰

Peygamberimiz dönemindeki münafıklar, Müslümanlarca bilinmelerine rağmen bunlarla ilgili bir cezai müeyyide söz konusu olmamıştır. Çünkü bu

¹¹⁸ Âl-i İmrân, 3/71-72.

¹¹⁹ Recep Ardoğan, *a.g.m.* ss. 311-330.

¹²⁰ Nisa, 4/137.

kimselerin irtidatı, tamamen inanç aksiyonundaki zayıflık ve imanın kalplere yerleşmemesinden kaynaklanan bir irtidattır.¹²¹

2.4.3. Fesad Amaçlı İrtidat

Bazı putperest kimselerin önceden planlı bir biçimde İslam’a dâhil olmaları sonucunda, bir süre sonra İslam dininden dönmesi ve Müslümanların savaş halinde oldukları putperestlerin saflarına katılarak Müslümanlara karşı savaştığı irtidat çeşididir. Ahnes b. Şurayk bu irtidatın örneklerinden biridir. Medine’ye gelip Rasûlullah’ın huzurunda İslâm’a girdiğini ilan etmiş ve “İslâm’a girme arzusuyla geldim, Allah doğru olduğumu bilir.” demişti. Ancak o, geri dönerken İslâm düşmanlığını eyleme dönüştürmüş, Müslümanların ekinlerini yakmış ve hayvanlarını öldürmüştür. Kur’an’da ise bu olay şöyle ifade edilmektedir: “ *İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah’ı şahit tutar. O, dönüp gitti mi, yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır.*”¹²² Bu olaydaki dinden dönme, akabinde toplumsal alanda fesada yol açıp diğer bir ifadeyle terör hareketine dönüşmektedir.

Ayrıca bu olayda, dünyevi menfaatler uğruna Müslümanlarla ve İslam peygamberiyle alay etme, zihinlerde kuşklar uyandırarak müşriklere katılma eylemine de dikkat çekmek gerekmektedir. Abdullah b. Sa’d b. ebi’s-Sarh, Rasûlullah’ın vahiy kâtipliğini yapmış, daha sonra dünya menfaatleri ona daha cazip gelmiş ve dininden dönmeyi tercih etmiştir. Sonra da müşrikler arasında Rasûlüllâh’a inen vahyi kendi isteklerince yazdıklarını ve değiştirdiklerini iddia etmiştir.. Bu sebeple, Rasûlullah, Mekke’nin fethinde onu genel af kapsamı dışında tutmuştur.¹²³

2.4.4. Cinayet Sonucu Kısas Cezasından Kurtulma Amaçlı İrtidat

Bu irtidat çeşidi, işlenen bir cinayetin ardından cezai müeyyideden kurtulmak için müşriklere sığınıp irtidat etmektir. Aslında buradaki irtidatın temel nedeni, hukuki açıdan kişiye öngörülen cezadan kaçma arzusudur. Örneğin, Haris b. Süveyd adlı bir münafık, Müslümanlarla birlikte Uhud savaşına çıkmış, ama cahiliye

¹²¹ Recep Ardoğan, *a.g.m.* ss. 311-330.

¹²² Bakara, 2/204-205.

¹²³ İbn Hişâm, *es-Sîratü’n-Nebeviyye*, (nşr. Cemal Sabit, M. Mahmud, Seyyid İbrahim), Dâru’l-Hadîs, Kahire 2004, II, 153.

döneminde Evs ve Hazrec arasındaki bir savaşta onun babasını öldüren bir Müslümanı öldürmüş ve Kureyş'e katılmıştır.¹²⁴

Diğer bir örnek ise Abdullah b. Hatal'dır. Peygamber onu, zekât toplama memuru olarak görevlendirdikten sonra yanına bir Ensar ve bir azatlı köle vermişti. O, azatlıya bir teke kesip yemek pişirmesini emretmiş ve uyumuştur. Uyandığında bir şey yapılmadığını görünce sinirlenmiş, öfkesine hâkim olamayıp azatlıya saldırarak onu öldürmüş ve ardından irtidat edip müşrik olmuştur.¹²⁵

Mekke fethi gerçekleştiğinde Hz. Peygamber'in öldürülmesini emrettiği kişilerden Mıkyes b. Sabâbe de diğer bir örnektir. Mıkyes, bir gün -bir müslüman olan- kardeşi Hişam'ı Neccar oğulları içinde öldürülmüş olarak bulunca, gelip Resulullah'a bu durumu anlatmış, Hz. Peygamber de onunla beraber Benî Fehd'den bir sahabeyi "katili biliyorlarsa kısas için Mıkyes'e teslim etmeleri, eğer bilmiyorlarsa kan bedelini ödemeleri" emriyle Neccaroğullarına göndermişti. Neccaroğulları katili bilmedikleri için diyet olarak onlara yüz deve teslim etmiştir. Medine'ye doğru giderken Mıkyes, yanındaki sahabeyi başına attığı bir kayayla öldürmüş, sonra kâfir olarak develerle birlikte Mekke'ye gitmişti. Bu olay üzerine *"Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap ve lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."*¹²⁶ Ayeti nazil olmuş ve Mekke'nin fethinden sonra da Mıkyes cezalandırılmıştır.¹²⁷

2.4.5. Siyasi Otoriteye Başkaldırı Olarak İrtidat

Bu irtidat çeşidi ise siyasi rekabet ve kabile asabiyetinin etkili olduğu toplu irtidat çeşididir. Hz. Peygamber zamanında, San'a'da Benî Müdlic kabilesinden el-Esvedü'l-Ansî, Benî Hanîfe kabilesinden Müseylemetü'l-Kezzâb, daha sonra Benî Esed kabilesinden Tuleyha b. Huveylid gibi yalancı peygamberlik iddiasında bulunanların başını çektiği hareketler buna örnektir. Belirtelim ki, yalancı peygamberler, putperestliğe dönmedikleri gibi, Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik ve Maniheizm gibi başka akideleri yaymaya da çalışmamışlar, ancak kabile asabiyetini saptırıcı bir etken olarak kendi propagandalarına destek amaçlı

¹²⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 384.

¹²⁵ Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Beyrut ts. (Âlemü'l-Kütüb), 89; İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye* (nşr. Cemal Sabit, M. Mahmud, Seyyid İbrahim), Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004, II, 153.

¹²⁶ Nisa, 4/93.

¹²⁷ Vâhidî, *a.g.e.* 98.

kullanmışlardır. Sonuçta, ‘nifak’ etkeninin ortak bir özellik olduğu dinden dönme olayı, o zamanlar, terör ve isyan hareketi şeklinde de gerçekleşmekteydi.¹²⁸

İrtidat olaylarının iç muhtevasına bakıldığında, temel paradigmanın sadece din değiştirmek veya din olarak başka bir inancı benimsemek olmadığı aşikârdır. Arka planda yatan temel etkenlerin; Müslümanları saptırmak için planlanan provokasyonlar, toplumda nifak tohumlarını alevlendirip kaos ortamı oluşturmak, fesat ortamı oluşturup zihinsel şüpheyi sebep olmak, mevcut siyasi otoriteyi görmezden gelip kabile asabiyetinin vermiş olduğu gücün arkasına sığınmak ve bazı suçların cezalarından kurtulmak gibi siyasi, sosyolojik, hukuki ve ekonomik tabanlı olduğu ortadadır. O halde, dönemin irtidat olaylarını sadece din değiştirme olarak okumak, doğru bir çıkarsama yapmamıza engel teşkil edecektir. Müslümanların tarihsel bagajlarında bulunan irtidat hadisesinin iyi analiz edilip maksadın tam anlamıyla ortaya konulmasında fayda vardır.

¹²⁸ Recep Ardoğan, *a.g.m.* s. 317.

3. MÜRTEDİN DİNİ VE HUKUKİ STATÜSÜ HAKKINDA REFERANS GÖSTERİLEN DELİLLERİN İNSAN ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Mürtede Yönelik Cezalarda Referans Gösterilen Şer'i Delil ve Uygulamalar

Mürtede yönelik uygulanan cezalarda, delil getirilen naslar ve uygulamalar konunun ehemmiyeti açısından son derece önemlidir. Yapılan uygulamalarda referans gösterilen şer'i delillerin nasıl değerlendirildiği ve uygulandığı, incelenmeyi gerektiren bir husus olmakla beraber bu delillerin herhangi bir cezai işlem gerektirip gerektirmediği konusu da tartışmaya açık bir alandır. Bu konuda verilen hükümlerin dayanak noktası da bizim için son derece önemlidir. Hükme varış konusunda hangi ayet ve hadislerin mihenk taşı kabul edildiği, hangi ayet ve hadislerin nasıl yorumlandığı meselesi de konuyu değerlendirirken ıskalanmaması gereken diğer bir husustur. Bu yüzden konuyu; Kur'an ayetleri, sünnette yer alan uygulamalar, sahabenin görüşleri ve fıkıh literatürü perspektifinden ele alıp değerlendireceğiz.

3.1.1. Kur'an Ayetleri Bağlamında İrtidat Cezası

Dinden dönenlere uygulanacak cezai müeyyidenin ne olduğu konusunda Kur'an'a bakıldığında kesin hüküm oluşturabilecek açık bir beyanın olduğunu söylemek bir hayli zor gözükmemektedir. Kur'an'da; iman ettikten sonra küfre girenlerin doğru yoldan sapmış olacakları, yaptıkları amellerin dünya ve ahirette geçersiz sayılacağı, dünyada ve ahirette elem dolu bir azaba çarptırılacakları ve Allah'ın gazabını üzerlerine çecekleri ifade edilmiştir. Buna rağmen irtidatla ilgili dünyevi hiçbir ceza öngörülmemiştir.¹²⁹

Konuyla alakalı irtidat fiilinin direkt geçtiği en açık ve doğrudan ayetlerden birisi Bakara suresi 217. ayettir:

“ Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahdır. Allah'ın yolundan menetmek ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haramdan (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır. Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşır. İçinizden kim dininden döner de kâfir

¹²⁹ Faruk Sancar, “İrtidat ve İnanç Özgürlüğü”, *Günümüz Kelam Problemleri*, ed. Mehmet Evkuran-Harun Çağlayan, Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları (2021), c.1, s. 176.

olarak ölürsa, dünyada ve ahirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemın dostları da bunlardır ve onlar orada devamlı kalıcıdırlar.”¹³⁰

Yine aynı fiilin kullanıldığı ve konuya ışık tutabilecek ayetlerden birisi de şudur:

“Ey iman edenler! Sizden kim dinden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah’ın dilediğine verdiği bir lütuftur. Allah’ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir.”¹³¹

Buna rağmen konuyla alakalı irtidat fiilinin doğrudan geçmeyip inkâr bağlamında ele alındığı ayetler de vardır:

“İman edip bu resulün hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık kanıtlar geldikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. İşte onların cezası, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğramalarıdır. Ebedî olarak bu lânetin içine gömölüp gideceklerdir. Ne azapları hafifletilecek ne de kendilerine fırsat tanınacaktır. Ama yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzelterler başka; çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir. Elbette imanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da arttıranların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. Ve işte onlar, sapkınların ta kendileridirler. Evet, inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden -kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsa dahi- asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem veren bir azap vardır; hiç yardımcıları da yoktur.”¹³²

“Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah’ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır.”¹³³

“İman edip sonra inkâr edenleri, sonra yine iman edip tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarını arttıranları Allah ne bağışlayacak ne de onları doğru yola iletecektir.”¹³⁴

¹³⁰ Bakara, 2/217.

¹³¹ Maide, 5/54.

¹³² Âl-i İmran, 3/86-91.

¹³³ Nahl, 16/106.

Gerek irtidat fiilinin doğrudan geçtiği ayetlere bakıldığında gerekse de imandan sonra küfür konulu ayet pasajlarına bakıldığında, mürtede yönelik dünyevi bir cezanın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Onların cezalarının ahirete intikal ettiğini ve amellerinin boşa gittiğini Allah, bizlere bildirmektedir.

3.1.2. Sünnette Yer Alması Bakımından İrtidat Cezası

Genelde mürtede uygulanan cezalarda referans gösterilen hadis “*Dinini değiştireni öldürün.*”¹³⁵ hadisidir. Bu hadiste geçen “dinini değiştiren” ifadesini cumhur ulema; “İslam’dan çıkan, İslam’dan çıkıp başka bir dine geçen,” olarak anlamışlardır. Klasik fukahanın mürted hakkında hüküm verirken en çok itibar ettikleri bu rivayet, sebeplerine bakılmaksızın din değiştirmenin öldürülmek için yeterli bir sebep olduğunu bildirmektedir. Sebebi vürudıyla ilgili literatürde herhangi bir bilgiye rastlanmayan bu hadis, hükme konu olma açısından da farklı görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur.¹³⁶

Yine peygambere nispet edilen bir başka hadis-i şerifte: “*Allah’tan başka ilah olmadığına ve benim Allah’ın Resulü olduğuma şahitlik yapan hiçbir Müslümanın kanı helal değildir. Ancak şu üç kişi müstesnadır. Zina eden evli, bir başkasını kasten öldüren kişi ve dinini terk edip cemaatten ayrılan şahıs.*”¹³⁷ Buradaki din değiştirme ifadesinden de irtidatın her türü çıkarımı yapılmıştır.

Hz. Peygamber bir gün minbere çıkar ve: “*Benden sonra fesat çıkaranlar olacaktır. Cemaatten ayrılan kimi görürseniz veya ümmetin durumunu parçalamak isteyen kim olursa olsun –cemaat de olsalar- öldürünüz!*”¹³⁸ buyurmuştur.

Konuyla ilgili rivayetlerin geneline baktığımız zaman ortaya çıkan tablo, aynı rivayetlerin değişik şekillerde senet ve metindeki ufak farklılıklarla birlikte gündeme getirilerek tekrarlandığını söyleyebiliriz. Bu rivayetlerin genel olarak ortak özelliği, Hz. Peygamber’i takip eden ikinci-üçüncü tabaka ravilerinin, açıkça bunları birbirlerinden işittiklerini gösteren bir ifadenin olmamasıdır. Bunun tam tersine, “an” ve “enne” lafızlarıyla nakletmeleri, yani rivayetlerin, “mu’an’an” ve “mu’en’en”

¹³⁴ Nisa, 4/137.

¹³⁵ Buhârî, “Cihad”, 149; “İtisam”, 28; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 1; Nesâî, “Tahrîm”, 14; Tirmîzî, “Hudûd”, 15, 25; İbn Mâce, “Hudûd”, 2.

¹³⁶ Hacer Şahinalp, (2013), “Din Hürriyeti Bağlamında Din Değiştirme Hürriyeti: İrtidât”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 4, sy. 2, s. 110.

¹³⁷ Buhârî, “Diyat”, 6; Müslim, “Kasame”, 25-26; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 1; Tirmîzî, “Hudûd”, 25; Nesâî, “Tahrîm”, 5, 11.

¹³⁸ Nesâî, “Tahrîm”, 6.

denen türden olmalarıdır. Bu tür rivayetlerin ciddiye alınabilmesi için, “an” veya “enne” ile rivayette bulunanların gerçekten birbirlerinden hadis işittiklerinin ortaya konması gerekir ki bu, bilimsel olarak gösterilebilmiş değildir. “*Dinini değiştireni öldürün*” rivayetinin –bir iki mürsel rivayetinin dışında- hemen hemen bütün tarikleri İbn Abbas’a dayanmakta, bu da rivayetin ferd olduğunu göstermektedir. En nihayetinde bu tür rivayetler sahih kabul edilse bile haberi ahad oldukları için zann-ı galip hükmü taşırlar. Bu durum ise, söz konusu rivayetlerin Hz. Peygambere aidiyeti konusunda şüpheyi karşılanmayı gerektirir. Bu rivayetlerin Hz. Peygamber’e aidiyeti konusundaki şüphe, “hadlerin şüpheli durumlarda düşürülmesi ilkesi” uyarınca, mürtede ceza olarak ölüm emri vermenin önünde ciddi bir engel teşkil eder. Kaldı ki küfrün kendisi dahi, Müslümanlara karşı kin ve düşmanlık amacı gütmeyişi ve bunu eylemsel boyuta dökmediği sürece, kanı (öldürülmeyi) helâl kılmaz.¹³⁹

3.1.3. Sahabenin Tatbikat ve Görüşleri Açısından İrtidat Cezası

İrtidat hadiselerinin en yoğun olarak yaşandığı dönem yukarda da değinildiği üzere Hz. Ebu Bekir dönemidir. İrtidat edenlerden bir kısmı malî görev olan zekâtı vermeyi reddettikleri için irtidat etmiş, bu direnmelerin akabinde de ridde savaşları meydana gelmiştir. Rivayetlere bakıldığında dikkat çeken ana husus: Savaşa sebep olan en temel etken, zekâtı vermemek için direnmeleri ve Hz. Ebu Bekir’in de zekâtı almak için gösterdiği mücadeledir. Bir grubun zekâtın farz oluşunu inkâr etmeleri sonucu, zekât eyleminin farz olması hususuna dikkat çekilmek için bu savaş meydana gelmiştir. Kişiler zekâtı ödemekten kaçınırlarsa, farz olduğunu kabul etmelerine rağmen zekâtı verinceye kadar kendileri ile savaşırlar. Nitekim farz olduğunu kabul ettikleri halde, zekât vermekten kaçınan muhataplar Ebu Bekir’e “*Allah’a yemin olsun ki, biz iman ettikten sonra küfretmedik. Sadece cimrilik yaptık.*” demişlerdir. İman, kılıç zoru ile kalbe yerleşen bir inanç aksiyonu değildir. Tamamen gönülden bağlılığı ve teslimiyeti beraberinde getiren bir eylemdir. Ebu Bekir döneminde meydana gelen savaşların anakronik okuması yapıldığında ortaya katliam tablosu çıkmaktadır. Fakat tarafsız bir gözle okuma yapıldığı zaman, devletin devamının ve İslam’ın bekasının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim günümüzde de güçlü devletler, devletine vergi vermeyi reddeden vatandaştan bunu icbari bir şekilde almaktadır. Devletlerin yapmış olduğu bu eylem ise inanç

¹³⁹ Hacer Şahinalp, *a.g.m.* ss. 111-118.

özgürlüğüne bir zarar değil, devlet çatısı altında yaşamının getirdiği bir yükümlülüktür.¹⁴⁰

Hız. Ömer'in hilafetinde irtidat olayları, nadir de olsa, münferit vakalar şeklinde vuku bulmuştur. Ömer, Musaoğulları tarafından gelen birine oralardan sormuştu. Adam, bir kişinin irtidat ettiğini ve öldürdüklerini haber verdi. Bunun üzerine halife, keşke üç gün hapsedseydiniz, karnını doyursaydınız, belki tövbe ederdi diyerek, öldürmelerini hoş karşılamamıştır. Hız. Ömer, Bekr b. Vail kabilesinden altı kişinin irtidat ettiğini ve öldürdüklerini duyunca, istirca etmiş ve ben olsam İslam'a girmelerini isterdim, direnmeleri halinde hapsederdim demiş ve "Rabbim! Bu benim bilgim dışında olmuş bir olaydır, ben emretmedim, duyunca razı olmadım." diye memnuniyetsizliğini izhar etmiştir. Hız. Ömer döneminde gerçekleşen irtidat olaylarına karşı uygulanan yaklaşım, Ebu Bekir dönemine göre daha yumuşak bir hüviyet almıştır. Bunun sebebi, irtidat eyleminin toplu isyanlara dönüşmeyerek devlete başkaldırı olarak yansımamasından ötürüdür.¹⁴¹

3.1.4. Fıkıh Literatüründe İrtidat ve Cezası

Tarih boyunca irtidat fiilini işleyenlere konjonktüre göre farklı cezalar verilmiştir. Bunların başında mürtedin amellerinin boşa gitmesi vardır. İrtidat eden kimsenin yapmış olduğu ameller, irtidat ettikten sonra boşa gider.¹⁴² Diğer bir ceza, mürtedin nikâhının düşmesidir. İslam âlimleri irtidat eden kimsenin nikâhının düşmesi konusunda ittifak halindedirler. Bunların yanında mürtedin malına el konulması, hapsedilmesi ve öldürülmesi gibi cezalar da uygulanmıştır.¹⁴³

Başta İmam Şafî olmak üzere klasik dönem fukahâsının önemli bir kısmına göre irtidat cezasının illeti, mürtedin hak din olarak tanımlanan İslam dairesinden çıkmasıdır. Bu durumda mürted, herhangi bir sebepten dolayı değil haktan saptığı için öldürülür. Çünkü hakkı kabul ettikten sonra ondan yüz çevirmek en büyük suçlardandır. Bu açıdan irtidat cezası da haktan yüz çevirmek olduğundan halis Allah hakkına girmektedir. Bu tür hakların taalluk ettiği suçlar bağışlanmaz, tıpkı zina ve içki içme cezasında olduğu gibi bu cezada da kadın erkek ayrımı yapılmaz. Bu görüşte olanlara göre Allah, dinin korunmasını hedeflemiştir. Çünkü mürted İslam'dan çıkmakla dinin saygınlığını zedelemekte ve dine zarar vermektedir. Bu

¹⁴⁰ Nihat Dalgın, Ekim (1988) "İrtidat ve Cezası", *Kur'an Mesajı Dergisi*, sy. 10-11-12, s.172.

¹⁴¹ Nihat Dalgın, *a.g.e.* s. 172.

¹⁴² Zümer, 39/65.

¹⁴³ Nihat Dalgın, *a.g.e.* s. 173.

sebeple eğer mürtede yönelik bir ceza uygulanmazsa din, savunmasız bırakılır ve bu da dini kötü niyetli kullananların elinde çocuk oyuncağı haline getirir.¹⁴⁴

Hanefilere göre mürtedin öldürülmesinin illeti, irtidat ederek fiilen savaşı durumuna gelmesidir. Öldürülmesinin emredilmesi ise meydana gelebilecek olası tahribata engel olmaktır. Hz. Peygamber bir savaşta öldürülmüş bir kadını görünce: “*Bu savaşıymıyordu ki*” buyurmak suretiyle, mürtedin niçin öldürüldüğünün illetine işaret etmiştir. Bu illetin kadın için mevcut olmadığından yani bir kadının erkek gibi savaşamayacağından ötürü kadının öldürülmesi yasaklanmıştır. Hanefiler, bu illetin kadında bulunması durumunda yani onun da savaşabilecek potansiyelde olması durumunda öldürülebileceğini de vurgulamışlardır. Eğer kadın, toplumda söz sahibi bir kimse ve savaşacak bir orduya da sahipse öldürülür fakat öldürülmesi, irtidatından dolayı değil yeryüzünde fesad çıkardığından dolayıdır. Hanefiler Şafi’lerin delil olarak ileri sürdükleri Ümmü Mervan ve Ümmü Kırfe’nin öldürülmesi ile ilgili rivayetleri bu perspektifle yorumlamışlardır. Serahsî de bu kadınların, toplumda sözü dinlenen, çevresi olan ve savaşma gücüne sahip kadınlar olduğunu; bu konumlarından dolayı maslahata binaen, siyaseten öldürüldüklerinin altını çizmektedir. Hanefilere göre irtidat cezasıyla Şari’nin gözettiği maslahat, İslam nizamını ve toplumunu korumaktır. Çünkü mürted savaşı durumuna geçmiş ve İslam ümmeti için tehlikeli bir misyona bürünmüştür. Dolayısıyla kadın mürted bu tehlikeyi oluşturabilecek misyona sahip olmadığından erkek gibi öldürülmesine karşı çıkmıştır.¹⁴⁵

Bu nedenle kadın mürtedin öldürülmemesinin illeti, savaşmama olarak kabul edildiğinde irtidat eden ihtiyarların, görevli rahiplerin hatta eli silah tuttuğu halde İslam’a karşı fiili veya fikri bir mücadeleye giremeyenlerin de öldürülmesinin reddedilmesi gerekirdi. Çünkü hüküm, illet üzerine bina edildiğinden dolayı illetin bulunduğu her durumda hükmün de bulunması prensiptir. Hâlbuki Hanefiler, kadınla ilgili illeti aynı durumdaki diğer kişilere teşmil etmemişlerdir. Bu da ya illetin yanlış tespit edildiğinin ya da doğru uygulanmadığının bir göstergesidir. Hanefilerin literatür kitaplarında neden hükmün aynı illeti taşıyan diğer kimselere uygulanmadığı

¹⁴⁴ Sahip Beroje, (2004) “İslam Hukukunda İrtidat Cezasına Yeni Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 17, sy. 4, s. 317.

¹⁴⁵ Sahip Beroje, *a.g.m.* s. 318.

sorusuna verilen cevaplar da bu paradoksu çözmeye yeterli olmamış ve tatmin edici bir düzeyde açıklığa kavuşturulamamıştır.¹⁴⁶

3.2. İnanç Özgürlüğü Bağlamında İrtidat Sorunsalı

İnanç özgürlüğü, kişinin kendi iradesiyle kutsal kabul ettiği herhangi bir şeye iman etmesi, istediği dini benimsemesi veya benimsemekten yana bir tavır kullanmasıdır. Bu özgürlük, serbest bir şekilde inanmayı, inancını açıklama hususunda zorlanmamayı ve inancından dolayı kınanmamayı gerektirmektedir. İnanç, insanda bulunan bir özellik, kalbin bir eylemi yani maneviyatla ilgili olduğundan, bunların değiştirilmesine yönelik bütün zorlamalar, aslında inanç sahibi kişinin gerçek dışı bir görüntü sergilemesine sebebiyet verecektir. Yani kalbinde bulunan inanç aksiyonuyla zorlama altında söylenilen inanç telakkisi birbiri ile örtüşmeyecektir. Bu durum hiçbir inanç için söz konusu olamayacağı gibi bilhassa İslam için de söz konusu değildir. İşte bundan dolayı tarih boyunca fitrat çizgisinden sapmış toplumlara peygamberler gönderilmesine rağmen, peygamberler onlar üzerinde inanç noktasında asla zorlayıcı olmamışlardır ve onları kendi özgür iradeleriyle inanma noktasında serbest bırakmışlardır.¹⁴⁷ Bu konu Kur'an'ı Kerim'de şöyle ele alınmaktadır:

*“Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi iştirir ve bilir.”*¹⁴⁸

*“Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak!”*¹⁴⁹

“Eğer rabbın dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın? Allah'ın

¹⁴⁶ Sahip Beroje, *a.g.m.* ss. 318-319.

¹⁴⁷ Abdurrahman Ateş, (2006), “İnanç Özgürlüğünün Sınırı/Kapsamı ve İnanç Özgürlüğü Açısından Mürtedin Cezalandırılmasına Dair Farklı Bir Değerlendirme”, *Konya İlahiyat Derneği Yayınları*, s. 188.

¹⁴⁸ Bakara, 2/256.

¹⁴⁹ Kehf, 18/29.

*izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değildir. O, akıllarını kullanmayanları inkâr bataklığında bırakır.”*¹⁵⁰

*“Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir uyarıcısın. Onların üstünde egemen bir zorba değilsin.”*¹⁵¹

Din, manasızca tekrarlanan anlamsız kelimeler dizininden ibaret olmadığı için bu konuda insanları zorlamanın da bir manası yoktur. Durum böyle olmasaydı Allah, insanları iman etmek zorunda bırakacak faktörler de yaratırdı. Diğer bir deyişle herkesi aynı inanç üzere yaratırdı.¹⁵² Ama Allah, insanın inanç konusunda pasif bir kimlik takınmasını istememiş ve kendi özgür iradesiyle dinamik bir tavırda bulunmasını beklemiştir. Ayrıca insanların gönüllü ve kendi tercihleriyle inanmalarını isteyen düşünce sistemleri zaten zorlamaya ihtiyaç duymayacaktır. Çünkü zorlamaya ihtiyaç duymak, ancak tercih yapma imkânı olmayan noktada devreye giren bir konudur. Kaldı ki Kur’ân, bu konuda dinin davetçisi konumunda olan peygamberini, insanların iman edip etmemelerinden sorumlu tutmadığı için onları İslâm’a girmeye zorlamalarını istememiştir.¹⁵³

3.2.1. İnanç Özgürlüğünün Sınırları

İnanç özgürlüğü, her din mensubunun kendi inançlarının bir gereği olan eylem veya ritüelleri yapma özgürlüğünü de beraberinde getirmektedir. Hatta Kur’an-ı Kerim’de Müslüman olmayan kimselerin Müslümanlara karşı kendi inançlarını savunup anlatabileceği noktasında da bir itiraz bulunmamaktadır. Buna göre Müslüman olmayanların İslâm’a ve Müslümanlara hakaret etmemeleri, onları küçük düşürücü söz ve eylemlerden sakınmaları şartıyla kendi inançlarını yaşamaları, hatta inançlarının propagandasını yapmaları da İslâm’ın tanıdığı olduğu inanç özgürlüğü kapsamında değerlendirilmelidir.¹⁵⁴

Kur’an, dinin referans yapılarak normal iyilik ve adalet esasına dayalı ilişkilerin dışına çıkılamayacağını vurgular. İslâm Peygamber’inin Medine’ye hicretinin ardından düzenlenen ‘Medine Vesikası’, tüm dinî grupların bir bir tanındığı ve tek bir toplum çatısı altında (ümmeden vâhide) tanımlandığı sosyal

¹⁵⁰ Yunus, 10/99-100.

¹⁵¹ Ğaşıye, 88/21-22.

¹⁵² Konuyla ilgili ayet için bkz: “İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin! Biz istesek onlara gökten bir mucize indiririz de derhal ona boyun eğerler.” Şuarâ, 26/3-4.

¹⁵³ Abdurrahman Ateş, *a.g.m.* s. 190.

¹⁵⁴ Abdurrahman Ateş, *a.g.m.* s. 192.

uzlaşmaya dayalı kuralları içinde barındıran anayasal bir metin örneği oluşturur. Necran Hristiyanlarıyla yapılan, onların mevcut durumları ve haklarının koruma altına alınacağı, din adamlarından hiç kimsenin değiştirilmeyeceği ve bulundukları konumdan alınmayacağını kayıt altına alan antlaşma, bu uzlaşmanın bir teyididir. Putperestleri bu uzlaşmanın dışında tutan görüşlere karşın daha doğru bir yaklaşım sergileyen İmam Malik, Evzâî ve İbn Kayyım gibi âlimler, bütün putperest sınıfların bu uzlaşmada yer alacağını belirtirler. İslâm toplumunda farklı din ve kültürlerle yer açan çoğulculuk, hakikatin çokluğuna değil herkesin hakikati kendi aklı ve iradesiyle bulma gerekliliğine dayanır. Çünkü hiçbir merci ‘mutlak hakikat’ın egemenliğini temsil edemeyeceğinden, insan gönüllü olarak ya da zorlama sonucu vesayet altına girmemeli, sorumluluğunu bizzat kendisi üstlenmelidir. Kur’an açısından birey, cemaat ya da ruhban sınıfının vesayetinde olmadığı ve kişinin bilinci, başka bir insan bilincinin aracılığından geçmediği için iman ve inkâr, ancak sahibini ilgilendiren şahsî-bireysel bir mesele olarak düşünülmelidir.¹⁵⁵

Hız. Peygamber, kendisine gelen Hristiyanların, kendi ibadetlerini yapmaları için mescidini kullanmalarına müsaade etmiş, hatta mescitte onlarla tartışmış, Hristiyanların Kur’ân’a aykırı olan görüşlerini özgür bir şekilde dile getirmelerine fırsat tanımıştır. O halde her din mensubu, sahip olduğu inancını zorla benimsetmeye girişmediği veya bu inancını başkalarına hakaret etme aracı olarak kullanmadığı sürece inanç özgürlüğü kapsamındadır. Aksi takdirde inanç özgürlüğünden söz edilemez.¹⁵⁶

Girişte de ifade ettiğimiz “Dinde zorlama yoktur” ilkesi, hiçbir kimseyi inancının dışında başka bir şeye inandırmanın geçerli olmadığını ifade ettiği gibi bizim inandığımız bir şey üzerinde de başkasının söz sahibi olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla İslam, bu anlamda düşünce özgürlüğümüzün bir garantörüdür diyebiliriz.

3.2.2. Din Değiştirmenin Psiko-Sosyal Kodları

En genel tanımıyla din değiştirme, dini inanç ve davranışlarla ilgili köklü değişimi ifade etmektedir. Sosyolojik açıdan bakıldığında ise herhangi bir yön ifade

¹⁵⁵ Recep Ardoğan, *a.g.m.* s. 322.

¹⁵⁶ Abdurrahman Ateş, *a.g.m.* s. 195.

etmeyen nötr bir kavramdır.¹⁵⁷ Araştırmalar din değiştirme eylemini belirlemede genel olarak dört tane kıstas ileri sürmüşlerdir:

- i. Din değiştirme, kişinin benliğinde oluşan derinlemesine bir değişimdir.
- ii. Bu değişim sadece olgunlaşmayı ifade etmediği gibi, yeni benliğin bir çaba ile kazanımını da gerektirmektedir.
- iii. Benlikte yaşanan bu değişimin gerçekçi sonuçlar ortaya koyması, eylem ve ilgilerine yeni yönelimler kazandırması gerekir.
- iv. Yeni benlik, kişi tarafından eski benlikten daha üstün görülmeli ve eski benlikten kaynaklı olumsuzlukları giderici bir yapı arz etmelidir.¹⁵⁸

Bazı psikologlar din değiştirmenin ani bir olay olmadığını, geçmişten gelerek kümülatif bir yönünün olduğunu, dolayısıyla bu olayın incelenmesi sırasında bireyin yaşadığı hayatın bütününe ele alınıp psiko-sosyal faktörlerin gözden geçirilmesi gerektiğine değinmektedir.¹⁵⁹ Din değiştirmeye etki eden başlıca etkenler şunlardır:

3.2.2.1. Aile Ortamı

Aile, bir bireyin hayata atıldığı, yeşerip filizlendiği ve ilk eğitimsel sürecinin başladığı yerdir. Din değiştirenlerin yetiştiği aile ortamı, ailesiyle olan ilişkisel yönleri, ebeveynleriyle olan diyalogu, bu ebeveynlerinden hangisini kendisine daha yakın hissettiği, anne-babasıyla birlikte yaşayıp yaşamadığı vb. konular, din değiştirmeyi etkileyen sebepler arasındadır. Zira aile ile din tercihi arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Ailede verilen din eğitimi, dini değerler ve ilişkiler açısından çocuğa model olmaktadır. Örneğin; anne-baba için din önemliyse, her ikisi de aynı dine inanıyorsa ve çocuk da anne babayı seviyor ve önemsiyorsa dine ait konuları gerçekleştirme noktasında üzerinde bir baskı hisseder. Ancak ataerki toplumlarda özellikle babanın yetersizliği ve yoksunluğu, çocuğun ileriki hayatında din değiştirme noktasında önemli bir etken olmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ M.Ali Kirman, “Din Değiştirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Dini Araştırmalar*, c. 6, sy. 18, ss. 75-88.

¹⁵⁸ Ali Köse, (2004), “Din Değiştirmenin Psiko-Sosyolojik Nedenleri”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, ss. 407-427.

¹⁵⁹ Y.Sinan Zavalı, “Din Değiştirmenin Psiko-Sosyal Kodları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, sy. 2, ss. 185-200.

¹⁶⁰ Antoine Vergote, “Çocuklukta Din”, Çev: Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 22, ss. 316-317.

3.2.2.2. Dini Bilgilendirme

Din değiştirmeye etki eden faktörlerden biri de, çocuğun ergenlik döneminde ailesi tarafından dini anlamda bilgilendirilip bilgilendirilmemesiyle ilgilidir. Çünkü ergenlik dönemindeki bilgilendirme veya bilgilendirilmeme, sonraki dönem için büyük bir etkiye sahip olacaktır. Yapılan bir çalışmada din değiştirenlerin %47'si ailelerinin kendilerini dini anlamda bilgilendirmediklerini söylemişlerdir. Ailesi tarafından bilgilendirilmeyen birey, bu eksikliğini yerine getiremiyor olmalı ki, %41'i İşlam dini hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını dile getirmişlerdir. Yapılan çalışmalara da bakıldığında dini bilgilendirmenin bireyin din değiştirmesi üzerinde önemli derecede bir etkidir diyebiliriz.¹⁶¹

3.2.2.3. Hâkim Kültür Algısı

Özellikle Türkiye'de yaşayan insanların din değiştirmeden önce kimlik bunalımlarının nedenleri arasında Batı'nın hâkim kültür olarak görölmesinin önemli bir payı vardır. Batı'ya duyulan bu ilgi sayesinde kişilerde olumlu bir Hristiyanlık imajı şekillenmektedir. Köse: "Misyonerlik faaliyetleri Kenyalılar tarafından yapılıyor olsaydı, bizim gençlerimiz dönüp bakmazlardı bile." diyerek Türkiye'de Hristiyan olanların, Hristiyan olmaktan öte Batılı olmayı tercih ettiğini vurgulamaktadır.¹⁶²

3.2.2.4. Travmatik Tecrübe

Din değiştirmenin arka planında yatan en önemli kodlardan birisi de bireyin travmatik tecrübeler yaşamasıdır. Bireyin yetiştiği aile ortamındaki olumsuzluk, babasıyla yaşadığı sıkıntı, boşanma, hastalık, çok yakın birisinin vefatı gibi hayatını etkileyecek kötü bir tecrübe yaşaması travmatik olaylar sınıfında değerlendirilmektedir. Yapılan araştırmalarda "Bařınızdán travmatik bir olay geçti mi?" şeklinde yer alan soruya din değiştirenlerin %31'i "Evet" diyerek cevap vermiştir. Çocuklukta ebeveyni ile ilişkilerinde duygusal karmaşa yaşayan kişilerle, boşanma gibi travmatik olaylar yaşayan kişilerin din değiştirdiği görölmüştür. Örneğin, Krailsheimer'in yaptığı araştırmada Pascal, Luther ve St. Augustine'nin içinde bulunduğu 12 tarihi şahsiyetin din değiştirmeleri incelenmiş ve bu kişilerin

¹⁶¹ Y. Sinan Zavalı, "Türkiye'de Hristiyan Olan Müřlúmanlar: Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma", (1990-2010), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 117.

¹⁶² M. Ali, Kırmán, "Din Değiştirme: Dini Özgürlük Modelleri Açısından Sosyolojik Bir Analiz", *BİDDER Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), Ankara 2010, s. 53.

hayatlarında ruhsal depresyonlar ve dengesiz aile ilişkilerine rastlanmıştır. Sosyal dünyanın dengesiz algılanması da dini değişimin etkenlerinden biri olarak zikredilebilir. Örneğin, kişinin sosyal dünyasındaki bir yakınından herhangi bir sebeple ayrılması dengesizliğe neden olabilmektedir. Kişi bu gibi durumlarda kimlik bunalımına düşebilir, hayatın anlamsızlaştığı hissine kapılabilir. Yaşanan tek bir travmatik tecrübe dahi bireyin dini anlamda değişim yaşamasına sebep olabilir. Yaşanılan yoğun duyguların bir travmaya dönüşmesi de din değiştirmeye sebep olan faktörlerden biridir diyebiliriz.¹⁶³ Bu tarz travmatik tecrübelerin din değiştirme boyutuna geçmeden tespiti yapıp düzeltilmesi de son derece önemli bir adım olmaktadır. Bu tespitlerin yapıp gerekli psikolojik desteğin sağlanması durumunda, travmatik tecrübelerin din değiştirme gibi sonuçlar vermesinin önüne geçilebilir.

¹⁶³ Y.Sinan Zavalı, *a.g.m.* s. 192.

4. SONUÇ

İslam, sadece kalplerde olan soyut bir inanç değil, kişinin sosyal yaşamıyla alakalı dinamik bir hüviyete sahip, aynı zamanda belirli sosyal düzenlemeleri barındıran ve toplumsal hedefleri öngören bir inanç sistemidir. Baskı ve dayatma sonucunda tercih edildiği zaman, kalbin bir eylemi olmaktan çıkar ve İslam'ın ana karakteriyle uyuşmayan bir görünüme bürünmüş olur. Bu nedenle İslam, özgür iradenin devreye sokularak, sorgulamaya dayalı ve kapsamlı araştırmanın da aktif olması gereken bir inanç aksiyonudur. Bu yüzden Kur'an'da mihenk taşı olarak duran "Dinde zorlama yoktur." ilkesi, tercih noktasında aktif bir iradenin söz konusu olduğunu bizlere bildirmektedir. Dolayısıyla İslam, dini inancı insanların özgür iradesiyle tercih ettiği bir kabul olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam dini, bu tercih üzerinde oluşabilecek bütün zorlama ve dayatma teşebbüslerini reddetmekle kalmayıp, kişilerin inançlarını yaşayabilmesi için gerekli hukuki ve sosyal haklarını da teminat altına almıştır. Bu husus, zarurat-ı diniyyede (beş temel esas) olarak; aklın, malın, neslin, canın ve dinin korunması şeklinde kendine yer bulmuştur. Yani kişiler, her ne inanca sahipse İslam hukuk sistemi açısından inançlarının korunması esastır.

Buradaki en önemli problemlerden birisi de inanç özgürlüğü altında mürtede yönelik uygulanan cezaların özgürlük retoriğiyle nasıl bağdaştırılacağı sorusudur. Eğer inanç anlamında bir özgürlükten bahsetmek mümkünse -ki mümkün- "O zaman özgür iradesini kullanarak dinden çıkanlara uygulanan cezaları ve hatta ölümleri nasıl değerlendirmemiz gerekmektedir?" sorusu gerçekten de zihinlerde önemli bir yer işgal etmektedir. Kur'an'da mürtede yönelik herhangi bir cezai müeyyide yaptırımı söz konusu değildir. Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman dinden dönen kimsenin amellerinin boşa gideceğini bizlere bildirmektedir. Yani bu durumda mürtedin cezası ve yaptırımı ahirete ertelenmiştir, diyebiliriz. Aynı zamanda konu hakkında varit olan rivayetlerin de haber-i vahit statüsünde olması, konuyu başka açılardan değerlendirmeyi gerekli kılan bir diğer argümandır. Bu nedenle İslam tarihi boyunca güncelliğini koruyan bu problemin sosyo-politik ve kültürel zemininin yeniden ele alınması gerekmektedir.

İslam tarihinde yaşanan irtidat olaylarına ve bunların arka planına baktığımız zaman, mürtede uygulanan cezaların dini bir norm olarak uygulandığını söylemek bir hayli zor gözükmektedir. Aksine uygulanan cezalar; dinden dönme sonucunda eyleme dönüşen, terör ve ihanet suçlarını da barındıran bir olgu olmasından ötürü, kamu gücünü temsil eden kimselerin inisiyatifinde gerçekleşen olaylardır. Fakat bu durum İslam hukuk doktrinine çok daha farklı bir şekilde tevarüs etmiştir. Kamu güvenliğinin ihlali olarak başlayan cezalandırmalar, zamanla fıkıh literatüründe yerini “dinden dönme” olarak almıştır. Yani önceleri siyasi iradenin bir tercihi olarak uygulanan ve ta’zir cezası kısmında yer alan bu uygulamalar, daha sonraları sorgulamaya kapalı bir şekilde had cezaları kısmında ele alınmıştır. Bu durum, Kur’an’ın vermek istediği özgür irade mesajına ve peygamberin uygulamalarına uymayan bir hüviyet arz etmektedir.

İlk dönem uygulamalarından yola çıkarak, siyasi otoriteyi tanımama suçunu ridde olarak kabul edersek, cezasının illetini de dinden dönme olarak değil, mevcut otoriter yönetime yapılan bir isyan olarak kabul etmek durumundayız. Din, vicdani bir tercih olduğundan onu kabul etme hürriyeti bulunduğu gibi kabul etmeme hürriyeti de vardır. İslam hukuk sisteminin mürted için Müslümanların inancına yönelik açık bir saldırı olmaksızın veya doğrudan kamusal alanı işgal eden bir eylemde bulunmaksızın, cezai müeyyide uygulaması, Kur’an’ın muhtevasıyla ve İslam’ın huzur, barış ve özgüvenli yapısıyla örtüşmemektedir. Bahsedilen durumlar söz konusu olduğunda ise her bozguncu ve toplum düzenini ihlal edici davranışlarda bulunan kimseler için hukuk sistemi nasıl tedbir alıyorsa bu durum içinde aynı tedbirleri alabilir. Ancak alınan bu tedbirlerin şer’i bir hüküm olmaktan ziyade siyasi birer inisiyatif olduğu da unutulmamalıdır.

Özellikle çağımız dünyasında İslam dinini barışçıl ve kucaklayıcı bir din olarak tanımlıyorsak, özgür iradesel tercihini kullanıp dinden dönenlere, mürtede yönelik cezaları anlatmak yerine yeniden İslam’la şereflendirilebilmelerinin yolları aranmalıdır. Ayrıca Allah’ın kitabında söz konusu duruma yönelik dünyevi bir ceza belirtmemesi, peygamberinin de salt inanç anlamında dinini değiştirene yönelik uyguladığı bir cezai müeyyidenin olmaması, diğer din adına kendini otorite gören grupların dinden döneni cezalandırma yetkisini de ortadan kaldırmaktadır. Peygambere nispet edilen rivayetlerden delil getirenlere bakıldığı zaman, rivayetlerin ahad haber derecesinde olması da böylesine mühim bir konu da delil olarak

kullanılmasının önüne geçmeye yeter bir sebeptir. Özellikle fıkıh kitaplarının ukubat bahsinde yer alan bu mesele, genç nesil açısından oldukça problemli karşılanıyor ve kabul edilmesi zorluklara sebebiyet veriyor. Dahası genç neslin reaksiyoner bir tavırla dinden uzaklaşmasına sebep oluyor. Bizlere düşen bu konuda ihtiyatlı ve itidalli davranarak İslam'ın özgür iradeye yaptığı vurguyu öne çıkararak bu konudaki şiddet içerikli söylemleri bertaraf etmektir.

KAYNAKLAR

- Akalın, Ş. H. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akbulut, A. (2019). *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*. 7. Baskı. Ankara: Otto Yayınları.
- Akdağ, Ö. (2016). *Tanrı ve Özgürlük*. Ankara: Elis Yayınları, No: 97.
- Ardoğan, R. (2012). Kelami Açıdan Birey-Siyasi Güç İnkileminde Bireysel Özgürlük, *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20.
- Ardoğan, R. (2015). Tarihsel Nedenler ve Teorik Sakıncalarıyla İslamda İrtidatın Cezalandırılması, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 26.
- Ateş, A. (2006). *İnanç Özgürlüğünün Sınırı/Kapsamı ve İnanç Özgürlüğü Açısından Mürted Cezalandırılmasına Dair Farklı Bir Değerlendirme*. Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları.
- Aydın, M. (2003). Özgürlük Teolojisinin İslami İzdüşümleri. *Tezkire; Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, 31-32.
- Aydın, Ş. (2017). Kur'an Açısından Dinden Dönme ve Cezası. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 54.
- Aydınlı, O. (2003). Mu'tezile Ekolü, Teşekkülü, İlkeleri ve İslam Düşüncesine Katkıları. *Marife Yayınları*, 3.
- Balcı, İ. (2016). *Sadık Halife Hz. Ebubekir*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Barlak, M. (2020). *İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Anlayışları Eş'arilik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, No: 334.
- Bayraktutan, O., Demirkol, N. (2017). *Âl-i İmran Suresi 35. Ayet Bağlamında Özgürlük Meselesi*. Iğdır: Uluslararası Din Bilimleri Çalıştay Iğdır Üniversitesi Yayınları.
- Beroje, S. (2004). İslam Hukukunda İrtidat Cezasına Yeni Bir Yaklaşım. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 17, 4.
- Buhârî (t.yok). Cihad 149; İtisam, 28; Ebû Dâvûd, Hudûd, 1; Nesâî, Tahrîm, 14; Tirmîzî, Hudûd, 15, 25; İbn Mâce, Hudûd, 2.
- Buhârî (t.yok). Diyat, 6; Müslim, Kasame, 25-26; Ebû Dâvûd, Hudûd, 1; Tirmîzî, Hudûd, 25; Nesâî, Tahrîm, 5, 11.
- Cüveynî (1965). İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik, *Luma'u'l-Edille fî Kavâ'idî Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâ'a*, Mısır: Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme.
- Çağrııcı, M. (1998). Hürriyet mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18. İstanbul.
- Çağrııcı, M., Hökelekli, H. (2000). İrade mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22. İstanbul.
- Dalgın, N. (1988). İrtidat ve Cezası, *Kur'an Mesajı Dergisi*, 10-11-12.
- Demirci, K. (1998). Hristiyanlık mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17.
- Düzgün, Ş. A. (2013). *Din, Birey ve Toplum*. Akçağ Yayınları, No: 227.
- Düzgün, Ş. A. (2018). *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*. Otto Yayınları, No: 101.
- Düzgün, Ş. A. (2020). *Kimliksiz Hakikatler*. Otto Yayınları, No: 104.
- Erdoğan, M. (2018). *Özgürlük, Hukuk ve Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.

- Ernst, V. A. (1994). *Bilgi Teorisi ve Mantık*. Çev. Macit Gökberk, Sosyal Yayınları.
- Esen, M. (2008). Mâtürîdî'nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II.
- Fayda, M. (1992). *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*. Çağ Yayınları.
- Fayda, M. (2008). Ridde mad., TDV İslam Ansiklopedisi, C. 35.
- Güneş, A. (2005). Kur'an Işığında Düşünce, İnanç ve İfade Hürriyeti. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 1.
- Gürkan, S. L. (2002). Yahudilik'te İhtidâ Meselesi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 7
- Güzel, F. (2021). Hz. Peygamber Döneminde Bireysel İrtidat, İslami İlimler Perspektifinden Dinden Dönme İrtidat. Vadi Grafik Yayınları.
- İbn Hîşâm. (2004). *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, (nşr. Cemal Sabit, M. Mahmud, Seyyid İbrahim), Dâru'l-Hadîs, Kahire, II, 153.
- İbn Mânzur (1299-1308). Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânül-Arab*, I-XV, Bulak, Beyrut: Dârus Sâdır, ts.
- İnce, İ. (2008). Ridde mad., TDV İslam Ansiklopedisi, C. 35.
- Kirman, M. A. (2010). Din Değiştirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım, *Dini Araştırmalar*, 6, 18.
- Kirman, M. A. (2010). Din Değiştirme: Dini Özgürlük Modelleri Açısından Sosyolojik Bir Analiz. *BİDDER Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1).
- Klavuz, A. S. (1989). Akaid mad, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 2.
- Köse, A. (2004). Din Değiştirmenin Psiko-Sosyolojik Nedenleri, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri.
- Kurt, A. O. (2020). *Yahudilik Hristiyanlık ve İslam'da Din Değiştirme*. Gökkuşbu Yayınları.
- Kutlu, S. (2018). *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. Otto Yayınları.
- Mâtürîdî Ebû Mansûr, (2019). Kitâbü't-Tevhîd, trc. Bekir Topaloğlu, *İsam Yayınları*, No: 17.
- Müslim Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî , *Müsned-i Sahih*, Dâru'l İhya-i Turasi, Beyrut, ts. İtk, 6.
- Okumuş, N. K. (2015). Eş'ariliğin Ezeli Yazgı Anlayışı Üzerine Bazı Tespitler, Uluslararası İmam Eş'ari ve Eş'arilik Sempozyumu Bildirileri, Beyan Yayınları, C. 2.
- Onat, H. (2021). Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler. *İslam Mezhepleri Araştırma Dergisi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 29, 2.
- Özcan, H. (2019). *Epistemolojik Açından İman*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 59.
- Özdemir, M. N. (2010). Hz. Peygamberin Toplumu Dönüştürürken Köleleri Hürriyetlerine Kavuşturması ve Konunun Günümüz İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi. İnsan Hakları ve Din Sempozyum Bildirileri, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Yayınları, No. 105.
- Sancar, F. (2021). "İrtidat ve İnanç Özgürlüğü", *Günümüz Kelam Problemleri*, ed. Mehmet Evkuran-Harun Çağlayan, Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları (2021), c.1, s. 176.
- Sinanoğlu, M. (2001). İslam mad., TDV İslam Ansiklopedisi, C. 23.
- Şahin, M. S. (1988). Aforoz mad., TDV İslam Ansiklopedisi, C. 1.

- Şahinalp, H. (2013). Din Hürriyeti Bağlamında Din Değiştirme Hürriyeti: İrtidât. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 2.
- Şen, T. (2017). *İslam'da Fikir ve İnanç Hürriyeti*. Beyan Yayınları.
- TABERÎ. (t.yok). *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*. Beyrut.
- Tekin, M. (2016). Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri, “Özgürlük ve Dindarlık İkileminde Gençlik ve Güncel Sorular 7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri, Sakarya, Ensar Yayınları.
- Thiele, J. (2016). IV. Yüzyıl İslâm Kelâmında İrade Hürriyeti Anlayışları: Tarihî Bağlamında Bâkîllânî'nin İnsan Fiilleri Teorisi, trc. Zeynep Büşra Özdemir-Gülay Parlak Durmuş, *Kader Degisi*, 19, 1.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-, (1985). *el-Camiu's-Sahih*, Mısır, Reml fi Sebilillah, 1.
- Topaloğlu, B., Çelebi, İ. (2009). *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İsam Yayınları.
- Üçok, B. (2022). *İslam'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*. Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Vâhîdî, Ebu'l-Hasen Ali, Esbâbu'n-Nüzûl, Beyrut ts. (2004). (Âlemü'l-Kütüb), 89; İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye* (nşr. Cemal Sabit, M. Mahmud, Seyyid İbrahim), Dâru'l-Hadîs, Kahire II, 153.
- Vergote, A (1978). Çocuklukta Din. Çev: Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22.
- Yavuz, Y., Ş. (1995). Eş'ariyye mad., TDV İslam Ansiklopedisi, C. 11.
- Yavuz, Y., Ş. (2003). Mâtürîdîyye mad., TDV İslam Ansiklopedisi, C. 28.
- Yavuz, Y., V. (1994). *İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*. İstanbul: Safhalar Kitap Sarayı Yayınları.
- Yazıcıoğlu, M. S. (1998). Mâtürîdî Kelamında İnsan Hürriyeti Meselesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30.
- Zavalsız Y.S. (2011). Türkiye'de Hristiyan Olan Müslümanlar: Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma (1990–2010), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Zavalsız, Y. S. (2012). Din Değiştirmenin Psiko-Sosyal Kodları. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, 2.

ÖZ GEÇMİŞ

Recep Ali YAZICI, 2013 yılında Rize Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2019 yılında ise Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Kısa bir dönem Erzurum Karaçoban merkez camiinde müezzinlik yaptı. Rize Yusuf Karaali Eğitim Merkezinde mesleki yeterlilik kursu gördü. 2020 yılında Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde kelim anabilim dalından yüksek lisans yapmaya hak kazandı. Orta seviyede İngilizce ve Arapça bilmektedir. Hâlihazırda özel bir kolejde din kültürü öğretmeni olarak görev yapmaktadır (06.01.2023).

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0001-8419-3249

Yayınlar:

1. Yazıcı, R.A. (2022). Molla Kesteli. İlahiyat Araştırmaları III, Üniversite Yayınları, 155-161.